

Uitdoven?

We werden er niet vrolijk van, van de jaarlijkse zending van het Vlaams Fonds voor de Letteren met de mededeling dat *Tiecelijn* voor 2005 met een ‘uitdoofsubsidie’ werd bedacht. De vernieuwde vormgeving zeven jaar geleden met een betere layout en professionele druk betekende op dat moment de enige kans op subsidiëring door de Vlaamse overheid. En zo geschiedde. *Tiecelijn* kreeg sindsdien eerst een bescheiden subsidie, tot die enkele jaren geleden relatief substantieel werd (voor de David onder de Vlaamse literaire tijdschriften). Wij voelen ons niet geroepen – zoals andere in het verleden uit de subsidieboot gevallen tijdschriften – het Fonds en zijn beslissingen te commentariëren. Integendeel, er heerst naast ontgoocheling (vooral over de manier waarop de stok achter de deur werd gebruikt met uitspraken die wij geenszins kunnen delen) ook dankbaarheid. Door de steun van het Fonds de laatste jaren konden wij kwaliteit leveren. De huidige kwaliteitsvolle standaard verlaten is echter onmogelijk en op lange termijn dus onhoudbaar.

Een uitdoofscenario voor *Tiecelijn* is nog niet uitgeschreven. Enkele dagen geleden sprak de raad van bestuur van de vzw Reynaertgenootschap zich nog unaniem uit om er nog minstens tien nummers bij te doen en minstens de twintig jaargangen vol te maken. Dit betekende ofwel de abonnementsprijs drastisch verhogen, ofwel de reserves substantieel aanspreken. Er werd voor de tweede piste gekozen in de hoop dit te compenseren met een blijvend of groeiend aantal steunende leden. Wat de verdere toekomst brengt, is voorwerp van bezinning en discussie.

Tiecelijn is een buitenbeentje. Altijd geweest. Daarom kunnen we in een tijd waar men probeert om meer middelen naar een beperkter aantal tijdschriften te laten vloeien niet echt een fundamentele kritiek geven. Wij vinden dat wel jammer. Eveneens dat men het begrip ‘literair tijdschrift’ eng definieert. *Tiecelijn* is in elk geval een fenomeen: een tijdschrift dat ook in het e-tijdperk jaar na jaar (ondanks een ouder wordend publiek) het jaar afsluit met steeds meer abonnees (en niet alleen de instituuts- en openbare bibliotheken). De lijst van de steunende leden is in dit verband tekenend.

Tiecelijn is in een tijd dat erfgoed in Vlaanderen aan belang wint, maar het literaire erfgoed meer en meer zijn plaats verliest, nog steeds erg nodig. Dat wordt in dit nummer bewezen met een nieuwe vertaling van een branche van de *Roman de Renart* (dit is en blijft pionierswerk), een artikel over de Reynaertauteur (het eerste fundamentele in meer dan 30 jaar) en een bijzondere bijdrage als commentaar bij een Reynaertvertaling van René Broens. Willem, de Reynaertdichter loopt als een rode draad doorheen dit nummer.

Ingaan op het fenomeen van de dalende populariteit van de Reynaerdistiek (en de medioneerlandistiek in het algemeen) in Vlaanderen (en wellicht ook in Nederland) vereist een grondigere analyse dan deze enkele beschouwingen. De symptomen zijn duidelijk. Als Vlamingen boeken over Middelnederlandse literatuur willen aankopen, moeten zij naar het noorden (Utrecht of Den Bosch bijvoorbeeld). Op de Antwerpse boekenbeurs is nauwelijks een boek uit de populaire Griffioen- of Tekst in context-reeks te vinden. Boeken uit het fonds van een uitgeverij als Verloren worden in Vlaanderen niet of nauwelijks verspreid. Er is nauwelijks nog een Reynaertvertaling in de boekhandel te vinden (ook in Nederland niet). Een kwestie van doorstroming naar het onderwijs. De jaren 1970-1980 met de Leuvense

Reynaertschool waar E. Rombauts en Norbert de Paepe (en in diens spoor ondergetekende) Reynaertcolleges van 30 uur gaven en daarmee generaties studenten enthousiast maakten over een van de krachtigste teksten uit de Europese Middeleeuwen (dixit Jacob Grimm) behoren reeds lang tot het verleden. Op hun beurt gaven de afgestudeerde studenten hun enthousiasme in de Vlaamse scholen door en lazen de tekst deels en zelfs volledig.

Wanhopen is echter niet nodig. Projecten als Geo-Art, klassikale verkenningen van de Reynaertroutes, geïntegreerd onderwijs rond de Reynaertmaterie (die onder andere betrokken wordt in de lessen Nederlands, Engels en Frans, maar ook in muzische opvoeding, geschiedenis enzovoort), dat alles zijn signalen van blijvende interesse. Een beetje Vlaams chauvinisme is op zijn plaats. Bij een recent bezoek aan Bremen was ik verbaasd tientallen boekpublicaties en honderden verschillende toeristische gadgets over de haan, kat, hond en ezel te vinden. De Noord-Duitse stad is in de ban van zijn literaire helden. En dan te bedenken dat de Bremer Stadsmuzikanten de stad nooit bereikten ...

Tiecelijn heeft zijn doel ruimschoots bereikt. In duizenden bladzijden tekst, in aparte boekpublicaties en een degelijke website, in vele grafische hoogstandjes, in een dynamische en gemeenschapsvormende werking werd het middeleeuwse Reynaertverhaal (en veel meer dan dat) op een wetenschappelijk verantwoorde wijze ontsloten voor een geïnteresseerd publiek. Dit blijft een opdracht voor de toekomst en voor vandaag. In een tijd waarin men wel eens de neus ophaalt voor verdieping en analyse en waarin leugen en waarheid nog nauwelijks te onderscheiden zijn, blijven de retoriek en de subtiliteit van de Reynaertteksten bijzonder boeiend. Het centrale thema van vele dierenverhalen, de manipulatie van de taal, is van alle tijden.

Wij nodigen de lezers mee uit om samen met ons verder over de actualisering van de Reynaertteksten, over de toekomst van het tijdschrift *Tiecelijn* en de werking van de vereniging vzw Reynaertgenootschap na te denken. *Tiecelijn* is lang niet meer het product van een kleine redactie of een bescheiden ledenblad, maar een inspiratiebron voor leraren, kunstenaars en liefhebbers van vossentaal. Het vuur brandt nog.

Rik van Daele

■ Rik van Daele

De robotfoto van de Reynaertdichter

Bricoleren met de overgeleverde wrakstukken: ‘cisterciënzers’, ‘grafelijke hof’ en ‘Reynaertmaterie’

Voor Jozef D. Janssens

... de grondslagen, de gestelde vragen en gebruikte methodes zijn immers zo grondig verschillend, dat een interdisciplinair gesprek op dezelfde golflengte niet vanzelfsprekend is. En toch moeten we het proberen, al zullen we aan de risico's vandien nu en dan onvermijdelijk onze vingers verbranden. De winstzijde voor het onderzoek is immers: reële grensverlegging!¹

Wrakhout

Het aangespoelde wrakhout als beeld voor de Middelnederlandse literatuur is al meer dan eens gebruikt. Wellicht is het zo dankbaar omdat het zo goed de situatie van de medioneerlandicus schetst. Voor de kenner en de verzamelaar hebben stukken middeleeuws wrakhout een precieuze waarde. De stukken zijn met een bepaalde bedoeling verzameld. De verzamelaar wil ze herschikken tot ze op een bepaald moment in elkaar passen en samen een groter verhaal vormen. De knutselaar en de verzamelaar zijn meer vrijblijvend bezig dan de wetenschapper. En toch voelt de wetenschapper zich veelal een knutselaar, overgeleverd als hij is aan het schaars bewaarde materiaal.

Wie met de *Reynaert* bezig is, moet strandjuttersbloed hebben, bij de ene vraagstelling al wat meer dan bij de andere. In onze dissertatie – onder de kundige sturing van promotor Norbert de Paepe en co-promotor Jozef Janssens – concentreerden wij ons op de literaire ruimte en was dit strandjuttersbloed iets minder noodzakelijk. Hoewel ook op dit terrein de ruimte open ligt voor interpretatie en controverse, heeft men veelal met de overgeleverde teksten genoeg. Maar indien de onderzoeker iets meer wil weten over de auteur en diens milieu, het geïntendeerde publiek en de ontstaanstijd van het verhaal, dan moet hij zich op het strand begeven. Velen wensen de zwerftocht op het strand niet te ondernemen en concentreren zich op de teksten. De strandjutter is immers niet te benijden. Hij komt vaak van lange zwerftochten zonder schatten terug. In zijn hut hangen en staan de voorwerpen losweg door elkaar en niet altijd zijn de verbanden voor buitenstaanders duidelijk.

In dit verhaal begeven we ons langs de vloedlijn en proberen we het strandjutterschap en de wetenschap te combineren. We gaan op zoek naar brokstukken die ons iets aanwijzen over de Reynaertauteur en zijn omgeving en proberen iets te

zeggen over zijn geïntendeerde publiek. Wij presenteren in een eerste deel de wrakstukken als één gebricoleerd geheel en stellen na een lange zwerftocht een robotfoto van de Reynaertdichter samen.

Wij zijn ervan overtuigd dat het auteurschap van een anoniem middeleeuws verhaal helemaal niet secundair is. De vernieuwde belangstelling voor de middeleeuwse auteur, bijvoorbeeld voor Jacob van Maerlant in Van Oostroms *Maerlants wereld* (1996), is opvallend. We hebben van Jacob nauwelijks biografische snippers bewijsmateriaal en toch slaagde de Nederlandse hoogleraar erin een fascinerend boek te schrijven, zowel wetenschappelijk verantwoord, als literair een hoogstandje. Bij Maerlant is het reconstructiewerk natuurlijk een stuk zekerder en de wrakstukken zijn volledige scheepswrakken. Er is immers een immens corpus aan teksten met data, opdrachten aan mecenasen en intertekstuele referenties. *Maerlants wereld* bewijst dat de auteur als vertrekpunt een boeiend uitgangspunt is om zijn wereld te reconstrueren.

Iemand heeft *Van den vos Reynaerde* geschreven. Kennis van de auteur, de tijd en het ontstaansmilieu zijn van belang voor de interpretatie en de context. Willem als Hulsterse edele rond 1190 of als Gentse patriciër rond 1260, dat geeft interpretatieverschillen.

Wanneer onze robotfoto klaar is, blijkt dat op het strand nog interessante wrakstukken liggen die samen een boeiend verhaal vertellen over de interferentie tussen de Reynaertverhalen, de cisterciënzeromgeving en de Vlaamse graven. De relaties zijn te intrigerend en te groot in aantal om ze als puur toevallig terzijde te schuiven. Omdat onderstaande tekstbrokken wrakstukken zijn, hebben we ze genummerd zoals archeologen dat doen. Door ze te selecteren en ze in elkaars omgeving te leggen en of in te passen, suggereren we verbanden. We schuiven ze echter niet zoals de strandjutter in het eerste deel in elkaar. Ze zijn een uitnodiging voor verder interdisciplinair onderzoek. In de hoop op reële grensverlegging.

Willem

Willem is natuurlijk Jacob niet. Maerlant moest zichzelf aanprijzen om als dichterleeraar en vulgarisator in zijn onderhoud te voorzien. Bij Willem was dit blijkbaar minder het geval. Wellicht leefde hij niet van zijn pen (alleen). Onze strandtocht levert ons – hoewel de vorm ervan schitterend is – weinig met zekerheid te identificeren Reynaertwraakstukken op: twee volledige en drie fragmentaire handschriften, de voornaam Willem en een verdwenen werk, de niet overgeleverde *Madoc*. De eerste schets van de robotfoto van Willem levert ons op basis van de vondst weinig, maar toch relevant materiaal op: iemand die het Frans als ‘vertaler’ uitstekend beheerste, die ongetwijfeld Latijn kende (anders geen potjeslatijn voor insiders), net als het middeleeuwse recht, iemand met een fantastische pen, scherp en subtiel met dubbele betekenissen (niet zelden met seksuele ondertoon) en vol retorische trucs: een kenner van de conventies van het literaire genre dat hij beoefende. Willem is een man van de wereld, een zeer erudiet auteur met een grote literaire begaafdheid. Hij is een satiricus, wellicht ook een cynicus. Hij stelt de menselijke hypocrisie zo scherp aan de kaak dat hij – in zijn dierenverhaal – de allerhoogsten op de korrel neemt en onteert. Het psychologisch portret en de drijfveren van Willem zijn niet eenduidig uit dit alles op te maken.

Eén zaak onderscheidt hem van vele andere Middelnederlandse auteurs. Hij

gebruikt relatief veel Vlaamse toponiemen binnen zijn tekst. Het genre, het dierenverhaal, wil 'hic et nunc' het publiek aanspreken, bij de keel grijpen, meesleuren, in de leugen betrekken. Het wil appeleren aan de kennis van het publiek en het zo mee in de fuik van leugen en hypocrisie vangen. Daarom gebruikt de auteur plaatsnamen die het primaire publiek kent. De literaire plaatsnamen reveleren ook iets over Willem zelf. Niet over de plek waar hij geboren is (dat is de romantische idee), wel over zijn referentiekader en dat van het publiek, want binnen het dierenverhaal delen auteur en publiek een gemeenschappelijk kader. Anders werkt het genre niet. Willem en zijn publiek deelden een referentiekader waarin plaatsjes als Belsele, Hijfte, Absdale, Elmare, Hulsterlo en Kriekeputte (waarschijnlijk een reële plek) thuishoorden.

Wie ooit naar Willem zocht, vond natuurlijk een kandidaat. De voornaam Willem was in de dertiende eeuw in ons taalgebied immers zo populair als Jef of Frits vandaag. Van de vele al vermelde kandidaat-Reynaertauteurs, Willelmus flamingus, magister Willelmus physicus, Willem de kleine prior, Willem Utenhove, Willem van Belsele, Willem van Elmare, Willem van Boudelo, houden wij er na onze zwerftocht nog één over als "best geschikte kandidaat". Reeds herhaalde malen hebben wij de naam van lekenbroeder (convers) Willem van Boudelo als Reynaertauteur vooropgesteld, maar nooit hebben wij de lakmoesproef gedaan, m.a.w. alle beschikbare wrakstukken bij elkaar gebracht.² We nemen de wrakstukken rond 'Willem van Boudelo' op, reconstrueren zijn biografie, zijn milieu, de context en leggen dit naast het geschetste profiel van de dichter. Indien we uitgaan van Willem van Boudelo, moeten wij ons een beeld kunnen vormen van de Boudelo-abdij, de conversen binnen de cisterciënzercultuur en de Vlaamse politieke context uit het midden van de dertiende eeuw.

De Boudelo-hypothese dook voor het eerst op bij Napoleon de Pauw. Hij maakte Isidoor Teirlinck opmerkzaam op een "frater Willelmus, quondam conversus de Baudeloo" uit 1267. Teirlinck maakt in *De toponymie van den Reinaert (1910-1912)* melding van nog twee andere Willems uit Boudelo, waaronder in 1200 "Guilielmus dictus priorulus de Baudeloo", maar hij verbindt hen niet met de *Reynaert*. "Ongelukkiglijk laat niets ons toe *Willam* met een dezer drie monniken te identificeren."³ De reden waarom Teirlinck Boudelo in zijn encyclopedisch overzicht opneemt, is omdat in *Reynaerts historie* "die abt van Bandelo" (B 6791) voorkomt. Ruim 50 jaar na Teirlinck plaatst de Stekense heemkundige Maurice Nonneman Boudelo wél in het Reynaertonderzoek. Willem (de kleine prior) is één van de eerste zeven monniken van de pas gestichte abdij.⁴ Bij de eerste bewoners wijst hij ook op in de Reynaertcontext intrigerende namen zoals Willem van Belsele ("bi Belsele"), Arnout van Elmare ("Arnout" uit F 6), Reiniere ("Reynaert"), Brune ("Bruun") en Hugo ("Hughelij"). In een latere studie stelt hij de kandidatuur van "Willem de Bodelo, clericus en 'gemandateerde klerk' van Margareta van Constantinopel, Gravin van Vlaanderen" als Reynaertdichter voor, volgens Nonneman de eerste prior van de abdij ("Guilielmus dictus priorulus, primus socius Balduini D. Impinus Extraneus").⁵ Nonnemans suggestie werd bijgesteld door Herman Heyse en later hebben wij ook zelf Boudelo in de Reynaertstudie betrokken.⁶

De Amsterdamse hoogleraar Leopold Peeters kwam in 1973-1974 ook in Boudelo terecht.⁷ Hij stelde dat diverse historische allusies in het Reynaertverhaal hun weerslag vinden. Het basisconflict was de verbeterde strijd tussen de Avesnes en de

Dampierres, voortvloeiend uit de beide huwelijken van gravin Margareta van Vlaanderen.

Ten slotte betrok ook Luk Wenseleers in (het door H. Pleij e.a. verguisde) *De pels van de vos* Boudelo bij het Reynaertverhaal, zij het in een (te) ruim Europees kader (het conflict tussen Staufen en Welfen).⁸ Willem, de kleine prior, schreef in 1202-1204 in Boudelo de *Reynaert*. Hij was een vertrouwensman van de graven en hij droeg de *Reynaert* aan hen op als dank voor de schenking van grote geldsommen en de grond voor de nieuwe abdij. Het geschetste onderzoek bewijst dat diverse uitgangspunten tot eenzelfde resultaat kunnen leiden, met uiteenlopende interpretaties.

Volgens Heyse en Peeters is de grafelijke klerk “fratrem Willelmum de Boudelo” de Reynaertauteur, een “man die qua naam en tijd, herkomst en werkkring, juridische kennis en ambtelijke kwaliteiten, alsmede de streek- en mensenkennis beantwoordt aan de gezochte klerk-geestelijke, schrijver van de *Reinaert*”.⁹ Peeters stelt zich de vraag of Willem literair actief is geweest en of hij eventueel in grafelijke dienst hofdichter was. De vraag werd sindsdien niet meer gesteld, de figuur niet meer in deze context onderzocht. Daarom, na meer dan 30 jaar en op basis van nieuw onderzoek: Willem van Boudelo revisited.

De cisterciënzerabdij Boudelo

De abdij van Boudelo werd in het huidige Klein-Sinaai (Stekene) in 1197 gesticht door Boudewijn de Bocla (van Boekel). Hij vestigde zich in het moerassige gebied tussen Stekene en Moerbeke nabij de Durme als kluizenaar. Misschien was zijn komst ook strategisch ingegeven en was hij meer de stichter van een vooruitgeschoven buitenpost van de Sint-Pietersabdij. Op dat moment maakte de benedictijnerbeweging in het algemeen en de Gentse Sint-Pietersabdij door een verkeerde bezits- en beleggingsproblematiek in het bijzonder een zware crisis door. Bovendien heerste er grote hongersnood. In 1200, dus zeer kort na de stichting, schonk graaf Boudewijn van Constantinopel de monniken 40 hectare vruchtbare akkergrond en weiden, de Coudenbornmolen met sluis en moergrond, een vijver, bossen en vrijstelling van tienden. De graaf probeerde door het schenken van nog te ontginnen gronden economische maatregelen tegen de hongersnood te nemen. Mogelijk speelden ook de geboorte van zijn eerste kind en zijn nakende kruistocht mee om de schenking te doen. De graaf zal Constantinopel innemen, maar in 1206 overlijden. Op vijftienjarige leeftijd zal zijn dochter Johanna huwen met Ferrand van Portugal. Een ‘episch-historische’ vermelding van de schenking aan Boudelo is te vinden in de *Rijmkroniek van Vlaanderen*.

Ende curt hier naer de grave saen
 Quam te Brugghe in de stede,
 Ende nam up sonder bede
 Tcruce, om te vaerne over zee:
 Maer eer hi wech trac, so dedi mee
 Duechten met ghiften scone
 Te Boudeloe, dan in persone
 Nie grave dede te voren. (vs. 5203-5210).¹⁰

Het schijnt dat zowel de kerkelijke als de wereldlijke overheid bij Boudewijn van Boekel hebben aangedrongen om zich aan te sluiten bij de cisterciënzers. Hij heeft daar wellicht weinig voor gevoeld. Misschien hoorde hij thuis bij de strekking van de onbekende Gentse auteur van de voorloper van de *Reynaert*, die in 1149-1150 wellicht in de Sint-Pietersabdij (Boudewijns moederabdij) de *Ysengrimus* schreef. In het zesde boek (vs. 87-91) vinden we een toespeling op Bernardus van Clairvaux, de inspirator van de cisterciënzers: "Overal doet het gerucht de ronde dat je even ver als Bernardus je muil kan openen". Bernardus werd eerder ter sprake gebracht als de nutteloze tegenpool van bisschop Anselmus van Doornik, die door Bernardus' tussenkomst benoemd was. Anselmus overstijgt Rome in de geldzucht en is de herder die de eigen schapen en bokken van het vel ontdoet.

Ik stel jullie deze bisschop [Anselmus] ter navolging voor. Wat voor wijsheid bezit die voddendrager van Clairvaux? Hij vlecht strootjes, zoekt knopen in biezen en vilt kiezelstenen. Laat hem dus maar kraanvogels gaan melken! Neem van deze bisschop, die rooft als de duivel en vasthoudt als de hel, het voortreffelijke gedrag over! (boek V, vs. 125-130)¹¹

Een loftuiting kunnen we deze omschrijving niet noemen. Terloops, de uiterst bijtende kritiek op de geestelijkheid in de *Ysengrimus* is in het onderzoek steeds een argument geweest om de auteur als een geestelijke te bestempelen, een goede verstaander en een ingewijde.

De toetreding van Boudelo tot de cisterciënzerorde zou pas na Van Boekels dood in 1215-1216 gebeuren. De redenen zijn niet helemaal duidelijk. Het leven was er hard en vol ontberingen (cfr. de opgegraven skeletten met zware reumatische vergroeiingen), de arbeid noest en men leed er honger. In 1216-1217 keerde zelfs een delegatie uit de moederabdij Clairvaux uit Boudelo terug omdat het leven er onmogelijk was vanwege de alom aanwezige armoede.¹²

In 1218 volgde een nieuwe grafelijke schenking (Johanna was dan 18) van 20 bunder (29 hectare) om een abdij te kunnen bouwen op de plaats Tonghert nabij de Durme en in 1223 werd de abdij opnieuw door Johanna begiftigd met twee bunder kleihoudende grond nabij Stekene om bakstenen te maken. Na 1226 begon de bouw van de (tweede) kerk, die uiteindelijk 72 meter lang zou worden met een kruisbeuk van 37 meter breedte. Boudelo werd een belangrijke abdij met vele voorzieningen. Archiefbronnen vermelden een ziekenzaal voor leken in 1232, een ziekenzaal voor monniken en een poortgebouw in 1252. Geldgebrek bleek een constante. In 1248 was er nog steeds geld nodig voor de voltooiing van de kerk. De schenkingen voor de kerkbouw in 1223, het gebruik van Doornikse kalksteen, het toepassen van de Scheldegotiek en de bevoering in geglazuurde tegels verwijzen naar een kerkbouw in de eerste helft van de dertiende eeuw, de periode van de eerste grote bloei van de abdij.¹³ Ten oosten van de kerk (met sacristie en bibliotheek) bevond zich de kapittelzaal. Boudelo zorgde voor het eigen onderhoud. Binnen de abdij leefden de grondleggers van vele ambachten. Later voerde men ook buiten de abdij hun producten uit: zout en turf, vloertegels en dakpannen, eigen glas en ijzer.

Rond het midden van de dertiende eeuw was de materiële toestand van de abdij sterk verbeterd en bezat men gronden in het gebied tussen de Braakman, de Schelde en de Durme. De abdij telde drie grote uitbatingencentra: Otene en

Lamswaarde in de Vier Ambachten (nu oostelijk Zeeuws-Vlaanderen) en de gronden rond de abdij zelf (1000 hectare). Toen de gangria of uithoven in belang afnamen, werd een goed gecontroleerd systeem van pacht, erfpacht en cijnzen uitgewerkt met een totaal bezit van circa 2000 hectaren. De abdij verbond zich (misschien al in de dertiende eeuw?) met de Vlaamse graven, wat veelal de woede van de Gentenaars opwekte en meermaals tot conflicten en vernietigingen leidde.¹⁴

Vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw beschikte de abdij over een refugium in Gent, op de hoek van de Ottogracht en de huidige Baudelostraat. De schenking van deze grond ontving de abdij van een zekere jonkvrouw Lebburgis op 9 april 1255. Zij schenkt haar erfachtigheid met gebouwen reikend tot aan de Schelde in aalmoes aan Boudelo in ruil voor levenslang vruchtgebruik van erf en gebouwen. Zij moet uit vrije wil de Boudelomonniken levenslang herbergen.¹⁵

Discrepancie tussen woord en daad

In 1217 ontstonden in de buurt van Boudelo de parochies Sinaai, Belsele en Sint-Nicolaas, wat vrijwel onmiddellijk leidde tot geldconflicten tussen de abdij en de parochies. Het gekibbel ontaardde letterlijk in slaande ruzies. In functie van het hogere ideaal, de verheerlijking van God, werden de eigen orderegels meer dan eens opzij geschoven. De discrepantie tussen de regel en de praktijk, tussen woord en daad, was op diverse domeinen merkbaar. Het Generaal Kapittel van de cisterciënzers moest radicaal optreden toen abt Theodoricus van Boudelo in 1226 door lekenbroeders werd vermoord. Alle conversen dienden de abdij te verlaten en hun aantal werd beperkt (eerst tot vijf, tegen 1236 waren het er al vijftien).¹⁶

Boudelo was geen uitzondering. Ook in verband met diefstal, brandstichting en mishandeling werden op het Generaal Kapittel uitspraken gedaan en niet alleen over lekenbroeders, maar ook over monniken en soms zelfs over de abt.¹⁷ Men kan zich dus afvragen hoe het er in de abdijen werkelijk aan toeging, spijs de orderegels van ascese en armoede. Op het gebied van de kunsten schreef Bernardus eenvoud voor in de ornamentering, de architectuur en de handschriftenverluchting. Verluchte initialen, glasramen met taferelen, beelden, muurschilderingen en vloerornamenten waren uit den boze.¹⁸ Deze regels en de oorspronkelijke spiritualiteit werden echter door de rijkdom, de afgelegenheid en onafhankelijkheid van de individuele abdijen niet overal even sterk gevolgd. Voor Boudelo kunnen we dit onder andere staven aan de hand van de rijke vloerornamentiek (dankzij de reconstructie van de tegelvloer door A. de Belie in de Stedelijke Musea van Sint-Niklaas). De tegels bevatten motieven zoals een geharnaste ridder te paard, een leeuw, een arend, jachttaferele met hert en hond, fabeldieren zoals een griffioen, mythologische figuren (centaur, meerman), duivelfiguren enzovoort.

Begin 1217 was de 'paternitas' over Boudelo door Clairvaux overgedragen aan de Henegouwse abdij van Cambron, een abdij die dichter bij het dochterklooster lag, maar veel sterker dan meer voor de hand liggende Vlaamse kloosters zoals Ten Duinen en Ter Doest onder de Franse en grafelijke invloedssfeer lag. Cambron bezat een refugium in Hulst en was ook bezig met het inpolderen van gronden in de Vier Ambachten. In Henegouwen was de invloed van de grafelijke familie sterk en in deze streek bleek de algemene grafelijke voorliefde voor de cisterciënzers, die van het grafelijke huis voordelen en legaten kregen, nog sterker dan elders. Ook

Vier dertiende-eeuwse tegels uit de abdij van Boudelo uit de collectie van de Stedelijke Musea van Sint-Niklaas.

Linksboven: tegel met ridder te paard.

Linksonder: tegel met haan.

Rechtsboven: tegel met draak.

Rechtsonder: twee ridders.

Boudelo deelde in de grafelijke gunsten en kreeg van Johanna en Margareta op zijn minst tien schenkingen.¹⁹ In latere tijden bezaten de graven zelfs een kapel te Boudelo. Maar ook via andere kanalen kreeg Boudelo inkomsten.²⁰ Zelfs kleinere heren (plattelandsadel of milites) en burgers zorgden voor schenkingen. Zo bracht de rijke poorter Eustachius Mate nog tijdens de twaalfde eeuw bij zijn intrede een "bruidschat" mee met gronden en schonk de Gentse schepen of kapelaan Boudewijn de Pape aan de abdij gronden in het Assenedener Ambacht (circa 1227). In 1220 schonk Walter van Doornik de Boudeloabdij in het Land van Waas en in de parochies van Waasmunster, Belsele en Lokeren de kerkelijke tienden op nieuwe gronden. Andere inkomsten die de abdij verkreeg waren o.a. vrijstelling van tolgelden, van visrechten op de Durme, schenking van grond tegen lijfrente enzovoort. Deze inkomsten voor de abdij waren in de meeste gevallen stof tot conflict met andere kloosters, met de omliggende parochies en de dorpsgeestelijkheid en met de boerenbevolking. Het kapittel van de cisterciënzers diende tussen te komen in geschillen rond tienden en gronden met de cisterciënzerinnen van Nieuwenbos te Lokeren. Met Ter Doest waren er conflicten over gronden in Lamswaarde en Otene. In 1226 was er een conflict met de moederabdij Cambron tegenover de abdij van Ter Doest. Even voordien hadden Boudelo en Cambron in de buurt van de grote uitbatingen van Ten Duinen (Zande) en Ter Doest (Groda) eigen uithoven te Lamswaarde (Boudelo) en Stoppeldijk (Cambron) opgericht. Deze in 1214 door overstromingen geteisterde streek had immers een enorme potentie, bijvoorbeeld voor het kweken van schapen voor de wolproductie, en bovendien was het de toegang tot de strategische Schelde-Maas-Rijn-delta. Daarom werd hier een bitse strijd geleverd die ook te verbinden is met de strijd tussen de Vlaamse en de Hollandse graven, die meer en meer verzeild waren geraakt in een conflict om Zeelandbewester-Schelde en Rijks-Vlaanderen. Rudi Malfliet heeft in zijn uitstekende studie over de rol van vier cisterciënzerkloosters geïllustreerd dat het monastieke ideaal van Bernardus in deze periode zwaar ondergeschikt was aan de politieke en economische belangen (sinds het concilie van Latheranen was er tiendevrijstelling op onontgonnen gebieden en daar kwamen de ontginningen in het Hulsterambacht voor in aanmerking). Cambron stond aan de grafelijke en dus ook de Franse kant, Ten Duinen en Ter Doest stonden meer aan de zijde van de Roomskonink, tevens graaf van Holland, Willem II, en kozen in het conflict tussen de Fransen en de Engelsen de zijde van de laatsten. Boudelo, dat eigenlijk bij grafelijke gratie was opgericht en clerici in grafelijke dienst leverde, zocht zich in de vele conflicten behoedzaam een weg, maar kwam toch met zowat alle partijen, ook met het moederklooster, in conflict.²¹

Conflicten en schendingen van het monastieke ideaal waren er voldoende binnen de Boudelomuren zelf. We bespraken reeds de abtenmoord in 1226. Ook bij andere gelegenheden werd er een pauselijk interdict uitgesproken tegen de abdij, wellicht na vechtpartijen onder de abdijsbewoners. Paus Gregorius IX stond in 1235 in een pauselijke bul toe absolutie te geven na een vechtpartij en in hetzelfde jaar plaatste de paus de abdij onder pauselijk toezicht.²² Het argument dat de *Reynaert* in de cisterciënzercontext rond Boudelo onmogelijk zou zijn, kan bij deze gemakkelijk weerlegd worden. Willem zag rondom zich hoe de wereld draaide.

De grafelijke klerken

De cisterciënzers (van Boudelo) verwierven inkomsten uit schenkingen, tolgelden, de verkoop van afgewerkte producten en vooral van landontginning. In den beginne bewerkten de monniken het land zelf. Later lieten zij dit werk over aan lekenbroeders en de familia, wereldlijke personen in dienst van de abdijs, o.a. vrije lieden en door vooral heren vrijgemaakte lijfeigenen. (Zo schonk Diederik van Beveren in 1249 een vrouwelijke lijfeigene en haar nageslacht aan Boudelo.) In 1242-1244 had de abdijs op deze manier 38 vrouwen en achttien mannen in dienst.²³

De cisterciënzers waren in onze gebieden vooral meesters in het in cultuur brengen van woeste gronden en het winnen van land op de zee. Dit laatste gebeurde door dijkenaanleg, inpoldering, de bouw van sluizen en het uitgraven van afwateringswegen, moeren en kanalen. De conversen zorgden voor het beheer van de gangria of uithoeven (een hoeve met schuren, stallingen, graanzolders, een bidplaats, verwarmingszaal, slaapzaal, ziekenzaal en soms zelfs een kapittelzaal). Wie aan het hoofd stond van een dergelijk instituut genoot vertrouwen en aanzien.

Wat de Vlaamse cisterciënzerlekenbroeders precies deden en waar ze werden opgeleid, is – voor zover wij dit konden achterhalen – nog nauwelijks bestudeerd. M. Toepfer onderzocht dit wel voor Duitsland.²⁴ Conversen werden binnen de religieuze beweging van Cîteaux ingezet om de monniken zelf te sparen voor de dienst van God door studie en gebed. Lekenbroeders konden dan de materiële zaken op zich nemen, zorgen voor de inkomsten (voornamelijk als landarbeiders en ambachtslui) en ze konden zich ook gemakkelijker buiten de abdijen verplaatsen. Ook voor deze conversen werden regels gemaakt. De misvatting dat de lekenbroeders ongeschoolde buitenlui waren, ligt al lang in de prullenmand. Vele lekenbroeders waren beheerders van uithoven en hadden belangrijke functies in steden en adellijke hoven. Hun afkomst was verscheiden. Zij kwamen bijvoorbeeld uit milieus van boeren en werklieden en konden door intrede hun sociale status verhogen en – bij wijze van spreken – binnen de abdijsmuren hun levensverzekering aangaan. Maar er waren ook andere categorieën, zoals de edelen die intraden. Over hen is nauwelijks onderzoek verricht. Wilden deze edelen deel uitmaken van de verzorgingsstaat der cisterciënzers? Of was het motief deemoed en nederigheid? Waarom zouden we ook niet denken aan religieus idealisme, de uitbouw van religieuze idealen of de mogelijkheid tot het genieten van een goede opleiding. In elk geval verzaakten ook de edelen bij intrede aan bezit en na een eenjarig noviciaat legden zij gehoorzaamheidsgeloften af in de handen van de abt. Oorspronkelijk was het hen verboden te schrijven en te lezen, maar lang werden deze regels niet volgehouden.

Dat de cisterciënzerlekenbroeders in de eerste helft van de dertiende eeuw een uitstekende reputatie genoten, bewijst de keuze van de Vlaamse graven om precies uit dit milieu hun klerken ('clerici') te recruteren om gronden te beheren en te verkopen. Aanvankelijk verzette het Generaal Kapittel zich categoriek tegen dit uitleenen. Nadat kloosters herhaaldelijk hun medewerking hadden verleend, moest het Kapittel zijn verbod in 1220 echter milder en werden geleidelijk aan meer uitzonderingen toegestaan. In 1238 bevestigde het Kapittel dat de gravin van Vlaanderen van de cisterciënzers de beschikking kreeg over drie conversen (die zich aan de ordevoorschriften moesten houden) om binnen de grafelijke hofhouding te werken ("quod habeant tres conversos"²⁵). De goede vorming en reputatie uitte zich ongetwijfeld in kennis van Latijn en Frans, van financiële transacties, van het recht en

van de streek (zij reisden door grote delen van het grafelijke grondgebied en moesten ook over de nodige landbouwkundige kennis beschikken).²⁶ De gravin koos voor de grafelijke clerici in opvolging van leden van het geslacht Raas van Gavere, dat de functie van opperschenker lang had vervuld.²⁷

Er zijn grafelijke klerken bekend verspreid over het hele grafelijke grondgebied, zoals Diederik van Assenede uit het Meetjesland, Willem van Boudelo uit het Waasland, Eustaas van Stoppeldijk, een monnik van Cambron, werkzaam in de Vier Ambachten, Boudewijn van Zomergem, Jan van Menen, Wouter van Langhelare, Jan van Leffinge, Egidius van Breedene (beiden uit de kuststreek) en Jan van Mont-Saint-Eloi uit Bergen.²⁸ Egidius van Breedene (tussen 1226 en 1254) en Jan van Mont-Saint-Eloi (vanaf 1261) waren volgens T. Luyckx de hoofd-clerici van de grafelijke rekendienst. Twee clerici uit deze reeks willen wij kort schetsen om een beeld te krijgen van het milieu en de context die deels ook op de derde, Willem van Boudelo, toepasbaar kunnen zijn.

De best bestudeerde grafelijke clericus is Egidius van Breedene, gestorven in 1270 en dus een tijdgenoot van Willem van Boudelo.²⁹ Hij was waarschijnlijk van lagere afkomst. In 1226 was hij kanunnik van Sint-Donatiaan in Brugge (waar hij wellicht ook studeerde) en grafelijke klerk ('clericus comitis'). Hij werd grafelijk zegelbewaarder, ontvanger, raadsheer en gezant van de gravin. Tevens trad hij meermaals op als scheidsrechter en verkoper van gronden. Strubbe tekent Egidius als een invloedrijk, rijk, praalzuchtig maar vooral zakelijk man. Volgens Strubbe hadden de 'clerici comitis' rond 1250 ook zitting in de grafelijke 'curia'. Toch waren de grafelijke ambtenaren kwetsbaarder dan de oude en de nieuwe hofadel omdat zij hun gezag uitsluitend en rechtstreeks ontleenden aan het grafelijke gezag. Egidius zou uiteindelijk in 1254 na 30 jaar trouwe dienst in grafelijke ongenade vallen (in een geldkwestie die rechtstreeks verband hield met het conflict van Zeelandbewester-Schelde).³⁰ Strubbe besluit dat Egidius geen eersterangsfiguur in het dertiende-eeuwse Vlaanderen was, maar dat zijn historische betekenis vooral ligt in "het representatieve karakter van zijn loopbaan" die "bijna uit het niet tot een machtige faktor van het landsbestuur is opgestegen".³¹ Deze kanunnik (tevens kapittelproost van Douai en stichter van de Spermalieabdij) verenigde volgens zijn biografie de zakelijkheid van de poorters met de roemzucht van de adel.

Diederik van Assenede is voor de Middelnederlandse literatuur een meer intrigerende naam, zoals ook Jozef Janssens e.a. al opmerkten.³² Er wordt een Diederik van Assenede als grafelijke klerk vernoemd in 1263 (voor het eerst) bij een verkoop van grafelijke moergrond in de wijk Triest te Assenede.³³ In 1273 bemiddelt hij ook tussen de Vlaamse gravin en de abt en het convent van Boudelo in zijn hoedanigheid van grafelijke klerk. Hij was ook grafelijke ontvanger van cijns in 1277. In het archief van het Sint-Janshospitaal te Brugge is een door Diederik in 1289 opgestelde rekening bewaard. Hij stierf tussen 1289 en 1296.

In 1283 koopt een Dirkin van Assenede voor zijn zoon en voor zichzelf een bunder moergrond in de parochie Assenede. Hij bezat ook moergrond te Wachtebeke (op een boogscheut van Boudelo). L. Stockman besluit uit de gegevens dat Diederik zijn brood verdiende als ontvanger van de cijnsen van woeste grafelijke gronden in de kasselrijen Gent, Brugge en de Vier Ambachten, waardoor hij in zijn onderhoud kon voorzien en daarbij nog voldoende tijd had om te dichten. Of we hier met de dichter van *Floris ende Blancefloer* te maken hebben, is hierbij niet sluitend bewezen, maar zeer waarschijnlijk. Er is hernieuwd bronnenonderzoek nodig en een interdisciplinaire samenwerking tussen medioneerlandici en historici.

Meer nog dan Egidius en Diederik interesseert ons Willem van Boudelo. Hij wordt als overleden vermeld op het moment dat Diederik van Assenede en Jan van Mont-Saint-Eloi voor het eerst in grafelijke dienst verschijnen. Toeval of niet?

Willem van Boudelo

Willem van Boudelo's biografie werd nog niet echt uitgespit. Wij dienen ons te behelpen met wrakstukken. Dankzij de historische studies van R. Schneider (1994) en R. Malfliet (2004) kunnen we voor het eerst binnen het Reynaertonderzoek deze kandidaat-auteur scherper dan ooit tevoren tekenen. Toch smeekt deze figuur, die alleen in Schneiders standaardwerk *Vom Klosterhaushalt zum Stadt- und Staatshaushalt. Der zisterziensische Beitrag* uitvoerig wordt belicht³⁴, maar in de eigen geschiedschrijving nog geen aparte aandacht heeft gekregen, om verder bestudeerd te worden.

Willem van Boudelo, cisterciënzerlekenbroeder of convers en gemandateerd klerk van de gravinnen Johanna en Margareta van Constantinopel (vanaf 1244), verschijnt in totaal in minstens 22 teruggevonden documenten als financieel expert, bemiddelaar, getuige en verkoper van grafelijke gronden.³⁵ Gezien de overlevering van dit soort documenten kan dit alleen maar het topje van de ijsberg zijn. Onze clericus komt voor het eerst als broeder Willem van Boudelo met twee collega-conversen voor in 1234, in een oorkonde van de abt van het belangrijke klooster van Clairvaux. Frater Willem van Hipra (leper?), conversus van Clairvaux, vertegenwoordigt zijn eigen abt, frater Petrus de le Zelande de cisterciënzerabdij van Ten Duinen en Willem van Boudelo zijn moederabdij, Cambron, in een schikking tussen Cambron en Ten Duinen. Het feit dat Willem hier bij een dergelijk gezelschap de moederabdij als getuige vertegenwoordigt (en niet een monnik van Cambron), getuigt van zijn toenmalig prestige en zijn referenties en kwalificaties in grondzaken.³⁶

In 1237 treedt Willem samen met Boudewijn van Zomergem op als verkoper van moeren in Watervliet en Eeklo. Vier jaar later is hij samen met de Gentse baljuw in Vroondijke (tussen Biervliet en Terneuzen in de Vier Ambachten) voor een grensgeschil. Op 23 augustus 1248 verkoopt hij grafelijke gronden aan de kerk en parochianen van Sint-Niklaas in ruil voor een pacht.³⁷ In december 1250 verkoopt hij samen met Jan van Leffinge zeventien bunder moergrond te Eeklo aan de Gentse Sint-Pietersabdij en met dezelfde collega in februari 1251 tien bunder moergrond aan de abdij van Sint-Andries Brugge te Warme (Maldegem). In januari 1253 is hij gemandateerd verkoper van ruim 300 bunder woeste grond aan de abdij van Sint-Andries Brugge in de nabijheid van de abdij. Het gaat hier om een bijzonder grote oppervlakte die hij verkoopt voor 300 lib. VI. Samen met Van Leffinge is hij in april 1255 verantwoordelijk voor een bijzondere verkoop van grafelijke grond te Aardenburg en Watervliet aan 200 kleine kopers voor 8500 lib. VI.³⁸ Op deze manier bracht de grond wellicht meer op en werd via een megaverkaveling van moerland aan een politiek van uitbouw van kleine landbouwondernemingen voor de toemende lokale plattelandsbevolking gedaan. Watervliet en Aardenburg liggen op een boogscheut van het in *Van den vos Reynaerde* vermelde Elmare, een uithof van de Sint-Pietersabdij. In mei 1257 verkoopt Willem te Lemberge grond aan de Sint-Pietersabdij en in april 1258 blijkt hij moergrond verkocht te hebben in de buurt van Boudelo te Moerbeke.³⁹ In 1260 verkoopt hij 175 bunder (233 ha.) moergrond bij

Zandberg in Hulster Ambacht aan Ten Duinen.⁴⁰ Volgens Schneider was hij ook verantwoordelijk voor de verkoop van grafelijke grond aan Cambron in september 1261.⁴¹ In juli 1261 deelt de gravin mee dat *wijlen* Willem van Boudelo met haar mandaat 96 gemeten grond heeft verkocht aan o.a. clericus Walter van Axel op Stirpe (de Striïpenpolder in de Vier Ambachten nabij de havengeul van Hulst).⁴² Op 24 februari 1263 bevestigt de gravin de verkoop van 40 bunder woeste grond tussen Lembeke en Sleidinge aan Jan, de zoon van Walter Evelbare, die had plaats gevonden door de overleden Willem, lekenbroeder van Boudelo (“quam frater Willelmus, conversus de Boudelo, defunctus ...”) en haar clericus Boudewijn van Zomergem.⁴³

Lekenbroeder Willem van Boudelo was echter niet alleen gemandateerd grafelijke verkoper van woeste gronden. Hij was getuige en rechter bij de grenstekening van de parochies in het Waasland in 1257. Deze grenstekening was van enorm belang voor nieuwe vestigingen en vooral voor de inning van gelden. In 1250-1251 wordt hij door de gravin belast om een kanaal te graven naar een moeras van de abdij (Coudenborn), de oostwaartse doortrekking van de bestaande Moervaart bij Moerbeke en om belasting te innen op de voorbij varende schepen.⁴⁴ Bovendien was hij scheidsrechter in nogal wat grond- en belangenconflicten. Verder onderzoek moet aan het licht brengen welke rol Willem van Boudelo binnen de grafelijke hofhouding precies speelde.

We kunnen uit de opsomming van activiteiten besluiten dat Willem in 1234 reeds een erg verantwoordelijke functie waarnam en dat hij vóór juli 1261 overleed. Als gemandateerd klerk van de Vlaamse gravinnen behoorde hij wellicht tot de grafelijke rekendienst en kreeg hij erg belangrijke opdrachten. Hij reisde door heel wat gebieden in Kroon- en Rijks-Vlaanderen.

Er bestaan echter nog twee belangrijke bronnen die onze kandidaat-Reynaertauteur beter profileren. De eerste is de reeds vermelde schenking van gronden te Gent door jonkvrouw Lebburgis aan Boudelo op 9 april 1255 mits voorbehoud van het vruchtgebruik en de zekerheid van een deftige Gentse begrafenis en de nodige zielenmissen. Fr. Blockmans bestempelt de schenking als een “mengsel van vroomheid, zorgzaamheid en praktischen zin” dat “eer naar een verzekering voor brand, ziekte en overlijden dan naar liefdadigheid” zweemt.⁴⁵ Deze jonkvrouw is – blijkens een cijns- en renteboek van de abdij – de zuster van lekenbroeder Willem van Boudelo. Willem heeft wellicht door bemiddeling binnen zijn eigen familie voor de abdij een refugium in de stad gecreëerd, terwijl hij in ruil daarvoor zijn zuster een soort levensverzekering bezorgde. Haar milieu, wellicht het Gentse stadspatriciaat, tekent natuurlijk ook Willems afkomst. Terloops, een decennium na het overlijden van Willem, wordt Lebburgis van Gent door de Gentse baljuw op vraag van de gravin onterfd van haar gronden in de polder van de haven van Hulst, die worden toegewezen aan de abdij van Boudelo.⁴⁶

Het tweede, en ongetwijfeld meest revelerende en tevens meest verwarrende document rond de status van Willem van Boudelo, zijn de *Statuta* van het Generaal Kapittel van de cisterciënzers uit 1252. Hierin lezen wij over “frater Guillelmus conversus de Bundelo”:

Broeder Willem, lekenbroeder van Boudelo, over wie vele bezwaren aan het Generaal Kapittel vermeld werden, zal onbedingd naar zijn klooster teruggeroepen worden, tenzij hij verder bij de edele vrouwe, de gravin van Vlaanderen, moet blijven, maar hem zullen

dan slechts die werkzaamheden opgedragen mogen worden die de eer der Orde niet in diskrediet brengen en hij zal niet voor anderen een steen des aanstoets of een bron van ergernis worden.⁴⁷

Deze tekst zegt nogal wat – en suggereert nog meer. Het feit dat Willems doen en laten op het Generaal Kapittel van de orde besproken werd, wil zeggen dat hij een ‘grote vis’ was. Hij wordt aangeklaagd voor diverse zaken die de orde in diskrediet brachten. Zijn straf is het teruggeroepen worden naar zijn klooster. Het feit dat hij binnen het jaar na zijn terechtwijzing (in 1253) een gigantische oppervlakte grafelijke grond (300 bunder) verkoopt, wil zeggen dat gravin Margareta hem onmiddellijk, blijvend en onvoorwaardelijk vertrouwen heeft geschonken. Hij had dus geen misbruik van vertrouwen ten opzichte van de gravin gemaakt. Noch op het gebied van financieel beheer, noch op het gebied van grondbeheer kon hem wellicht iets ten laste worden gelegd. Gezien het kapittel de gravin roemt (was zij niet een van de grootste weldoensters van de orde?) en een grafelijke ingreep suggereert, lijkt het weinig waarschijnlijk dat Willem de eigen orde had benadeeld als rechter, bemiddelaar of verkoper. Wat kan dan wel de oorzaak zijn? (Van hieraf kunnen we alleen maar speculeren.) Een afrekening met een zusterabdij of de moederabdij Cambron is altijd mogelijk. Of had hij Boudelo benadeeld? Weinig waarschijnlijk. Zou hij eigenbelang hebben laten primeren? Een systematisch onderzoek van de *Statuta* zou misschien reveleren welke klachten werden besproken. De Zwitserse convers Werner von Wettingen werd door het Kapittel veroordeeld omdat hij bij de curie en in contacten met het hof van de bisschop van Bazel zijn boekje te buiten was gegaan en een te grote zelfstandigheid aan de dag had gelegd.⁴⁸ Schneider verwijst naar een toezegging van Willems eigen abt van Boudelo, Jacobus de Moneta, om in naam van de nonnen van Marke op te treden bij een grondverkoop aan Ten Duinen in januari 1250.⁴⁹ In de publicatie van de regesten van Boudelo van C. Vleeschouwers zijn twee verschillende zegeltypes met de namen “frere Willaume” en “Wilel... de marca” (Marke) van dezelfde “Willelmus conversus de Bodelo” te vinden. Gebruikte hij twee afkomstnamen en twee zegels? Een zaak met een reukje? In elk geval is Willem van Boudelo in 1255 samen met abt Willem van Vaucelles scheidsrechter in dit cisterciënzerdispuut. Weinig waarschijnlijk dat het om een zaak van immobiëlen of belangenvermenging zou gaan. Zouden seksuele delicten zo gewichtig zijn geweest voor bespreking op het Generaal Kapittel? Bracht dat de orde in diskrediet? Was hij politiek of diplomatisch te zelfstandig en acteerde hij los van orderichtlijnen? Was hij te vooruitstrevend? Of bezondigde hij zich misschien aan kritische geschriften of pamfletten?

Of hield hij zich bezig met gefantaseerde verhalen? (Wij speculeren verder ...) Is het te ver gezocht dat hij zich als clericus bezig hield met het bekritisieren van zijn medemens via dierenverhalen en andere verhalen zoals de *Madoc*? Dat hij schaamteloos de dorpspastoor liet castreren en vooral de hofkapelaan voor schut zette? Dat hij even schaamteloos als zijn Franse voorgangers schunnigheden in de naamgeving stopte en in zijn beeldgebruik de gore lach opzocht? Paste dit wel voor iemand in zijn functie? Ligt hierin misschien een reden dat wij van het grote literaire genie Willem na *Van den vos Reynaerde* niets meer hebben vernomen?

Wij beseffen dat wij hier een gat tussen de wrakstukken invullen.

In elk geval is Willem van Boudelo na 1252 niet uitgerangeerd. De schenking die zijn zus ongetwijfeld door zijn bemiddeling in 1255 aan Boudelo doet, toont ook aan dat hij bij zijn lokale ordebroeders nog steeds krediet genoot. Het feit dat het Generaal Kapittel zich in zijn besluitvorming tot de strafbepaling ondergeschikt maakte aan de grafelijke macht toont aan dat lekenbroeder Willem een voor de gravin belangrijk iemand was met speciale talenten. Dat hij in december 1258 en in 1261 optreedt als onpartijdig bemiddelaar en scheidsrechter in een conflict om patronaatsrechten tussen de kapittels van Sint-Salvator in Utrecht en Onze-Lieve-Vrouw in Kortrijk (een conflict dat blijkbaar met de cisterciënzers geen uitstaans heeft), toont eveneens aan dat hij ongeschonden uit de aantijgingen is gekomen.⁵⁰

Willem die Madocke made

Willem van Boudelo is duidelijk een afkomstnaam. De naam functioneerde voornamelijk buiten de abdij en gaf aan van waar men afkomstig was of in wier opdracht men werkte. Dat er in zijn naam en tot zijn dood blijvend aan Boudelo werd gerefereerd, betekent dat hij met de abdij een sterke band had en dat dit hem ook aanzien bezorgde. Wellicht was hij uit het Gentse stadspatriciaat afkomstig.

Zijn profiel past uitstekend bij de robotfoto die we van 'Willam die Madocke made' (F 1) hebben getekend. Beide naamdragers leefden in het midden van de dertiende eeuw, waren geletterde clerici met een goede kennis van Frans en Latijn, van de bijbel, het recht, maar ook van het reële Vlaamse land. Er lagen grafelijke moergronden of woeste gronden nabij bijna alle plaatsen die in het verhaal worden vermeld. Misschien is het meest revelerende plaatsje wel het schier onbekende Absdale, dat als boerengat in een afkomstnaam wordt vermeld in A 796-804:

Ludolf metten Crommen Vingheren
Dede hem alles te voren,
Want hi was best gheboren,
Sonder Lamfroy alleene.
Hughelijm metten Crommen Beene
Was zijn vader, dat weet men wale,
802 Ende was gheboren van Abscale (F Absdale)
Ende was sone vrouwe Ogemen,
Eens hout makigghe van lanternen.⁵¹

Wie brengt er in godsnaam een plek als Absdale ter sprake? Wie kende dit gat toen? Bij een telling in 1469 waren er 122 haardsteden. Twee eeuwen vroeger was het wellicht maar een fractie van dit aantal. In de dertiende eeuw ontving Boudelo inkomsten van gronden van Willem Stalpart gelegen in Absdale, zoals blijkt uit het *Cijns- en renteboek* van Boudelo uit 1261-1263 (naast Absdale komen in deze bron ook de vermeldingen Goudekingsberg, waar Kriekeputte wordt gelokaliseerd en Belsele, waar Boudelo ook rechten had, voor).⁵² De vermelding van Absdale in het cijnsboek van Boudelo is de oudste attestatie van dit toponiem. Een inwoner van de abdij kende deze plek en kon dus ook de grap snappen in Willems tussenkomst. Idem voor Hulsterlo. De melding van Kriekeputte "up dien moer in die wostine" (A 2661) is het werk van een vakman die met kennis van zaken spreekt. In onze dissertatie hebben wij de betekenis van deze 'locus terribilis' geanalyseerd als een lite-

rair stemmingslandschap. Willem bespeelt hier diverse lagen: een reële, historische ('moer' en 'woestine'), een morele en een bijbelse laag (een Jesajaanse onheilsprefetie).⁵³ 'Moer', of turfrijke, en 'woestine' of turfarme gronden, zijn te specifiek voor de lokale Vlaamse context om niet aan het toenmalige landschap te denken. Willem was verkoper van grafelijke moergrond in het rurale Vlaanderen en met name in Waas en de Vier Ambachten. Absdale, Hulsterlo, Kriekeputte, Elmare en Hijfte zijn zowel vanuit een Gents als vanuit een Boudelo-standpunt afgelegen en woeste gebieden (sommige een dagreis ver). Toch liggen ze niet al te ver, want het Reynaertlandschap gaat over het 'hic et nunc' in de dertiende-eeuwse context.

De Franse Renartverhalen kon de Vlaamse Reynaertdichter gehoord hebben aan het Vlaamse hof in Rijsel of in Gent, of in de kringen van het verfranste Gentse stadspatriciaat, maar bijvoorbeeld ook in abdijen als Cambron, Clairvaux of Vaucelles (Clairvaux bezat op zijn hoogtepunt rond circa 1150 ongeveer 300 conversen, Vaucelles circa 1250 eveneens 300).⁵⁴ Waar hij werd opgeleid (in Gent, in Sint-Donaas in Brugge of misschien wel in Parijs?) kreeg hij misschien de smaak voor de 'matière renardienne' te pakken. Misschien vertaalde of schreef hij zelf Renartverhalen? Of misschien bewerkte hij een eerste Vlaamse vertaling? Van Arnout van Elmare bijvoorbeeld, een van de eerste monniken in Boudelo ("die Arnout niet en hadde bescreven" in F 6)?

In de figuur van lekenbroeder Willem van Boudelo komen het geestelijke milieu (de conversen in de eerste plaats), het stedelijke (Gent) en het adellijke milieu (de Vlaamse graven met hun hele hofhouding) samen. Het hof van Margaretha bestond onder anderen uit bezoldigde hofambtenaren (kamerheer, hofschenker, ambtenaren zoals baljuws, ontvangers, clerici, lagere edelen die als dienstadel acteerden), gezelschapsdames, minnestrelen of hofdichters, een medische dienst en lager dienstpersoneel.⁵⁵ Vooral de lagere laag van het grafelijke hof komt in aanmerking. Maar ook de Gentse adel en burgerij mogen niet als primaire doelpubliek uitgesloten worden. Wellicht werd in sommige echelons naast Frans ook Diets gesproken. Rond de figuur van Willem van Boudelo vinden we een mogelijk primair Reynaertpubliek.

Alle problemen zijn natuurlijk niet van de baan. Speculatie en interpretatie blijven essentiële elementen in ons betoog. Verwijst de materie naar de strijd om Zeeland-bewester-Schelde en Rijks-Vlaanderen, zoals Rudi Malfliet suggereert? Getuigt volkstalige literatuur niet meer van interesse van de Hollandse graven en moeten wij de *Reynaert* daar dan niet situeren? Om op deze suggesties te anticiperen, maar ook om onze stelling te versterken, willen wij in het tweede deel een aantal losse wrakstukken presenteren die de *matière renardienne*, de Vlaamse graven en het cisterciënzermilieu met elkaar in verband brengen.

Cisterciënzeromgeving, dierenverhalen en de Vlaamse graven: 10 wrakstukken

1. Boudelo literair

De bewaarde literaire activiteit van Boudelo is uitstekend in kaart gebracht door Guido Hendrix.⁵⁶ Hij heeft zich niet laten leiden door het wrakhout dat wij langs de vloedlijn oprapten, maar door het overgeleverde materiaal. In *Auteurs, vertalers en kopiisten uit Boudelo* vermeldt hij een door kroniekschrijver Alberic van ter Doest

geciteerde Eustachius van Boudelo, één van de discipelen van Boudewijn van Boekel, die een niet-bewaard mirakelverhaal zou hebben geschreven. Vervolgens besteedt hij aandacht aan de hypothese van Pr. Janssens die de *Beatrijs* poogde toe te schrijven aan Diederik van Assenede, de auteur van *Floris ende Blancefloer*. Zijn besluit: “overtuigen doet het werkelijk niet”. De derde Boudelo-scribent uit Hendrix’ lijstje is Boudewijn van Boudelo, de kopiist van het *Centilogium domini Jesu Christi*. Wellicht gaat het om Boudewijn Soke, die in 1399 werd ingekleed. Ook een zekere Petrus Parys wordt als kopiist van Boudelo vermeld. Vóór 1500 is er dus nauwelijks enig spoor van literatuur of kopiistenarbeid in Boudelo te vinden. Het feit dat er tot dan weinig of niets over bibliotheek, scriptorium of lectuur met betrekking tot Boudelo te vinden is, is wellicht mede te wijten aan de “vijf plagen van Boudelo”: een brandstichting in 1381-1382, de ‘dispensio conventus’ in 1445, de verwoesting in 1452, de brand in de abdijkerk in 1570 en de verwoesting van de abdij in 1578. Voor de latere periode is er redelijk wat “literaire” arbeid overgeleverd (van de zes-tiende-eeuwers Judocus Horenbaut, vertaler Lieven Gillis en liedschrijver Guillielmus Vander Machtelt).

2. Boudelo geciteerd

Boudelo komt voor in de *Rijmkroniek van Vlaanderen* (zie boven). Dit was zelfs voor J.D. Janssens een argument om te veronderstellen dat een deel van de *Rijmkroniek* in Boudelo zou geschreven zijn.⁵⁷

Op literair vlak is de vermelding van de abt van “Bandelo” in de handschriften B en C van *Reynaerts historie*, ontstaan na 1375 in de buurt van leper en Diksmuide, intrigerend:

Een groot cleric, een myster vroet,
Gaft hem ende die abt van Bandelo (B 6778-6779).⁵⁸

Waarom komt deze toch wel bijzondere vermelding van de Wase abdij in een West-Vlaamse tekst voor? De passage dient elders literair geherinterpreteerd te worden. Dat we hier een eeuw na datum opnieuw een verwijzing naar de eerste Reynaertauteur zouden vinden, lijkt onwaarschijnlijk. Een sterk dateringsargument voor de tweede *Reynaert* geeft deze passage niet. De belangrijkste abt uit de mogelijke ontstaansperiode (1375-1450) is Gerardus van der Zype (1369/1379-1393). Deze koos in 1379 de kant van Urbanus VI, waarop Clemens VII in Avignon hem in 1380 in de ban sloeg. Door zijn pauskeuze verkreeg Gerard diverse gunsten en hogere posities. Gerardus was tegelijkertijd abt van Boudelo en Clairvaux, vicaris-generaal van de cisterciënzers en beheerder van het bisdom Doornik in Vlaanderen. Hij werd in 1362 door Clemens VII als abt van Boudelo afgezet.

3. Een Latijnse Reynaertvertaling voor een lid van de Dampierrefamilie

De meest intrigerende band tussen de matière renardienne en de Vlaamse graven met een cisterciënzerconnectie is de *Reynardus vulpes*. *VdVR* werd na 1267 in het Latijn vertaald – wat het werk uitzonderlijk maakt, want meestal werd er van het Latijn naar het Nederlands vertaald. De vertaler, Boudewijn de Jonghe, mogelijkkerwijze een cisterciënzermonnik van Ter Doest in Lissewege (er is in oorkonden iemand met die naam in 1298 als executeur-testamenteair teruggevonden), droeg het werk op aan Jan (Johannes) van Dampierre, een kleinzoon van Margareta. Jan was proost van Sint-Donaas in Brugge (1267) en in die functie een belangrijke gra-

felijke raadsheer. Vanaf 11 juli 1272 werd hij ook proost van de Sint-Pieter te Rijsel.⁵⁹ De Latijnse tekst kwam wellicht voor een zeer select gezelschap tot stand. Werd hij gebruikt in de Latijnse opleiding van klerken in een kapittelschool? Of was het slechts voor Jan en enkele van zijn bekenden?

De proloog en epiloog reveleren ten minste vier zaken. Eerst en vooral dat het Reynaertverhaal na 1267 (of 1272) grote bekendheid genoot in Vlaanderen: de *Reynaert* is immers “velen in de Vlaamse tekst bekend” (“agnita multis teutonice scripta”, vs. 1-2). Vervolgens dat de vertaling in een pro-Dampierrecontext tot stand kwam. “Boudewijn, die van naam ‘de Jonge’ is, maar van lichaam waarlijk ‘de oude’” (vs. 1842), hengelt naar de gunst van het grafelijke hof wanneer hij Jans familie lovend omschrijft: “uw overgrootvader was keizer van Constantinopel en graaf van Vlaanderen en Henegouwen, en uw grootmoeder [Margareta] is een vorstin, voor wie in adeldom er geen tweede gevonden wordt ...” (vs. 9-12). Hij biedt Johannes door de opdracht van dit werk ook literaire onsterfelijkheid aan (“omdat ons dichtwerk uw naam voor het nageslacht zal bewaren: eeuwig zult ge leven”). Ten derde hengelt de auteur door zijn geschrift naar begunstiging van de geestelijkheid in het algemeen (“Moge gij de geestelijkheid begunstigen”) en naar zichzelf in het bijzonder (“Wees mij, zo bid ik u, gunstig gezind”, vs. 21). En ten slotte vernemen wij dat de Reynaertmaterie niet bij iedereen geliefd was. De vertaler besluit immers: “Hiermee heb ik een werk volbracht, dat de niets ontziende tijd niet zal kunnen vernietigen, noch de knagende nijd afbreken” (vs. 1839-1840). Of dit naar de commentaar van Maerlant in de *Rijmbijbel* uit 1271 verwijst (“Want dit nes niet Madocs droom / No Reynaerds no Arturs boerden”, vs. 24.846-24.847) zoals Peeters vermoedde, achten wij twijfelachtig. Wellicht oogste Willems verhaal ook van andere tijdgenoten kritiek.

4. *Reynardus-toponomië Vaucelles*

Nog een boeiend stuk wrakhout wordt ons geleverd door de belangrijkste afwijking in de Vulpestoponymie. De vertaling volgt de oorspronkelijke Reynaerttoponymie, behalve met betrekking tot de plaats waar de vos en de wolf elkaar op een koude winterdag ontmoeten. In *VdVR* komen ze samen “bi Besele” (A 2097) / “Belsele (F 2080)”; in *Reynardus vulpes* gebeurt dit “iuxta Wancellis”. Deze naam verwijst naar de Noord-Franse cisterciënzerabdij Vaucelles.⁶⁰ Deze door Bernardus gestichte abdij te Crèvecœur-sur-l’Escaut (ten zuiden van Cambrai) was rond het midden van de dertiende eeuw één der meest welvarende en meest bevolkte cisterciënzerabdijen met ruim 140 monniken en 300 conversen. Vanaf 1255 voerde de abdij een bewuste grondpolitiek in Vlaanderen op ruime afstand van de moederabdij. Rond 1277 bereikte de abdij in Vlaanderen haar grootste welvaart en bezat ze er circa 200 hectare grond.⁶¹

Het toponië “Wancellae” plaatst de *Reynardus vulpes* in het cisterciënzermilieu. Dat een cisterciënzer een cisterciënzerabdij in een negatief daglicht zou stellen, is perfect mogelijk. De inpolderingen van het Fransgezinde Vaucelles in de Vier Ambachten waren wellicht een manoeuvre van het Fransgezinde Vlaamse hof en een doorn in het oog van het meer Engelsgezinde Ter Doest. Er is een conflict uit 1256 bekend tussen de abdij van Ten Duinen en Vaucelles m.b.t. een stuk land te Ossensisse-Hontensisse. Lekenbroeder Willem van Boudelo werd betrokken als scheidsrechter in dit conflict.

5. Een Franse sleutelroman als dierenverhaal

De Minnestreel van Reims verwerkte in 1260 de dertiende-eeuwse politieke Vlaams-Hollandse toestanden in een Reynaertverhaal met pro-Dampierrestrekking. In de *Histoire de Renarz* vermeldt de Franse dichter met naam en toenaam welk dier in zijn "exempel" welk historisch personage representeert:

Jan van Avesnes, zoals ik zei, was de wolf en zijn moeder de geit; de graaf van Anjou en de graaf van Poitiers waren Roeniaus en Taburiaus. En Jan van Avesnes wilde het graan hebben en het stro aan zijn moeder overlaten, want hij wilde haar van haar gebied beroven, waar hij geen recht op had, en hij wilde haar onterven. Maar zijn moeder, die ik met de geit vergelijk, kon dat niet nemen. Zij richtte zich dan tot de graaf van Anjou en de graaf van Poitiers, waarvan ik zei dat zij Roeniaus en Taburiaus waren, en zij bewerkstelligde dat zij haar hielpen om haar rechten te handhaven tegenover haar zoon, die met de wolf wordt vergeleken.⁶²

De Reynaertfiguur zou volgens J. Flinn verwijzen naar Willem II van Holland.⁶³ Dit verhaal over de rechtszaak van de wolf en het schaap Belijn aan het hof van koning Nobel alludeert aan de historische situatie vanaf 1246, het jaar van de opsplitsing van Vlaanderen en Henegouwen tussen de Dampierres en de Avesnes en bewijst dat middeleeuwse dierenverhalen politieke achtergronden konden hebben en als sleutelroman konden gelezen worden. Toch zijn niet alle verhoudingen historisch en is het verhaal geen spiegel van een historische realiteit.⁶⁴ Als dit gebeurde, verwees de auteur er expliciet naar. Wij zouden daarom durven stellen dat waar geen expliciete verwijzingen zijn, er wellicht geen zuivere sleutelromans zijn geschreven. Dit geldt zeker voor *Van den vos Reynaerde*.

6. Een Franse Reynaertvertaling in de Dampierrekring

De onbekende dichter van *Le couronnement de Renart* (1263-1280) roemt de overleden Willem van Dampierre, de oudste zoon en troonopvolger van gravin Margareta. Hij verongelukte tijdens een riddertornooi te Trazegnies op 5 mei 1251. Kwade tongen meenden dat het om een moord ging, geïnspireerd door de Avesnes-clan uit Margareta's eerste huwelijk. Dit satirische gedicht (van dezelfde lengte als *Van den vos Reynaerde*) straalt een conservatieve, feodale en moralistische reflex uit. *Le couronnement de Renart* verguist de bedelmonniken (Renart is half jacobijn, half franciscaan), die door Renart worden geïnstrueerd om de hoven te frequenteren. De vos wordt één van hen en bezoekt als "grans cleric" het koninklijke hof. Hij neemt de oude Nobel, die zal sterven op de dag van Pinksteren, de biecht af en vraagt naar een opvolger. De koning stelt de luipaard voor, maar de valse jacobijn stelt Renart voor.

De auteur wijdt uit over de overleden Willem en stelt dat de markies van Namen, Willems broer Gwijde (die in 1263 markies van Namen wordt en in 1280 Margareta zal opvolgen) moet ingewijd worden in de Reinardie om ze in zijn omgeving te kunnen detecteren en te lijf gaan. Renart wordt opgevoerd als negatief voorbeeld, de 'matière renardienne' als lering 'ex negativo'. Na de dood van de koning draagt de vos de Reinardie uit over de bekende wereld (het Heilig Land, Azië, Frankrijk, Duitsland en Engeland). In de epiloog stelt de auteur dat hij zijn verhaal opdraagt aan Willem, aan wie ook Marie de France haar *Izopet* heeft opgedragen. De auteur

moet gelieerd geweest zijn aan het Vlaamse huis: “Ses attaches avec la famille des Dampierre, ainsi que ses connaissances des milieux aristocratiques et dirigeants parmi lesquels se déroule toute l'action du *Couronnement de Renart*, permettent de penser qu'il occupait un poste quelconque à la cour des comtes Guillaume et Gui”.⁶⁵ Het profiel van de auteur is iemand met een zekere eruditie, met kennis van Latijn en zeer goede rechtskennis, wellicht iemand uit de grafelijke kanselarij. Bovendien blijkt hij de *Roman de Renart*-verhalen bijzonder goed te kennen (Strubel verwijst o.a. naar *Renart magicien*⁶⁶) en het vierde boek van het *Liber de natura rerum* van de dominicaan Thomas van Cantimpré (hij gebruikt diens volledige lijst van viervoeters).

Het feit dat de auteur zijn werk opdraagt aan de overleden Willem is ondergeschikt aan de opdracht aan Gwijde. Volgens Flinn handelt het werk over de teloorgang van de goede hoofse zeden, de ridderlijke waarden en deugden sinds de dood van Willem van Dampierre. In hun plaats zijn hebzucht (geldzucht), valsheid, lust en hoogmoed gekomen, die in Renart verpersoonlijkt worden. In de tekst zou men een waarschuwing kunnen zien tegen de nieuwe geldadel en de opkomende bourgeoisie, maar ook tegen iedereen die verantwoordelijk was voor de grafelijke geldproblemen (de zware lasten ten opzichte van de Franse koning, de ontbinding van Margareta's eerste huwelijk en de strijd met de Avesnes, de kruisvaarten van haar zoons Willem en Gwijde, de betaling van militaire hulp aan Thiboud II van Bar en Karel van Anjou n.a.v. hun deelneming aan de slag bij Westkapelle op Walcheren, de huwelijks giften aan haar vele kleinkinderen, de afkoop van de rechten op het graafschap ...).⁶⁷

Ietwat chargerend zou men kunnen stellen dat dezelfde ondeugden en het moraliserende karakter in een werk van een tijdgenoot, namelijk in *Van den vos Reynaerde* aan de oppervlakte komen. Een interessante parallel is ook de rol van het geld. Reynaert verleidt Nobel door middel van een geldschat. Ook in de Middelnederlandse tekst staan leugen, hypocrisie, geld- en hebzucht centraal en is Reynaert de valse geestelijke (zowel valse asceet als valse prediker).

Ook *Le couronnement* kan uit cisterciënzerhoek komen (Flinn sluit de benedictijnen niet uit). De afkeer voor de bedelorden, die in de dertiende eeuw de steden veroverden en bovendien grafelijke schenkingen en vele pauselijke voordelen kregen, waren een bedreiging voor de rijkdom van de gevestigde orden. De vele afbeeldingen van vossen als bedelmonniken zijn geïnspireerd op teksten als deze en de *Renard le bestourné* van Rutebeuf. Bedelmonniken werden als hypocrieten en meesters in de Reinardie getekend.

Als de these van Flinn hout snijdt, dan bestaat er zelfs een mogelijkheid dat we de auteur van *Le couronnement* in de grafelijke kanselarij moeten zoeken en dan bestaat de kans dat hij Willem kende.

Weerom pleiten wij voor interdisciplinair onderzoek. Het Vlaamse hof kende in elk geval een Franstalige literaire traditie. Het Graalcomplex-in-verzen is voornamelijk een Vlaams-Henegouwse aangelegenheid (Filips van de Elzas en Johanna van Constantinopel waren opdrachtgevers). Margareta was de beschermvrouw van Baudouin de Condé. Gewijde bestelde een voortzetting van de *Sept sages de Rome* en trok vanuit Brabant de Franstalige dichter Adenet le Roi aan. Deze kende de Rijsele dichter Jacquemart Gielee, de auteur van *Renart le Nouvel* (1289).⁶⁸

7. *Vosseniconografie in het Dampierre milieu*

Nog intrigerender worden de banden tussen het Vlaamse hof en de 'matière renardienne' als we de iconografie in ons onderzoek betrekken. In het psalterium van Gwijde van Dampierre (1266-1275) staat het credo zingen van de vos en de haas uit *VdvRA* 140-161 afgebeeld (K.B. Brussel hs. 10607 fol. 86 r°). Deze scène komt binnen de middeleeuwse Reynaertliteratuur exclusief in de Middelnederlandse verhalen voor. We mogen hieruit in elk geval afleiden dat de maker(s) (miniaturist(en) in het atelier) ervan het literaire origineel kende(n). Dit geldt ook voor de bekende Aesopische scène van de vos, de raaf en de kaas, die eveneens in hetzelfde getijdenboek voorkomt. Kon de gebruiker de illustratie ook met de oorspronkelijke inhoud verbinden? Wij dachten eerst aan de Latijnse vertaling als bron, maar in de Latijnse *Vulpes* is de scène zwaar ingekort (gecensureerd) en is van vast tussen de benen zitten of kapelaan maken geen sprake meer. In het psalterium komen wapenschilden voor die verwijzen naar de graaf en zijn kinderen en die verder heel het graafschap bestrijken met concentraties rond Brugge en Gent (o.a. het wapen van Villain van Gent wordt tweemaal afgebeeld).⁶⁹

Hetzelfde marginaaltje komt nogmaals in een ondubbelzinnige Dampierrecontext voor in de randversiering van een *Lancelot-en-prose*-handschrift dat vervaardigd werd tussen 1280 en 1290 (hs. New Haven, Yale University Library, ms. 229, fol. 133 v°). Volgens Jozef Janssens werd dit handschrift wellicht in opdracht van de tweede zoon van Gwijde van Dampierre, Willem van Dendermonde (1248-1312), vervaardigd. In het handschrift Dublin, Chester Beatty Library, 61, een Vlaams psalterium uit de tweede helft van de dertiende eeuw, vinden we hetzelfde marginaaltje (fol. 61 r°) nog een derde maal. Door J.D. Janssens geciteerd onderzoek heeft uitgewezen dat een van de twee handen die Yale 229 illustreerden, dezelfde moet zijn als de illuminator van het psalter van Gwijde van Dampierre. Ook de bijbel van Ter Doest zou door hetzelfde atelier of dezelfde groep kopiïsten (de zogenaamde Dampierre-groep) gemaakt zijn. Janssens neemt aan dat de miniaturisten net zoals de middeleeuwse auteurs erg mobiel waren. Hij volgt de redenering van A. Stones dat Yale 229 en de andere handschriften werden gemaakt voor mecenasen in noordoostelijk Artois (Sint-Omaars en Terwanen), westelijk Vlaanderen (Gent) en zuidwestelijk Henegouwen (Cambrai). Daarom mogen we er volgens hem "gerede-lijk van uitgaan dat de Vlaamse *Reinaert I* in het grafelijke milieu bekend was. Waarom immers zou een miniaturist (die de scène blijkbaar wél kende, want het is beslist geen topos in de voorstellingen van marginalia) dit tafereel hebben afgebeeld, als het voor het doelpubliek van deze handschriften niets zou hebben betekend?"⁷⁰ Dit stelt de exclusieve Franstaligheid van het grafelijke hof van de Dampierres volgens Janssens in vraag.

8. *Vosseniconografie in het cisterciënzer milieu*

J.D. Janssens heeft nog voor enkele andere Reynaertmarginaaltjes de aandacht gevraagd. In een West-Vlaams cisterciënzerhandschrift uit de bibliotheek van Ter Doest van het *Speculum doctrinale* van Vincentius van Beauvais (Brugge, Stadsbibliotheek, 241) uit het laatste kwart van de dertiende eeuw komt een Reynaerdiaanse scène voor. Een vrouw (?) met spinrokken achtervolgt een witte kat(er) met een penis met testikels in de muil (fol. 299 v°). De band met het Reynaertverhaal wordt nog waarschijnlijker door een vos in pelgrimskleedij die een brief voorleest op dezelfde pagina. En weer worden de miniaturisten binnen de Dampierre-groep gesitueerd.

Eveneens door specialisten als K. Carlvant en J. Smeyers aan een rondtrekkende kunstenaar uit de Dampierre-groep toegeschreven is de verluchting van het eerste deel van het topstuk uit Ter Doest, de bijbel van circa 1265-1275.⁷¹ Op folio 1 van dit indrukwekkende geschrift (Brugge, Grootseminarie, ms. 4/1) met gekleurde initialen, bladmotieven en figuren, half mens, half vis, levendig en energiek, staat onderaan ook een vos met een kip in de muil (fol. 1). Deze bijbel voor cisterciënzergebruik vol komische drolerieën bewijst in elk geval dat tegen het midden van de dertiende eeuw de cisterciënzerkloosterregels in verband met de decoratie van handschriften danig verslapt waren.

Deze bijbel levert ons nog een ander element dat ons betoog kan versterken. Wij kennen immers de kopiïst: de cisterciënzerlekenbroeder Hendricus conversus. Deze ervaren kopiïst werkte in de tweede helft van de dertiende eeuw. Zijn bijbel uit vier delen (waarvan er drie bewaard zijn) op groot formaat van telkens 340 folio's (elk goed voor twee jaar schrijfwerk) was het voornaamste boek van de abdijbibliotheek en dateert uit de periode 1265-1275. Cisterciënzerlekenbroeders waren binnen de abdijmuren dus ook bezig met boekproductie.

9. Cisterciënzerconnecties in de volkstalige literatuur

Een onderzoek naar sporen van epische teksten in middeleeuwse kloosterbibliotheken leverde ons enkele (wellicht uitzonderlijke) situaties op. Het lijkt plausibel aan te nemen dat boeken die ter ontspanning werden gelezen, niet in de catalogi werden opgenomen. In de cisterciënzerabdij Bordesley in Worcestershire vinden we een lange lijst van epische teksten (vooral Karelromans), geschonken door Guy de Beauchamp in 1306. In de bibliotheekcatalogus uit 1400 van de praemonstratenzerabdij in Titchfield in Hampsphire staat eveneens een interessant rijtje epische teksten opgesomd.

Cisterciënzers schreven ook wereldlijke teksten met een geestelijke boodschap om de goddelijke boodschap voor Latijn-onkundige publieksgroepen te openbaren of via verhalen mee te delen. Guillaume de Diguellville (1295-na 1358), een monnik uit de cisterciënzerabdij van Chaalis bij Senlis, schreef ca. 1330-1332 een allegorische trilogie in de volkstaal: *Le pèlerinage de la vie humaine*, *Le pèlerinage de l'âme* en *Le pèlerinage de Jésus Christ*.

Wellicht zijn nog enkele andere Middelnederlandse sporen betekenisvoller. Een opvallend cisterciënzertoponiem is 'Market' in de *Ferguut*. "Sijn ors gaf mi Somilet / En es geen beter tote Market" (v. 872). Betreft het hier een verwijzing naar Marquette bij Rijsel, het geliefde klooster van Johanna van Constantinopel, door haar in 1227 gesticht, waar in 1233 haar echtgenoot Ferrand, twee jaar later haar dochtertje en in 1244 zijzelf werden begraven? Hoewel rijm dwang mogelijkerwijze een rol heeft gespeeld, is de verwijzing naar deze Dampierreplek bij uitstek wellicht toch relevant. Recent (taalkundig) onderzoek plaatst de *Ferguut* rond 1250 in het Oudenaardse en rond het adellijke geslacht Van Paemel. Omdat dit geslacht Franstalig was zoekt Willem Kuiper vooral in de nabijgelegen abdij van Ename waar volgens hem "(ook) aan literatuur gedaan werd".⁷²

Was het een cisterciënzerstrategie om het Diets in Vlaanderen te promoten, eventueel met de steun van de verfranse, bij Frankrijk en Henegouwen aanleunende graven? Of moesten de graven strategieën ontwikkelen om edelen en burgers voor zich te winnen? Dan zouden ook de *Reynaerten Floris ende Blancefloer*, mogelijkerwijze in hetzelfde milieu ontstaan, dezelfde doelen delen. Voor *Floris*

ende *Blancefloer* is dit volgens I. Biesheuvel een luisterend adellijk publiek, misschien de lagere adel, die dit werk als een soort opvoedingsroman ter instructie kreeg voorgeschoteld.⁷³ Een verschil is wel dat Diederik vertaalt voor wie het Frans niet machtig is, terwijl wij bij Willem voor een tweetalig primair publiek opteren vanwege de intertekstualiteit, tenzij we veronderstellen dat de Oudfranse teksten in het Nederlands bekend waren.

10. Geestelijken en Reynaerttaferelen

De Gentse *Ysengrimus* is een benedictijntekst. De vader van alle Europese dierenverhalen speelde zich binnen een kloosterlijke context af en is een typisch kloosterproduct. In het Gentse dominikanerklooster (nu bekend als Het Pand) werden in de dertiende of veertiende eeuw glasramen geplaatst met de fabel van de ooievaar en de vos die elkaar bedriegen.⁷⁴ Dat monniken fabels en dierenverhalen wel lusten, beschrijft Gauthier de Coincy in zijn *Miracles de Nostre Dame*, waarin hij klaagt dat monniken teveel Reynaertscènes op de muren van hun cellen schilderden.⁷⁵ Deze voorbeelden komen eerder uit een Latijnse traditie binnen het clericale milieu, maar we moeten wel rekening houden met diversiteit qua literaire stofcomplexen en taalcompetenties binnen de kloostermuren.

Besluit

Uit de gereconstrueerde biografie van Willem van Boudelo en de losse wrakstukken kunnen we heel wat conclusies trekken. Willem van Boudelo was aan de grafelijke kanselarij uitgeleend. Hij vond buiten de abdij de nodige stimulansen en de mogelijkheden om literair bezig te zijn. Maar ook binnen de abdij moet een lekenbroeder circa 1250 de materiële mogelijkheden hebben gehad om zich aan de literatuur te wijden.

De 'matière renardienne', de geestelijkheid en het Vlaamse grafelijke hof zijn in het dertiende-eeuwse Vlaanderen met elkaar te verbinden, zowel binnen de stads- als binnen de abdijsmuren. Een geestelijke vertaalde het Reynaertverhaal in het Latijn om de gunst van een lid van de grafelijke familie af te smeken. Enkele Franse Renartteksten hebben eveneens een pro-Dampierrestrekking. Reynaerttaferelen waren ook populair in de handschriften die in het Dampierre-milieu circa 1270 in omloop waren. De zgn. Dampierre-groep, een collectief van reizende miniaturisten, kende de Reynaertmaterie via de Vlaamse tekst van Willem. Tussen 1250 en 1275 was de matière renardienne in Vlaanderen en Frankrijk in elk geval in hogere kringen populair.

Jarenlang strandjutterswerk heeft een (voorlopig) resultaat opgeleverd: een interessante robotfoto van de Reynaertauteur. Nooit werd een sterkere kandidaat voorgesteld. De figuur van Willem van Boudelo beantwoordt perfect aan de timing van de *Reynaert* (circa 1250, het tijdstip waarop er in Vlaanderen in het Diets moet geschreven zijn) en aan het profiel van de Reynaertdichter. Willem verbindt in zijn profiel de Gentse stadscultuur met het stadspatriciaat en de stadsadel, de adellijke cultuur met het grafelijke hof (in wiens dienst hij werkte) als spil en de geestelijke wereld waarin hij was opgeleid (en waarop hij kon terugvallen). Onze cisterciënzerconvers is geletterd en geleerd en hij is een kind van de cisterciënzercultuur én van de stad.

Wrakschrift

Deze studie is een aanzet en een afronding. Ze ontstond tijdens de voorbereiding van de NLCM-werkgroep *Epiek* onder leiding van Jozef Janssens te Leiden in 1994. Tijdens het studieproces werd de universitaire carrière afgebroken. Precies tien jaar bleef het studieobject onaangeroerd. Soms heeft dat zijn voordelen. Je kunt met wat afstand kijken. Je kunt je als (oud-)vakgenoot wat meer permitteren. Je kunt tien jaar later een beroep doen op nieuw ontsloten bronnenmateriaal en op de inzichten van recent (interdisciplinair) onderzoek. Ik maakte dankbaar gebruik van enkele artikelen die mijn copromotor Jef Janssens ondertussen publiceerde.

Deze studie werd initieel geschreven voor het huldealbum *Maar er is meer. Avontuurlijk lezen in de epiek van de Lage Landen. Studies voor Jozef D. Janssens* (dat op 1 oktober 2005 bij Davidsfonds/Leuven verschijnt). Gezien de studie echter moest beantwoorden aan een beperkt aantal lettertekens wordt ze in *Tiecelijn* volledig opgenomen.

Met dank aan Tony Oost, Peter Everaers, Willy Feliers en Rudi Malfliet. Dit onderzoek begon na vele gesprekken met Herman Heyse (1937-1992). Hem ben ik bijzonder veel dank verschuldigd.

Noten

1. Janssens 1992, p. 333.
2. Van Daele 1994, p. 150-152.
3. Teirlinck 1910-1912, p. 30-31.
4. Nonneman 1968 en 1970.
5. Zie ook Vyncke 1921, p. 131.
6. Van Daele 1986; Van Daele, Ryssen, Heyse 1991, p. 83-96 & Van Daele 1994, p. 150-152.
7. Peeters 1973-1974.
8. Wenseleers 1993, p. 213-221.
9. Peeters 1973-1974, p. 359.
10. Ook Janssens 1992, p. 315 meent dat de tweede auteur van het eerste deel van de *Rijmkroniek* uit Boudelo afkomstig zou kunnen zijn. Citaat Kausler, 1840 (vgl. Brinkman & Schenkel 1997, v. 5205-5212).
11. De citaten komen uit Nieuwenhuis 1997, respectievelijk p. 182 (boek VI) en p. 138 (boek V).
12. Vleeschouwers 1983, p. 217, nr. 88.
13. Pas 1998, p. 8 en Pieteraerens e.a. 1999, p. 73-74. R. Malfliet heeft geen bewijs dat dit in de dertiende eeuw reeds zo was.
14. Pieteraerens e.a. 1999, p. 73-74.
15. Vleeschouwers 1983, p. 268, nr. 180 en Pas 1998, p. 13.
16. Pas 1998, p. 8.
17. www.abdijsion.nl/geschiedenisvandecisterciënzers.doc, p. 61.
18. Duby 1989, p. 125 e.v. Hij beschreef dit in zijn *Apoloogie voor Willem*.
19. Malfliet 2004, p. 90 (hij telt er 11).
20. De gegevens over Boudelo zijn voornamelijk ontleend aan Pas 1998, p. 3 e.v. en Malfliet 2004.
21. Malfliet 2004, p. 97.
22. De Potter & Broeckaert 1879, p. 59-61.
23. Pas 1998, p. 12.
24. Toepfer 1983, p. 38 e.v.
25. Schneider 1994, p. 63.
26. Zie verder Toepfer 1983, p. 59.
27. Luykx 1961, p. 216.
28. Luykx 1961, p. 217 e.v.
29. Geportretteerd in de monografie van Strubbe uit 1942.
30. Strubbe 1942, p. 93-94.
31. Strubbe 1942, p. 121-122.
32. Janssens 1999, p. 119-120. Zie verder: L. Stockman 1972, p. 213-214. Ook vroeger onderzoek verwees naar deze vraagstelling, o.a. Serrure 1858, p. 333-347.
33. Gottschalk 1984, p. 178-180.

34. Schneider 1994, p. 62-67.
35. Met dank aan R. Malfliet.
36. Schneider 1994, p. 63.
37. Luykx 1961, p. 217.
38. Luykx 1961, p. 225.
39. Luykx 1961, p. 223-227.
40. Gottschalk 1984, p. 124.
41. Schneider 1994, p. 65-66. Schneider, die zich in elk geval van sterfdatum vergist, identificeert Willem Corthals met onze lekenbroeder, maar dit is niet correct. Ook Gottschalk 1984 (register) maakt deze vergissing.
42. Vleeschouwers 1983, p. 285, nr. 213.
43. Luykx 1961, p. 345.
44. Gottschalk 1984, p. 122.
45. Blockmans 1938, p. 305.
46. Vleeschouwers 1983, p. 305, nr. 250.
47. Vertaling Malfliet 2004, p. 114. Bron: Canivez 1933, p. 387, nr. 51.
48. Schneider 1994, p. 60-62.
49. Schneider 1994, p. 64-65.
50. Schneider 1994, p. 65.
51. Janssens 1991 en www.welcome.to/tiecelijn.
52. Gottschalk 1984, p. 147 & Ruwet 1941, Tweede aanhangsel, sub. 54. Interessant in dit cijnsboek zijn ook sub. 143 (over Lebburgis), sub. 145 (in het Middelnederlands!) en sub. 291 (waar parochiegrenzen worden besproken en Goudekingsberg ter sprake komt). Zie ook Van Daele 1994, p. 344.
53. Van Daele 1994, p. 493-502.
54. Toepfer 1983, p. 54.
55. Luykx 1961, p. 100-116.
56. Hendrix 1999.
57. Janssens 1992, p. 315.
58. Hellinga 1953.
59. Huygens 1968, p. 488 en Jonkers 1985, p. 25-26. De citaten zijn afkomstig uit Huygens.
60. Wij volgen Cramer-Peeters 1972. Luykx 1961 maakt een fout en misleidt ook Jonkers.
61. Van Daele 1997, p. 105-109.
62. Peeters 1973-1974, p. 165.
63. Flinn 1963, p. 245.
64. Strubel 1998, p. 1402.
65. Flinn 1963, p. 226.
66. Strubel 1998, p. 1424-1425.
67. Luykx 1961, p. 277 e.v.
68. Janssens 1999, p. 123.
69. Janssens 1999, p. 331.
70. Janssens 1999, p. 124.
71. Hoste 1993, p. 66 & Smeyers 1998, p. 146.
72. Kuiper 2002, p. 112-113.
73. Biesheuvel 2001, p. 82.
74. Janssens 1992, p. 327.
75. Flinn 1963, p. 112.

Bibliografie

- Asaert, G., *Het archief van de Abdij van Boudelo te Sinaai-Waas en te Gent*. Deel I – Inventaris. Brussel, 1976.
- Belie, A. de, *Middeleeuwse vloeren in confrontatie met schilderijen van Vlaamse primitieven en miniaturen*. Sint-Niklaas, 1992. (2de uitgave).

- Biesheuvel, I. (vertaling en toelichting), *Diederic van Assenede. Floris ende Blancefloer*. Amsterdam, 2001, Griffioen.
- Blockmans, Fr., *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*. Antwerpen/s-Gravenhage, 1938, Rijksuniversiteit te Gent, Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, 85^e afl.
- Bouwman, A.Th., *Reinaert en Renart. Het dierenepos "Van den vos Reynaerde" vergeleken met de Oudfranse "Roman de Renart"*. Amsterdam, 1991, Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen, 3.
- Brinkman, H. & J. Schenkel, *Het Comburgse handschrift*. Hs. Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. poet. et phil. 2°22, Hilversum, 1997. (2 delen)
- Canivez, J.-M., *Statuta capitulorum generalium ordinis cisterciensis. Ab anno 1116 ad annum 1786*. Leuven, 1933 (2 delen).
- Cramer-Peeters, E., 'Hi hellede mi onder eenen boem ("Van den vos Reinaerde")', in: *Wetenschappelijke Tijdingen* 31 (1972) 1, kol. 49-52.
- Daele, R. van, 'Reynaerts avonturen in Stekens perspectief', in: *D'Euzie* 5 (1986), p. 68-88.
- Daele, R. van, M. Ryssen & H. Heyse, *Het land van Reynaert*. Leuven, Davidsfonds, 1991.
- Daele, R. van, *Ruimte en naamgeving in "Van den vos Reynaerde"*, Gent, Secretariaat van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 1994.
- Daele, R. van, 'De toponymie bij de Latijnse Reynaertvertaler', in: *Tiecelijn* 10 (1997) 3, p. 105-109.
- Duby, G., *Bernard van Clairvaux en de cisterciënzerkunst*. Amsterdam, 1989. (2de druk).
- Flinn, J., *Le Roman de Renart dans la littérature française et dans les littératures étrangères au Moyen Age*. Parijs, 1963, University of Toronto Romance Series, 4.
- Gottschalk, M.K.E., *De Vier Ambachten en het Land van Saaftinge in de Middeleeuwen. Een historisch-geografisch onderzoek betreffende Oost Zeeuws-Vlaanderen c.a.* Assen, 1984.
- Hellinga, W.Gs, (ed.), *Van den vos Reynaerde. I. Teksten. Diplomatisch uitgegeven naar de bronnen vóór het jaar 1500*. Zwolle, 1952.
- Hendix, G., *Bernardina en Cisterciensia in de Universiteitsbibliotheek Gent: leesboek-katalogo*. Gent, 1990, Schatten van de universiteitsbibliotheek, 7.
- Hendrix, G., *Geschreven en gedrukte woorden uit de cisterciënzerabdij Boudelo te Klein-Sinaai en Gent. Deel 1: Tekst*, Leuven, 1999, Bibliotheca auctorum traductorum et scriptorum Ordinis Cisterciensis, IX.
- Heyse, H., 'Liep Reinaert aan Moerbeke voorbij', in: *Moerbeke-Waas anno 1571. De geschiedenis van een dorp*. Moerbeke, 1971, p. 16-19. (Tentoonstellingscatalogus).
- Hoste, D.A., *De handschriften van Ter Doest*. Steenbrugge, 1993.
- Huygens, R.B.C. (ed.), *Reynardus Vulpes. De Latijnse Reinaert-vertaling van Balduinus Iuvenis, kritisch uitgegeven en vertaald door -*, Zwolle, 1968, Zwolse drukken en herdrukken voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, nr. 66.
- Janssens, J.D. e.a., *Van den vos Reynaerde. Het Comburgse handschrift*. Leuven, 1991.

- Janssens, J.D., 'Marginaaltjes in het Gentse...? Middelnederlandse literatuur als cultuurgeschiedenis', in: (ed.) C. de Backer, *Cultuurhistorische caleidoscoop aangeboden aan Prof. Dr. Willem Braeckman*. Gent, 1992, p. 313-342.
- Janssens, J.D., 'Wereldse literatuur in het dertiende-eeuwse Vlaanderen', in: *Handelingen van het colloquium Van vader- naar moedertaal. Latijn, Frans en Nederlands in de dertiende-eeuwse Nederlanden, georganiseerd door de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis op 23 oktober 1999*, Brussel, 2000, p. 119-135, Handelingen LIII.
- Janssens, Pr. 'Een cisterciënser van Baudelo, dichter van de Beatrijssproke?', in: *Ons Geestelijk Erf* 34 (1960) 1, p. 186-196.
- Jonkers, M.C.J.M., *Reynardus en Reynaert. Verkenningen rond de "Reynaert"-receptie in de "Reynardus Vulpes" van Balduinus, nomine iuvenis*. Groningen, 1985. (Doctorale dissertatie).
- Kausler, E., 'Reimchronik von Flandern', in: *Denkmäler altniederländischer Sprache und Literatur*. Tübingen, 1840 (Band. 1).
- Kuiper, W., (vert.), *Ferguut of De Ridder met het Witte Schild*. Amsterdam, 2002, Griffioen.
- Levy-Strauss, C., *Het wilde denken*. (4de druk). Amsterdam, 1990. (Vertaling uit het Frans).
- Lieftinck, G.I., *De librijen en scriptoria der Westvlaamse Cisterciënzer-abdijen Ter Duinen en Ter Doest in de 12^e en 13^e eeuw en de betrekkingen tot het atelier van de kapittelschool van Sint Donatiaan te Brugge*. Brussel, 1953.
- Lieftinck, G.I., 'Twee dertiende-eeuwse minnedichten in een handschrift van Ter Doest', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 62 (1954), p. 135-139.
- Luykx, T., *Johanna van Constantinopel, Gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regeering (1205-1244), vooral in Vlaanderen*. Antwerpen-Utrecht, 1946, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten van België. Klasse der Letteren, jg. VIII, nr. 5.
- Luykx, T., *De grafelijke financiële bestuursinstellingen en het grafelijk patrimonium in Vlaanderen tijdens de regering van Margareta van Constantinopel (1244-1278)*. Brussel, 1961, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr. 39.
- Malfliet, R., *Het conflict om Zeeland-bewester-Schelde en Rijks-Vlaanderen tussen Holland en Vlaanderen. De rol van de cisterciënzer kloosters Boudelo, Cambron, Ten Duinen, Ter Doest 1167-1256*. Gent, Universiteit Gent, 2004. (Licentiaatsthesis).
- Nieuwenhuis, M., *Ysengrimus. Uit het Latijn vertaald door*. Amsterdam, 1997, Griffioen.
- Nonneman, M., 'Vossenjacht. Van den vos Reynaerd', in: *Stekene vóór en rond de jaren 1600*. Stekene, 1968. (Tentoonstellingscatalogus).
- Nonneman, M., 'Missive aan een dame. Over een dame en Willem de B.', in: *Kemzeke vóór de 17de eeuw... ook Reinaertland*. Kemzeke, 1970. (Tentoonstellingscatalogus).
- Oostrom, F.P. van, *Benaderingswijzen van de Reinaert*, in: (ed.) M. Spies, *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Groningen, 1984, Spektator Cahiers, 3, p. 13-33;
- Oostrom, F.P. van, e.a., (ed.), *Misselike tonghe. De Middelnederlandse letterkunde in interdisciplinair verband*. Amsterdam, Prometheus, 1991.

- Ostrom, F.P. van, *Maerlants wereld*. Amsterdam, 1996.
- Pas, P., *De Wase en Gentse Boudelo-abdij. Van paleis in de moerassen tot eiland in de waterwijk*. Z.p., 1998.
- Pauw, N. de, 'Guillaume', in: *Biographie Nationale* 5 (1876), kol. 207-210.
- Potter, F. de & K. Broeckaert, *Geschiedenis der gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*. Gent, 1864-.
- Peeters, L., 'Historiciteit en chronologie in *Van den vos Reynaerde*', in: *Spektator* 3 (1973-1974) 3, p. 157-179; en 3 (1973-1974) 5, p. 347-369.
- Pieteraerens, M., L. Robijns & G. van Bockstaele, *Van Beaupré tot Zwijveke. Cisterciënzers in Oost-Vlaanderen (1200-1999)*. Gent, 1999.
- Rombauts, E., N. de Paepe & M.J.M. de Haan (ed), *Ferguut. Uitgegeven met inleiding en aantekeningen*. Culemborg, 1976.
- Ruwet, V., *Het domein en de financiën der abdij van Baudeloo, tijdens de eerste eeuw van haar bestaan (XIIIe e.)*. Gent, Rijksuniversiteit, 1941 (Licentiaatsverhandeling).
- Schneider, R., *Vom Klosterhaushalt zum Stadt- und Staatshaushalt. Der zisterziensische Beitrag*. Stuttgart, 1994, Monographien zur Geschichte des Mittelalters, Band 38.
- Serrure, C.P., 'Diederik van Assenede', in: *Vaderlandsch Museum* 2 (1858), p. 333-347.
- Smeyers, M., *Vlaamse miniaturen van de 8ste tot het midden van de 16de eeuw. De middeleeuwse wereld op perkament*. Leuven, 1998.
- Stockman, L., 'Diederik van Assenede. Grafelijk ambtenaar (vóór 1263-vóór 1296)', in: *Biekorf* 73 (1972), p. 213-214.
- Strubbe, Eg. I., *Egidius van Breedene (11.-1270). Grafelijk ambtenaar en stichter van de abdij Spermalie. Bijdrage tot de geschiedenis van het grafelijke bestuur en van de Cisterciënzer Orde in het dertiende eeuwse Vlaanderen*. Brugge, 1942. (Rijksuniversiteit te Gent, Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, 94e afl.).
- Strubel, A. (ed.), *Le Roman de Renart*. Parijs, Editions Gallimard, 1998, Bibliothèque de la Pléiade.
- Teirlinck, I., *De toponymie van den Reinaert*. Gent, 1910-1912.
- Toepfer, M., *Die Konversen der Zisterzienser. Untersuchungen über ihren Beitrag zur mittelalterlichen Blüte des Ordens*. Berlijn, Duncker & Humblot, 1983, Berliner historische Studien, Bd. 10. Ordensstudien IV.
- Vleeschouwers, C., *Het archief van de Abdij van Boudelo te Sinaai-Waas en te Gent*. Brussel, 1983. Deel II: Regesten der oorkonden. (2 banden).
- Vyncke, P.F., *Geschiedkundige schets der Abdij van Baudeloo*. Gent, 1921.
- Wenseleers, L., *De pels van de vos. Historische achtergronden van de middeleeuwse Reinaert-satire*. Amsterdam/Leuven, 1993.

www.abdijsion.nl/geschiedenisvandecisterciënzers.doc

www.welcome.to/tiecelijn

■ René Broens

Diet verstaen met goeden sinne

Inleiding

Waarvan het hart vol is, daarvan loopt de mond over. Dus kon ik niet zwijgen tegen een collega op school – een oudere pater jezuïet – over het feit dat ik *Van den vos Reynaerde* aan het vertalen was. Zijn reactie was sprekend. *Van den vos Reynaerde*, ja dat was allemaal wel mooi, maar *Hadewijch* en *Ruusbroec*, dat was toch nog andere koek. Een paar maanden later liep mijn mond weer over, nu bij een nog oudere pater jezuïet, die mij had getroffen met de uitspraak dat het christendom geen religie was maar een ethiek. Dat ik *Van den vos Reynaerde* een heel ethisch verhaal vond, zei ik. Ik zag hem even verbaasd opkijken en dan verraadde de glinstering in zijn ogen: god, zo had ik het nog nooit bekeken.

In hun benadering van *Van den vos Reynaerde* staan de twee jezuïeten eigenlijk model voor twee soorten lezers. De eerste soort weet geen raad met de scabreuze elementen – die devalueren het werk – en heeft vaak geen bezwaar tegen de censuur ervan. Van die leeshouding staan er mooie voorbeelden in *Die burse al sonder naet. Scabreuze elementen in Van den vos Reynaerde* van R. van Daele en in *De gecastreerde neus* van J. Goossens. De tweede soort kan best wel tegen een stootje maar zou, net als de eerste soort, aan teksten zoals *Van den vos Reynaerde* nooit een hoogstaande ethische bedoeling toekennen.

Wat Mikkaïl Bakhtine beweert over Rabelais – zoals aangehaald door J.M. Vermeer-Pardoën (1999) – gaat ook voor *Willem die Madocke maecte* op. De grote vergissing van de moderne lezer komt voort “uit een anachronistische benadering van diens werk” (p. 27). De essentie van het werk ontgaat ons “als we het niet beschouwen in relatie tot de volkstraditie, zoals die naar voren komt in carnavaleske manifestaties: in het feest der dwazen, in de oogstfeesten, de jaarmarkten en de daarbij behorende toneelvoorstellingen, zoals de mysteriespelen, de kluchten, de *soties* en de *sermons joyeux*, kortom in al die manifestaties die als het ware de keerzijde vormen van godsdienstige feesten, waarmee ze nauw zijn verbonden, zoals dat vroeger het geval was met de saturnalia, waarvan ongetwijfeld resten bewaard zijn gebleven in deze carnavaleske manifestaties” (p. 27).

De taal van die carnavaleske manifestaties “gaat terug op oude tradities, maar is tegelijkertijd sterk aan verandering onderhevig. Ze wordt gekenmerkt door de logica van de tegenstelling, de omgekeerde wereld. Het is een taal die uiting geeft aan het vrolijke bewustzijn van de relativiteit van elke waarheid. Hoog en laag, onder en boven zijn verwisselbaar, en het immer draaiende rad van het leven toont nu eens ‘s mensen gezicht, dan weer zijn blote billen. Bij het heilige hoort het profane, bij de ernst de scherts” (p. 28).

Gewapend met die kennis, wil ik de proloog van *Van den vos Reynaerde* onder de loep nemen. Hoe zit het daarin eigenlijk met de verhouding tussen ernst en scherts? De proloog staat bol van de informatie en omdat hij de toon zet voor de rest van het verhaal, is die informatie erg kostbaar. Tijdens mijn vertaalwerk aan *Van den vos Reynaerde* moest ik voortdurend naar de proloog terugkeren om mijn vertaling ervan te herzien. Zelfs nu, nu ik mijn vertaling aan het reviseren ben, moet

ik nog wijzigingen aanbrengen. Ik heb de proloog dan ook ervaren als het taaiste stuk van *Van den vos Reynaerde*. Hierna blijkt welke knopen ik heb doorgehakt en waarom. Voor mijn vertaling heb ik *Van den vos Reynaerde* in de uitgave van Besamusca en Bouwman gebruikt en in mijn artikel citeer ik daaruit. Mijn vertaling van de proloog – een berijmde vertaling, die ik weergeef als proza – vindt u op het einde van mijn artikel.

Het belang van Ernst

De Reynaertproloog telt 40 regels. Iets over de helft, in regel 24, sneert Willem over de ‘dorpren’ en de ‘doren’: “Daden si wel, si soudens begheven”. Lulofs (1983:70) verklaart die regel als volgt: “‘daden’ conj. – ‘soudens’ < ‘souden es’ – 2^e nv. van ‘(h)et’ afh. van ‘begheven’: opgeven – deden ze verstandig, ze zouden het niet doen.” Bij mijn weten heeft niemand die verklaring in vraag gesteld. Janssens (1991:103) heeft: “deden ze verstandig, ze zouden daarmee ophouden”, Slings (1999:10): “Als ze verstandig zouden zijn, zouden ze er vanaf zien”, Besamusca en Bouwman (2002:12): “als zij verstandig waren zouden zij ervan af zien.”

Lulofs interpreteert ‘wel’ als een bijwoord van graad. Het *Vroegmiddelnederlands woordenboek* (hierna: *VMNW*) zegt over ‘wel’: “(Bw. van graad) 1. Bij een ww.: goed, wel; op een goede, verstandige, juiste wijze.” Maar het stipt wel aan: “In de verb. ‘wel doen’. Juist handelen.” ‘Verstandig doen’ heeft een andere gevoelswaarde dan ‘juist handelen’. Dat blijkt duidelijk uit een citaat dat het *VMNW* geeft: “Onse here seide ganc ende doe wel. Rijmb. 90, 8 (West-Vlaanderen 1285).” Jezus probeert de toegesprokene tot inkeer te brengen zodat die het kwade laat en het goede doet. Heel je levensstijl veranderen, dat is wel wat anders dan ‘verstandig doen’.

Daarbij komt nog dat we ‘wel’ in regel 24 beter niet opvatten als een bijwoord van graad maar als een deel van het werkwoord ‘weldoen’, dat scheidbaar is. “Steeds los geschreven”, zegt het *VMNW* over het onregelmatige intransitieve werkwoord ‘weldoen’ en het verklaart het als: “Weldoen, de deugd betrachten, goede daden doen”. Het *Middelnederlandsch Woordenboek* (hierna: *MNW*) verklaart ‘weldoen’ als “Goede daden verrichten, de deugd betrachten, deugdzaam leven” en geeft onder andere als voorbeeld: “Wye wel doet, die maect hem quijt der ewigher doot nae desen leven, daer die bosen moeten in sneven Hild. 130, 28; 194, 10; Wap. Mart. I, 395.” Wie nu deugdzaam leeft, plukt daarvan de vruchten in het hierna-maals, dat is de kern van het citaat. ‘Weldoen’ is duidelijk een moreel geladen begrip. Leerden wij vroeger niet dat Jezus weldoende rondtrok?

Ook het woord ‘begeven’ hoort in het morele register. Aan de definitie “Nalaten, achterlaten, vaarwel zeggen, opgeven” voegt het *MNW* de volgende extra informatie toe: “Vooral gebruikt van het vaarwel zeggen van zonden, ondeugden, enz.” Bij de citaten vinden we het advies van Grimbeert, in de rol van biechtvader, aan zijn oom: “Wildi archeit al begheven, ende daeraf te biechte gaen, Rein. I, 2940.” De betreffende regel staat in onze tekst op regel 2955: “Ende wildi aercheit al begeven”. Grimbeert roept Reynaert op zich van het kwade af te keren. Misschien herinnert u zich nog het lied *Ik wil mij gaan vertroosten*, waarin de ik-figuur zijn zondig leven wil gaan ‘begeven’.

“Leefden ze deugdzaam dan zouden ze dat vermijden”, zo moet de vertaling van regel 24 luiden en niet “deden ze verstandig, ze zouden het laten”, vind ik. Misschien is het voor sommigen maar een kleine betekenisverschuiving. Toch gaat

daardoor, zoals ik bij het vertalen vaker heb ervaren, ineens veel meer aan het schuiven. “Daden si wel, si soudens begheven” is namelijk de afsluiting van de passage 11-23. Die komt daardoor ook in het morele register terecht. Dat blijkt trouwens uit de regels 32-33, waarin Willem terugblijkt op 11-23 en erover zegt: “Al begripc die grongaerde / Ende die dorpren ende die doren”. Het *VMNW* zegt over het woord ‘begripen’: “2. In morele zin: aangrijpen. 2.1. Met een persoon als object: berispen, terechtwijzen.” Voor Willem is de passage 11-23 dus wel degelijk een morele berisping, een morele terechtwijzing.

Hoe typeert Willem nu de lui die hij terechtwijst? Hij zet ze in regel 13 neer als “Beede den dorpren enten doren”. Van Daele (1994: 339) had al erop gewezen dat het woord ‘dorpren’ ook het moreel verderfelijke oproept. Volgens Muller (1942) staan ‘dorpren’ en ‘doren’ in de betreffende versregel “in allitereerende en vrijwel tautologische verbinding” (p. 5). Kunnen de woorden ‘dorpren’ en ‘doren’ dan behoren tot hetzelfde moreel register als ‘weldoen’ en ‘begheven’? Een ‘dore’ is een ‘dwaas’ en de bijbel trekt vaak van leer tegen de dwazen. Het zou ons dus niet verbazen. En ja hoor, het *VMNW* geeft een aantal sprekende citaten met ‘dore’, onder andere dit: “Doe sprac Ihesus noch voert te hen ende seide aldus: O doren en trege van herten te gheloeuene alle dis dat te propheten hebben gesproken!, Diat. 276,32-34 (Brabant-West 1291-1300)” De ‘doren’ en de ‘tragen van hart’ weigeren in Jezus de Messias te zien, zoveel is duidelijk. Kan ‘dorper’ in dezelfde sfeer worden gebruikt? Het woord ‘dorper’ wordt volgens het *MNVW* “vooral met betrekking tot iemands zedelijke eigenschappen” gebruikt. Eén sprekend voorbeeld uit het *VMNW*: “want als comet in sine macht hi saels hem danken inden trone ende uoeden met eweliken lone enten dorpre metten traghe sal hi in der hellen iaghen, Nat.Bi.D 200, 36-40 (West-Vlaanderen 1287).” God zal bij het Laatste Oordeel de bokken van de schapen scheiden. De ‘vroeden’ krijgen het eeuwige loon, de ‘dorpre’ en de ‘traghe’ wacht de verdoemenis. Ook bij ‘dorperheit’, ‘dorperlijc’, ‘dorperlike’ en ‘dorpernie’ staan er genoeg voorbeelden om te laten zien dat de woorden een morele lading kunnen krijgen. Zowel bij ‘dorperheit’ als bij ‘dorpernie’ staat in het *VMNW* de toelichting: “In de eerste aanh. meer bep.: zonde”. Dat is duidelijk genoeg.

Wat is dan de gepaste vertaling van “Beede den dorpren enten doren”? Lulofs (1983:69) vertaalt “dorpren” als “boerenkinkels, schorem”, Janssens (1991:102) als “de onhoofsen” en Besamusca en Bouwman (2002:11) als “de boeren (d.i. onhoofse mensen)”. Maar in die vertalingen komt het morele element onvoldoende tot uiting. Allemaal vertalen ze ‘doren’ als ‘dwazen’ maar het is nog maar de vraag of ze daarmee de dwazen in bijbelse zin bedoelen. In de bovenstaande citaten uit het *MNVW* en het *VMNW* was er de combinatie van ‘doren’ met ‘tragen van hart’. In een ander citaat in het *MNVW* wordt ‘doren’ verbonden met ‘blinden’, in bijbelse zin. Zouden we “Beede den dorpren enten doren” hier dan ook niet best in bijbelse zin interpreteren?

“Dit is de reden waarom ik in gelijkenissen tot hen spreek: omdat zij ziende blind en horende doof zijn en niets begrijpen. In hen komt deze profetie van Jesaja tot vervulling: ‘Jullie zullen goed luisteren maar niets begrijpen, en jullie zullen goed kijken maar geen inzicht hebben. Want het hart van dit volk is afgestompt, hun oren zijn doof en hun ogen houden zij gesloten. Met hun ogen willen ze niets zien, met hun oren niets horen, met hun hart niets begrijpen. Want anders zouden ze tot inkeer komen en zou ik hen genezen” (Mat. 13, 13-15 / *NBI*).

In het bovenstaande citaat zijn ‘ziende blind’ en ‘horende doof’ tautologisch ver-

bonden. Met een ander zintuig drukken ze hetzelfde uit: de onwil om zich open te stellen voor de boodschap van Jezus. Ook Willem spreekt in gelijkenissen. Is een betere vertaling van “Beede den dorpren enten doren” dan niet: “wie ziende blind en horende doof zijn”?

Doven en blinden halen geen moreel profijt uit de boodschap in *Van den vos Reynaerde*. Ze zijn ongevoelig daarvoor. Willem zegt daarom van zijn verzen: “Die hem onnutte sijn gehooft”. Het *MNVW* contrasteert die versregel mooi met een versregel uit de *Servaaslegende* van Hendrik van Veldeke: “Gods leer ende sijne woort die ons nutte sijn ghehoort, Serv. I, 20 (vgl. Rein. I, 15: dese woort die hem onnutte sijn ghehoort)”. Gods leer en zijn woord zijn brood voor de ziel, zo luidt het citaat. Mijn verhaal, zegt Willem, kan geen brood voor hun ziel zijn. En een mooi citaat in dit verband vinden we in het *VMNVW* bij ‘onnutte’: “(...) Ende din onnutten knecht werpt in de utterste demsternessen, daer gescrei sal sijn ende krijselinge van tanden”. In de Nieuwe Bijbelvertaling klinkt het zo: “En gooi die nutteloze dienaar eruit, de duisternis in! Daar zal hij huilen en knarsetanden!” (Matteüs, 25, 30). “Die hem onnutte sijn gehooft” kunnen we vertalen als: “die er niet zijn voor hun dovemansoren”.

Wat vraagt Willem nu aan die doven en blinden? Hij vraagt dat ze zijn verzen “laten onbescaven”. Na het voorgaande is het duidelijk dat goede lezers uit Willems tekst moreel profijt kunnen halen. De doven en blinden kunnen dat niet. In hun eigenwaan moeten zij dan ook niets aan de verzen willen veranderen, zij moeten ze “laten onbescaven”, ze mogen ze “niet beroven van hun zin”.

Willem haalt scherp uit naar de doven en de blinden die zijn verzen willen beroven van hun zin: “Al te zeer lijken ze daarin op de raaf”. *Van den vos Reynaerde* is geen biologiehandboek. “Toutes les représentations de la faune – propres à chaque genre littéraire et qui se distinguent les unes en les autres par les modes de révélation et les rôles de l’animal – ont un point commun fondamental: elles ne prennent jamais la bête pour elle-même et ne la considèrent pas de façon ‘objective’”, schrijft Voisenet (2000: 413). De dieren moeten een morele rol spelen en biologische eigenschappen spelen maar mee als ze die rol versterken. Wat niet past, wordt weggelaten of vervormd. Voorop staat altijd het morele doel waarvoor de dieren worden ingezet. Wat het dier, zo opgevat, voor ons kan betekenen, verduidelijkt Voisenet als volgt: “Contempler la bête, c’est ‘se regarder affronter la vie’. Elle réfléchit à l’homme l’image de ce qu’il est et de ce qu’il devrait ou voudrait être. Ce n’est pas un reflet fidèle qu’elle lui retourne, mais déformé ou agrandi, afin que, par un portrait sans nuance, il choisisse sans hésitation le camp de la vérité” (p. 414). Toegepast op *Van den vos Reynaerde*, betekent het dat de dieren ons een spiegel voorhouden. Wie in die spiegel kijkt, laat zich spiritueel uitdagen. Het beeld van de dieren is zo zwart-wit om geen onduidelijkheid te laten bestaan over de keuzes die we in ons leven moeten maken.

Wat leert ons de raaf? Moeten we ons aan hem spiegelen of niet? Over de raaf Tiecelyn zegt Hellinga (1956) onder andere: “Vertellen wij het hem wel, geven wij wel de informatie dat een raaf in de Middeleeuwen een andere vogel is dan de raaf van vandaag, dan zal het hem ook al beginnen te dagen, waarom de raaf scheldt: dat ongedierte kan niet anders dan boze woorden krassen” (p. 32).

We spiegelen ons best niet aan de raaf. De raaf zit “de boosaardigheid in het bloed”, zo heb ik het vertaald. De doven en de blinden, zegt Willem, zijn net raven. Hoe blijkt hun boosaardigheid? Ze verdraaien Willems boodschap zodat die onbetrouwbaar, verraderlijk en bedrieglijk wordt. Ze zijn net zoals de valse profeten. We

doen er goed aan niet te vergeten hoe vaak Reynaert in het verhaal dat op deze proloog volgt religieuze vermommingen zal hanteren om zijn tegenstanders te misleiden. “Ze geven een valse snit aan verzen”, zo heb ik regel 20 vertaald.

Nu weten die doven en blinden even weinig van mijn verzen – zegt Willem – als ik weet hoe zij heten “die nu in Babilonien leven”. Schijnbaar achteloos laat Willem hier “in Babilonien” vallen. Maar in de context is het heel betekenisvol. ‘babilonie’, zo verklaart het *VMMW*, is: “Babylonië (Vulg. Babylonia), landstreek, begrensd door de benedenloop van de Eufraat en de Tigris en door de Perzische Golf, genoemd naar de hoofdstad Babel of Babylon. De naam wordt in de bronnen afwisselend gebruikt om de landstreek en om de hoofdstad aan te duiden.” Buitenrust Hettema (1910:89) verwees al naar Babylon maar omdat voor hem en anderen na hem de context niet zo moreel geladen was als nu uit onze bevindingen blijkt, konden ze die verwijzing niet in een morele zin verklaren. Lulofs (1983: 201) verklaart het als een grap: “Maar Babilon is ook in de middeleeuwen bekend door de toren van Babel die leidde tot de spraakverwarring, en hoe moet je daar nog iemands naam weten?” Janssens (1991) geeft geen commentaar en in Bouwman en Besamusca (2002:209) klinkt het voorzichtig zo: “Het is niet uitgesloten dat de bijbelse connotatie ‘Babylonische spraakverwarring’ meespeelt.”

Willem is een literaire miniaturist die zorgt voor ontdekkingen in de kleinste hoek. Eerst laat hij “in Babilonien” – Babel, Babylon – vallen en een paar regels verder opent hij het eigenlijke verhaal met “Het was in eenen sinxen daghe” – Pinksteren. Hellinga (1956:25) had al laten zien dat we bij de interpretatie van *Van den vos Reynaerde* soms verbanden moeten leggen tussen passages die meer dan 600 verzen van elkaar verwijderd staan. Tussen “in Babilonien” en “Het was in eenen sinxen daghe” staan er maar zeventien verzen. We moeten verder kijken dan onze neus lang is want dan zijn we de literaire fijnproevers die Willem verdient.

Wat verbindt Babel met Pinksteren? Op www.bijbelencultuur.nl vatten ze het zo samen: “In Babel wordt de eenheid van de taal door de mensen gebruikt ter ere van zichzelf (ze willen beroemd worden), terwijl met Pinksteren de eenheid opnieuw ontstaat met als doel ‘te spreken over Gods grote daden’ (Hand. 2:11)”. In dat verband is het heel betekenisvol dat Willem aangeeft dat de koning zijn hofdag dacht te houden “tot heel grote lof”. Net op de dag waarop het past God te loven, wil koning Nobel een hofdag houden tot meerdere eer en glorie van zichzelf. Trouwens, alle dieren in *Van den vos Reynaerde* gebruiken de taal om hun eigen belangen te dienen. Daarover is iedereen het nu wel eens.

Babylon is ook de “moeder van alle hoeren en van alle gruwelijkheden in de wereld” (Openbaring 17, 5). En in de versregel die we bespreken, staat er duidelijk “nu”. Babel/Babylon is een metafoer en Willem gebruikt die om de morele verworping van zijn tijd aan te geven. Hij neemt stelling in: hij kent die lui in het moderne Babylon niet, hij vertoeft niet in die kringen. Door “Die nu in Babilonien leven” niet te vertalen als “die nu in Babylon leven” maar wel als “die nu een leven in Babylon leiden” zorg ik voor een contrast met “een leven in Christus leiden”. Daardoor krijgt de morele lading meer gewicht. Wie een leven in Christus leidt, bouwt mee aan de stad Gods. Wie een leven in zonde leidt, bouwt mee aan de stad Babylon.

Willem heeft heel bewust voor Pinksteren gekozen. Dat heeft Bouwman (1991:55) vastgesteld: “De ‘Reinaert’ bevat een andere tijdsaanduiding en een andere natuurbeschrijving: het is een Pinksterdag en bossen en struiken zijn met bladeren bedekt. Is er een reden waarom het Middelnederlandse verhaal later in de lente inzet? Waarom heeft de dichter niet eenvoudig het Oudfranse ‘Acension’ vertaald?”

Bouwman geeft verhaaltechnische redenen voor die keuze. Volgens mij zijn er ook heel sterke inhoudelijke redenen waarom Willem voor Pinksteren koos. Babel en Pinksteren zijn innig verbonden en die verbinding belicht heel kernachtig het hoofdthema van zijn verhaal.

We hebben al ontdekt dat de regels 11-24 een terechtwijzing zijn en daardoor een morele lading krijgen. Nu blijkt dat daardoor ook de betekenis van de regels 25-40 verschuift. Krijgt het begrip ‘dorpen’ namelijk een morele lading, dan geldt dat ook voor ‘hoofs’, de tegenhanger ervan. Van Daele (1994:338) had al vastgesteld: “Toch wijkt de betekenis van ‘hoofs’ in de proloog lichtjes af van de betekenis van dit woord in de dorperscènes. In A 33 wordt ‘dorperheit’ verbonden met ondeugdzaam leven. ‘Dorpers’ in de betekenis van diegenen die niet ‘gheerne pleghen der eeren’ (A 35), vindt men zowel onder de armen als onder de rijken. Déze hoofsheid en armoede sluiten elkaar niet uit. Een opvallende parallele opening is te vinden in de *Floris ende Blancefloer*, waarin Diederic van Assenede meedeelt dat zijn liefdesverhaal ‘den dorpen no den doren / Niet bestaet, dat sise horen’ (v. 3-4). Hoofsheid wordt verbonden met diegenen die ‘wel evel ende goet bekinnen’ (v. 13), die goed en kwaad kunnen onderscheiden, of ze nu ‘clerc’ of ‘leec’ zijn.” Laten we daarom de regels 25-40 grondiger bekijken.

Wie heeft Willem voor ogen als lezers of luisteraars? Zeker niet “lui met een beknibbelende aard en doven en blinden”, dat weten we nu. Wie dan wel? Dat Willem zo scherp zegt wie hij niet als lezers wil, suggereert wie hij wel op het oog heeft. De doven en de blinden en de beknibbelaars hebben namelijk dit gemeen: ze gunnen hem niet waarop hij als kunstenaar recht heeft. Iemand geven waarop hij recht heeft, dat is een zaak van rechtvaardigheid. In de Middeleeuwen gold dat ook heel duidelijk voor de eer die men iemand verschuldigd was. “Ic wille dat die ghene horen / Die gheerne pleghen der eeren” (34-35). Het *MNW* geeft bij de versregel de volgende commentaar: “Ic wille dat die ghene horen, die gheerne pleghen der eren (begrippen van eer en fatsoen huldigen en toepassen, fatsoenlijke lui zijn), I, 34”. Maar het *VMNW* geeft ook aan: “2.5. Met als object een woord dat samen met pleghen door één ww. kan worden vervangen” en dat is hier het geval, denk ik. ‘der eeren pleghen’ is dan ons ‘eren’. En daarom hoopt Willem, zo vertaal ik de versregel, “dat zij de weg naar mijn verzen vinden die de kunst verstaan om iemand te eren”.

Willem bakent zijn lezerspubliek nog scherper af. Het moeten lezers zijn die “hun hart ertoe keren” “datsi leven hoofschelike”. Hoofs leven is in de ogen van Willem niet voorbehouden aan het hof. Nee, “arm of rijk, mij om het even”, schrijft Willem. Muller (1942:10) heeft het in dat verband over: “Beiden kunnen dus ‘hoveschelike leven’: eene reeds meer democratische (of wel: geestelijk-aristocratische) verdeling en kenschetsing”. Maar in dat “arm of rijk, mij om het even” weerklinkt heel duidelijk het evangelische ideaal, dat die opdeling tussen arm en rijk net in vraag stelt.

Het begrip ‘hoofsheid’ kan duidelijk een morele lading hebben en reikt in dat geval verder dan wellevendheid en fatsoen. Het *MNW* zegt erover: “Ook van God, Christus of een heilige.” En in het *VMNW* lezen we: “Jacob van Maerlant gebruikt het woord daarnaast een aantal malen als kenschetsing van handelwijzen, die wschl. gewoonlijk met het Lat. ‘pietas’ aangeduid werden en niet met ‘curialis’. Hierdoor lijkt hij een geheel eigen, meer in het geestelijke getrokken interpretatie van ‘hovesc’ gehanteerd te hebben.” In de context waarin Willem het woord hier gebruikt, is dat zeker ook het geval. Daarom vertaal ik “hoveschelike leven” als “hoogstaand leven”. Willem zegt duidelijk: *Van den vos Reynaerde* heeft een more-

le lading en lezers die hoogstaand leven, kunnen de boodschap verstaan en er moreel profijt uit halen.

Ten slotte verwacht Willem van de lezers die hij voor ogen heeft, dat zij “het opvatten in de juiste zin”. Geen sinecure, zo blijkt. Zeker niet voor ons, die een brug moeten slaan naar zijn tijd.

De versregels 11-40 hebben we onder de loep genomen. Hoe zit het met de regels 1-10? Welk licht werpen onze bevindingen daarop?

Willem opent met een periode – één hoofdzin en maar liefst zes bijzinnen – van tien regels lang. Dat is gedurfd maar onmiddellijk blijkt zijn vaste hand en zijn meesterschap. Zelfbewust is hij ook: “Willem die de ‘Madocke’ schreef”, dat is duidelijk zijn visitekaartje. Meteen erop volgt: “waarom hij dikwijls wakker bleef”. Dat typeert hem als een gepassioneerd auteur die leeft voor zijn werk want aan “lang wakker blijven om te werken” voegt het *VMNW* nog toe: “zich inspannen, zwoegen”. Willem – die zelfbewuste, gepassioneerde, zwoegende vakman – zag dat de lotgevallen van Reynaert in het Vlaams “onghemaket bleven” omdat Aernout ze niet “hevet vulscreven”.

In een aanmerking bij ‘onghemaect’ schrijft het *MNW*: “Aanm. 1) — Wellicht moet men voor sommige der opvattingen van ‘ongemaect’ niet uitgaan van het deelw. bnw., afgeleid van ‘maken’, maar van het bnw. ‘ongemaect’, het tegenovergestelde van ‘gemaect’: dat het woord werkelijk als bnw. is gevoeld, blijkt uit ‘ongemaectelike’; z. ald. De grenzen zijn moeillijk te trekken, ook doordat ‘gemaect’ zelf als bnw. slechts zelden in het Mnl. voorkomt.” Volgen we die raad op en raadplegen we het *VMNW* voor ‘onghemaket’, dan vinden we onder andere: “Niet gemaakt, (wanorde-lijk, ongekunsteld). Het Mnl. interpretament in Bern. is wsch. een letterlijke overzetting van het Latijnse hoofdwoord.” En dat Latijnse hoofdwoord is ‘incompositus’. En nog een verklaring die hier van toepassing is: “Ongetemd, onbeschaafd, onbehouden”. Met als Latijns hoofdwoord ‘inconditus’.

Handschrift F heeft in plaats van “onghemaket” het woord “onvolmaket”. Gaan we ook hier uit van het bijvoeglijk naamwoord, dan komen we in het *VMNW* terecht bij ‘volmaket’ want ‘onvolmaket’ is niet opgenomen. Over ‘volmaket’ zegt het *VMNW*: “Voltooid, (naar tevredenheid) afgemaakt” en ook “Voortreffelijk”, “Waaraan niets ontbreekt”, “Volkomen, volmaakt; naar volmaaktheid strevend”.

Omdat ik bij de interpretatie van “onghemaket” en “onvolmaket” niet uitga van het deelwoordelijk bijvoeglijk naamwoord maar van het bijvoeglijk naamwoord, interpreteer ik “Dat die avonture van Reynaerde / In Dietsche onghemaket bleven” helemaal anders. Het stoorde Willem niet dat er geen verhalen waren. Die waren er, volgens mij, wel. Wat hem stoorde was het peil ervan. Ze waren niet naar tevredenheid afgemaakt, ze waren verre van voortreffelijk, er ontbrak van alles aan, het was een zootje. Dat meen ik uit het bovenstaande te mogen opmaken. Vandaar dat ik vertaal: “de hele santenkraam van Reynaerts histories in het Vlaams”. En vergeten we niet dat Willem zo moreel bewogen is. Voor hem waren de verhalen ook inhoudelijk niet voortreffelijk genoeg. Daarom voeg ik in mijn vertaling eraan toe dat aan die hele santenkraam “de ziel ontbrak”.

En hoe moeten we dat “vulscreven” dan opvatten in “Die Aernout niet hevet vulscreven”? “Volledig of ten einde toe beschrijven”, zo verklaart het *Middelnederlands Woordenboek* het woord ‘volschrijven’. ‘Vol’ betekent, volgens hetzelfde woordenboek, onder andere: ‘Volledig, vol, volkomen, waaraan niets ontbreekt’. In andere werkwoorden met ‘vol’, zoals ‘volbringen’, ‘voldanken’, ‘voldienen’, zit dan weer het element “ten volle”. En in het *VMNW* krijgt ‘vol’ onder andere de volgende verkla-

ringen: “Rijk beladen met, een overvloed bevattend van, waarin iets in groten getale aanwezig is” en nog: “Het genoemde in zeer grote of de grootst mogelijke intensiteit zijnde; in zijn categorie zeer ver of het verst gaande; een zeer hoog punt of het hoogste punt bereikend. Vaak weer te geven met: maximaal, opperst, uiterst, volledig, absoluut.” Wat betekende het voor Willem dat Aernout de lotgevallen van Reynaert niet zó had beschreven? Wat ontbrak eraan?

Hoewel opvattingen over het schrijven veranderen, heeft een auteur toch altijd het materiaal naar zijn hand moeten zetten om er zijn stempel op te drukken. Dat is trouwens wat Willem magistraal heeft gedaan, zoals Bouwman (1991) overtuigend heeft aangetoond. In mijn optiek waren er al Reynaertverhalen in het Vlaams. Het stoorde Willem dat Aernout “er niet genoeg in stak” en dat daardoor “aan de hele santenkraam van Reynaerts histories in het Vlaams de ziel ontbrak”. Dat vond Willem “zó onaangenaam (...) dat hij Reynaerts stichtelijke leven liet zoeken en hij het naar de Franse boeken in het Vlaams zó heeft ingeleid: ‘Moge God ons zijn hulp schenken uit genegenheid!’”

Willem heeft zich in het eerste deel van de proloog (de eerste tien regels) met bravoure in de derde persoon voorgesteld en schakelt nu over naar de eerste persoon. Hij maakt daarbij een mooie overgang. Het eerste deel besluit hij met een dringende vraag aan God, het tweede opent hij met een dringende vraag aan de blinden en de doven. Door de wisseling van personen contrasteert hij ook verleden en heden: hij toen, ik nu.

Dan schakelt Willem over naar zijn opdrachtgeefster. “Geen stom woord zou er zijn van mijn zang, had er een het niet gevraagd indertijd”. Die opdrachtgeefster typeert Willem als: “Die in groter hovesscheden gherne keert haere saken.” Dat hij hoofsheid een eigen inkleuring geeft weten we al. Daarom vertaal ik: “die zich vol vuur wijdt aan verheven hoofsheid”. “Zij heeft bij mij ervoor gepleit dat ik het zou schrijven, dit verhaal over Reynaert”, schrijft Willem.

De scherts herbekeken

Hoe zit het met de verhouding tussen ernst en scherts in de proloog? Dat was onze beginvraag.

Heel bewust heb ik veel aandacht besteed aan de ernst. Die kwam in de commentaren en vertalingen onvoldoende aan bod, heb ik proberen aan te tonen. Nu is het de hoogste tijd voor de scherts in de proloog.

Opent Willem, zoals Arendt (1965:69) beweert, met een grap: ik lag wakker om een droomgedicht? Dat zou kunnen. Alleen, over de *Madocke* weten we amper iets en dat het een droomgedicht zou zijn geweest, blijft daarom toch maar een veronderstelling. Misschien speelt Willem met de religieuze gevoelswaarde van ‘waken’. Dat zou passen in een proloog met zo een morele lading. Ook “bidde” (v. 12), “ghebeden” (v. 27), en “bat” (v. 30) kunnen in dat spel met registers worden betrokken.

Lulofs heeft aandacht gevraagd voor het spel met de retorische voorschriften in de proloog. “Een proloog was bij uitstek geschikt om de retorische bekwaamheden van de dichter te etaleren”, schrijft Lulofs (1983: 197) en hij heeft “de indruk dat Willem die retorische voorschriften min of meer parodistisch toepast” in de proloog. Dat Willem begint met zijn eigen naam lijkt “een provocerende tegenstelling met een bescheidenheidstopos” (p. 198). En doordat Willem “de inspanning voor het Reynaert-verhaal niet vermeld” heeft, wordt het motief van de “inspanning die de

dichter zich getrooste om het werk te volbrengen” “geparodieerd” (p.199). Het kan best. Wel zet de verteller naar mijn aanvoelen in de eerste plaats Willems ergernis dik in de verf: die kerel heeft zich uitgesloofd voor de *Madocke* en dan kan zo een kluns als Aernout nog niet eens een behoorlijke Reynaert brengen.

Een grap met Aernout zou dan meer op zijn plaats zijn. Aernout de patroon van de bedrogen echtgenoten, zoals Hellinga beweert? (Lulofs 1983: 200). Misschien. In mijn vertaling – “omdat Aernout er niet genoeg in stak” – heb ik bewust een dubbele betekenis gestoken om Aernout als patroon van de hoor dragers te eren. Maar ook hier tasten we in het duister. (Al past ook dat in een erotische context).

Het woord ‘vijte’ heeft een religieuze gevoelswaarde. Lulofs (1983: 200) daarover: “Het gebruik van het woord ‘vijte’ is ironisch, eventueel parodistisch.” Ik heb het vertaald als “Reynaerts stichtelijke leven” omdat ik denk dat de vertaling “Reynaerts stichtelijke leven” de grap beter weergeeft dan het woord “heiligenleven”. Een heiligenleven is stichtend omdat het ons een model aanreikt voor een deugdzaam leven. Het leven van de boosaardige Reynaert is uiteraard geen heiligenleven maar, paradoxaal genoeg, is het wél stichtend. Het leert ons namelijk wat we zeker niet moeten doen als we deugdzaam willen leven.

“Willem doet het voorkomen of hij zoals de leider van een scriptorium naarstig heeft gezocht of heeft doen zoeken naar de juiste bronnen van zijn heiligenleven. Ook het beroep op de Franse bronnen moet overtuigen dat deze vita naar waarheid is opgeschreven”, schrijft Lulofs (1983: 200). Bouwman (1980) neemt het beroep op de Franse bronnen heel letterlijk: “Vanuit dit perspectief kunnen we vers 8 uit de proloog van de ‘Reinaert’ heel letterlijk nemen” (p. 39). Daarmee vervalt de grap. Al kan Willem ook schertsend de waarheid hebben gezegd.

Lulofs (1983) vermoedt ook een spel bij “God moet ons siere hulpen jonnen”. “Het beroep op Gods hulp past bij de voorstelling van Reynaerts ‘avonture’ als een vita. Men kan Willem echter geen blasfemie verwijten: ook hij heeft toch het recht zich tot God te richten!” (p. 200). Dat Gods hulp wordt ingeroepen om het leven van de boosaardige Reynaert en zijn slachtoffers te vertellen, lijkt blasfemisch. Het is het niet als we beseffen dat de lotgevallen van Reynaert en zijn slachtoffers stichtend zijn in de zin die wij hebben aangegeven. Het is dan ook de vraag of Willem de invocatio (de aanroeping) hier parodieert.

“Dat sise laten onbescaven” past volgens Lulofs (1983) “bij de ironische pretentie van een sacrosancte tekst waarin geen tittel of jota veranderd mag worden om de waarheid geen geweld aan te doen, anderzijds zouden bij onnauwkeurig afschrijven woordspelingen en dubbelzinnigheden verloren kunnen gaan, zoals ook in feite is gebeurd” (p. 201). Heeft *Van den vos Reynaerde* een uitgesproken morele boodschap, zoals de proloog volgens mij aangeeft, dan vervalt de ironische pretentie van een sacrosancte tekst. Ondanks al zijn literaire buitelingen zal Willem in *Van den vos Reynaerde* zijn eigen boodschap nooit ironiseren. Dat cynisme is hem vreemd. Wel weet hij dat het zaad niet altijd in goede grond valt, maar ook op de weg, op rotsgrond en tussen de distels. Ook is hij beducht, zoals we hebben aangegeven, voor de vervorming en de vervalsing van die waarheid. Dat alles laat hij wel zien en daarmee drijft hij de spot. Willem is toch een moralist van het zuiverste water, volgens mij.

“De hoofse dame voor wie de eveneens hoofse dichter zich zo inspant is ook een topos (zie 2), maar in deze context lijkt ook deze mededeling een parodie. Immers wat is dat voor dame die zo gesteld is op het gedicht dat gaat over overspel en dat vol zit met obsceniteiten? (Hellinga, *Wie was Willem?*)” (Lulofs 1983: 201).

Die vraag heeft pas zin als *Van den vos Reynaerde* niet meer is dan een schunnig verhaal. De proloog wijst in een heel andere richting. Daardoor komt een heel andere opdrachtgeefster in beeld. Ethisch bewogen en met een verfijnde literaire smaak. Een pilaarbijtster hoeft ze echt niet te zijn. Zoals gezegd, bij de ernst hoort de scherts.

Veroorlooft Willem zich met “Die in groter hovesscheden / Gherne keert hare saeken” een grap met zo een opdrachtgeefster? Op het eerste gezicht slaat mijn vertaling “die zich vol vuur wijdt aan verheven hoofsheid” op het gedrag van een ethisch bewogen dame, maar wie Willem zijn spel met registers kent, weet dat ik hem recht doe door met woorden als “wijden”, “vol vuur” en “verheven” te verwijzen naar het erotische register. Willem heeft de betreffende regel misschien nooit dubbelzinnig bedoeld maar ik hou wel de mogelijkheid open.

“Die gherne plegen der eeren” in regel 35 kan dubbelzinnig zijn. Lulofs (1983: 202): “in de oudVlaamse tekst stond waarschijnlijk ‘heeren’, dat zowel ‘heren’ als ‘eer’ betekende omdat de ‘h’ daar geen foneem was, en vaak werd geschreven waar wij hem weglaten en omgekeerd (‘hoghe’ kon zijn ‘oog’ en ‘hoog’). Er stond dus zowel ‘zij die zich eervol gedragen’ als ‘zij die de heren vertroetelen’, d.w.z. de heren en de hoeren. In de oud-Hollandse-Utrechtse redacties F en B waar de ‘h’ wel een foneem was, moest gekozen worden; F koos ‘heren’, B ‘eren’.” Ik heb uit het erotische register geput met ‘hoogstaand’ en de regel vertaald als: “en hun hart ertoe keren om hoogstaand te leven”.

Willem speelt in die bewuste regel het spel misschien nog op een ander niveau en hiermee schakelen we over van de scherts naar de ernst. Vergeten we niet hoe bijbelvast Willem wel is. We grinniken misschien om de dubbelzinnigheid van de regel – “die de kunst verstaan om iemand te eren” en “die de heren in de watten leggen” – maar betrappen ons erna erop dat in zo een morele context op de achtergrond de verhalen meespelen van Maria Magdalena en van de overspelige vrouw. “Wie van jullie zonder zonde is, laat die de eerste steen werpen” (Joh. 8, 7 / *NBV*).

Conclusie

Welke conclusie kunnen we nu uit dit alles trekken? Het aandeel van de ernst in de proloog is groter dan tot nu toe is aangenomen en het aandeel van de scherts kleiner. Dat hoeft ons niet te verbazen. Het statuut van dierenverhalen was niet onbesproken. Willem wist dat de criticasters op de loer lagen en hij wilde iedereen duidelijk maken dat er een verhaal met een ernstige boodschap zou volgen. Net als alle grote kunstenaars wist hij voor die boodschap een unieke artistieke vorm te vinden.

Als mijn interpretatie van de proloog klopt, dan moeten wij bij de interpretatie van *Van den vos Reynaerde* nog meer oog hebben voor Willems morele boodschap. “Diet verstaen met goeden sinne”: het blijft een uitdaging voor ons. Het laatste woord over *Van den vos Reynaerde* is nog lang niet gezegd.

I

Willem die de *Madocke* schreef, waarom hij dikwijls wakker bleef, vond het zó onaangenaam dat aan de hele santenkraam van Reynaerts histories in het Vlaams de ziel ontbrak (omdat Aernout er niet genoeg in stak) dat hij Reynaerts stichtelijke leven liet zoeken en hij het naar de Franse boeken in het Vlaams zo heeft ingeleid: 'Moge God ons zijn hulp schenken uit genegenheid.'

Nu valt het mij in dat ik in dit begin wie ziende blind en horende doof zijn, moet vragen: als zij daar opdagen waar zij deze verzen horen (die er niet zijn voor hun dovemansoren), dat zij ze dan niet beroven van hun zin. Al te zeer lijken zij daarin op de raaf, die de boosaardigheid in het bloed zit. Zij geven een valse snit aan verzen waarvan zij niet meer weten dan ik weet hoe zij heten die nu een leven in Babylon leiden. Leefden zij deugdzaam, dan zouden zij dat vermijden.

Dat zeg ik niet uit eigenbelang. Geen stom woord zou er zijn van mijn zang, had er een het niet gevraagd indertijd die zich vol vuur wijdt aan verheven hoofsheid. Zij heeft bij mij ervoor gepleit dat ik het zou schrijven, dit verhaal over Reynaert.

Al laak ik lui met een bekribbelende aard en doven en blinden, toch wil ik dat zij de weg naar mijn verzen vinden die de kunst verstaan om iemand te eren en hun hart ertoe keren om hoogstaand te leven – arm of rijk, mij om het even – zij die het opvatten in de juiste zin.

Luister nu hoe ik hier begin.

Aangehaalde werken

- Arendt, G.-H., *Die satirische Struktur des mittelniederländischen Tierepos 'Van den vos Reynaerde'*. Keulen 1965. (Proefschrift Keulen).
- Besamusca, B. & A.Th. Bouwman (ed.), *Reynaert in tweevoud. Deel I. Van den vos Reynaerde*. Amsterdam 2002.
- Bouwman, A.Th., *Reinaert en Renart. Het dierenepos Van den vos Reynaerde vergeleken met de Oudfranse Roman de Renart*. Amsterdam 1991. 2 dln. (Nederlandse Literatuur en Cultuur in de Middeleeuwen, 3). (Proefschrift Leiden).
- Buitenrust Hettema, F. (ed.), *Van den vos Reynaerde*. Dl. II *Inleiding – Aantekeningen – Glossarium*. Zwolle [1910] (Zwolse herdrukken 19/20)
- Daele, R. van, *Ruimte en naamgeving in 'Van den vos Reynaerde'*. Gent 1994. (Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde, Reeks III, 42). (Proefschrift Leuven).
- Daele, R. van, *Die burse al sonder naet. Scabreuze elementen in Van den vos Reynaerde*, in: R. Van Daele et al., *Literatuur en erotiek*. Leuven 1993, p. 9-64.
- Goossens, J., *De gecastreerde neus. Taboes en hun verwerking in de geschiedenis van de Reinaert*. Leuven [etc.] 1988. (Leuvense Studiën en Tekstuitgaven, Nieuwe Reeks, 8).

- Heeroma, K., *De andere Reinaert*. Den Haag 1970.
- Hellinga, W.Gs (ed.), *Van den vos Reynaerde*. Deel I. *Teksten*. Diplomatisch uitgegeven naar de bronnen vóór het jaar 1500. Zwolle 1952.
- Hellinga, W.Gs (ed.), *De commentaar* in: Dijk, H. van & P. Wackers (red.), *Pade crom ende menichfoude. Het Reynaert-onderzoek in de tweede helft van de twintigste eeuw*. Hilversum 1999. (Middelleeuwe studies en bronnen, 67), p. 19-35.
- Janssens, J. e.a. (ed.), *Van den vos Reynaerde. Het Comburgse handschrift*. Leuven 1991.
- Lulofs, F. (ed.), *Van den vos Reynaerde. De tekst kritisch uitgegeven met woordverklaring, commentaar en tekstkritische aantekeningen*. Groningen 1983.
- Muller, J.W., *Van den vos Reinaerde. Exegetische commentaar*. Leiden 1942. (Leidsche Drukken en Herdrukken, Grootte Reeks, 2).
- Pijnenburg, W.J.J., e.a., *Vroegmiddelnederlands Woordenboek. Woordenboek van het Nederlands van de dertiende eeuw in hoofdzaak op basis van het Corpus-Gysseling*. Leiden 2001.
- Slings, H. (ed.), *Reinaert de vos*. Amsterdam 1999. (Tekst in Context, 3).
- Vermeer-Pardoën, J.M., *Inleiding* in: Rabelais, F., *Gargantua en Pantagruel*. Amsterdam 1999. p. 13-33.
- Verwijs, E. en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*. 's-Gravenhage 1885-1952 (elf delen).
- Voisenet, J., *Bêtes et Hommes dans le monde médiéval. Le bestiaire des clercs du Ve au XIIe siècle*. Turnhout 2000.

■ Paul van Keymeulen

Reynaert de tovenaer (branche XXIV)

Samenvatting

Reynaert de tovenaer is een procesbranche. Het verhaal begint in medias res. Reynaert wordt aan het hof van koning Nobel beschuldigd door achtereenvolgens Ysengrijn (hoererij, bepissen welpen en zweren op Roönel), Cantecler (de moord op Coppe), Bruin (de verminking na de honingdiefstal) en Tybaert. Reynaert doet een beroep op de rechtschapenheid van de koning en vraagt een eerlijk proces. Hij tracht zelf alle klachten te weerleggen. De koning vraagt een raad van vijf hem te adviseren in de rechtspraak (waarvan de luipaard het laatste woord heeft). Zij laten echter de koning beslissen, die op zijn beurt voor de zwaarste aanklacht (moord!), het verdict in handen legt van de klager. Cantecler eist – tot woede van de koning – de strop, die letterlijk om Reynaerts hals wordt gelegd. Het ziet er weerom slecht uit voor de vos. De geoeffende Reynaerttoehoorder / -lezer stelt zich alleen de vraag: hoe zal de vos deze keer weten te ontsnappen? Reynaerts list is al even knap als in *Van den vos Reynaerde*. Geen schat is de verborgen verleider, wel een vrouw voor koning Nobel, dochter van de rijke koning Ivorijn, mooi en rijk én bovendien kan ze zich veranderen in andere wezens. Zij is ook de erfgenaam van de machtige vorst. Reynaert wordt vrijgelaten om de bruid op te halen. Terug thuis geeft Hermelijne haar echtgenoot de raad zich in Toledo te gaan bekwamen in de tovenarij. Op kippenroofocht in de Spaanse stad wordt Rein in het huis van een tovenaer bijna vermoord. Men besluit de gevangen vos vet te mesten. Ondertussen leert de attente gevangene de duivelse kunsten van zijn meester, de necromagist Henri(cus). Hij keert terug naar Broceliande waar Nobel (als een echte Artur) huist. Er wordt een grootse bruiloft voorbereid. Een bloedmooie leeuw verschijnt samen met een stoet vuurbrakende en brullende wezens, resultaten van Reynaerts toverkunsten. Door zijn eigen creatie te manipuleren neemt de vos nog maar eens wraak op zijn ervijand Ysengrijn. Volgens de leeuw bezondigt de wolf zich voortdurend aan het schenden van de hoofse tafelmanieren. Weerom verliest Ysengrijn zijn vel, wat hem felle vossenspot oplevert. Na de maaltijd worden feestelijke spelen georganiseerd (salto's maken, hoepelspringen, koordlopen), waarbij de hoofse dieren uit de Nobelwereld in competitie met Reynaerts tovercreatures steeds als zeer onhoofse verliezers eerloos uit het strijdperk treden. Hun onhoofsheid uit zich in hevige winden en uiteengespatte damen. Hoofse ridders worden gedegradeerd tot niet-geoeffende circusbeesten. De koningin in spe daagt Reynaert uit sterke kunsten te vertonen. De vos waagt een fantastische sprong als duivelskunstenaar. De koning heeft nog één wens, die te zoeken is in het veld van het scabreuze. Reynaert meent dat zijn vrouw een antwoord heeft en heeft meteen een excuus om zich van het hof te verwijderen.

Tekst

Gij die van Reynaert hebt gehoord
 leen mij nu een gewillig oor
 en ik vertel u van de list
 waarmee hij zich te redden wist.
 Het rosse dier moest wel bekennen
 dat hij geen dag vrede zou kennen
 zolang hij in vijandschap woonde
 met vorst Nobel en niet toonde
 zijn handigheid en listigheid.
 – Heer koning, heeft Reynaert gezeid,
 ik zweer u onderdanigheid;
 wat ook uw wensen mogen zijn,
 spreek ze uit en ik gehoorzaam.
 Ik ben gekomen op uw vraag.
 Behandel mij zoals 't betaamt.
 Als ik zoveel fouten heb begaan
 die verdienen rad of strop
 was ik dan gekomen naar uw hof?
 Ik ware gebleven in mijn burcht
 waar ik beleg noch leger ducht.
 Ik ben gekomen uit vrije wil
 omdat mij kwaad treft noch delict.
 Het is dan ook vrij en onvervaard
 dat ik hier sta voor uw raad.
 Ik heb u gediend in hou en trouwe,
 daarom kunt ge op mij betrouwen.
 Ge zoudt er uw eer bij inschieten,
 o vorst, als ge zoudt gebieden
 dat ik onschuldig word berecht
 door uw raad of uw gerecht,
 terwijl ik hier de protectie
 van mijn heer en koning geniet.
 Maar, vorst, zegt men niet voor
 waarheid,
 dat in u leeft zoveel goedheid,
 dat ge een rechtvaardig rechter zijt
 ondanks uw macht en uw strengheid,
 dat ge u niet voor al 't goud van Rome
 slecht of onredelijk zoudt tonen?
 Ik weet het, mocht het ongeluk
 mij doen neerstorten in de put,
 dat ge goed zoudt zijn en loyaal
 en ge geen baron of vassaal
 voor simonie, zilver of goud
 straffen of veroordelen zoudt.
 Koning, als het u belieft, doe
 stoppen dit gegil en geroep.

Dat ook wie zijn klacht niet intrekt
 voor u tekst en uitleg verstrekt
 opdat gij zoudt inzicht krijgen
 in wat ze mij durven verwijten.
 Dat de barons die voor de raad
 zich zo woest tonen en zo kwaad
 om beurt opstaan en zonder gillen
 komen verklaren wat zij willen.
 Als ik mij niet kan disculperen
 en aantonen mijn recht in ere
 bind me dan maar aan de kwast
 van een aftandse merrie vast.
 Maar wil ervoor zorgen, o koning,
 dat legaal verloopt het rechtsgeding.
 – Goed, zei de koning, goed mooiprater.
 Bij mijn devotie voor mijn vader,
 ik verafschuw en ik weiger
 de slechte naam en faam te krijgen
 dat ik omkoopbaar ben voor goud
 en mijn raad veil rechtspraak houdt.
 'k Wil een rechtschapen rechter zijn.
 Wie dus aan Reynaert iets verwijt,
 staat op en formuleert zijn klacht.
 Als de vos schuldig wordt geacht
 dan zal hij dit hof niet verlaten
 zonder in schand 't leven te laten.
 Heer Ysegrijn is opgesprongen
 en, nog van razernij doordrongen,
 eist hij dat Rein de eed aflegt
 die hem de raad had opgelegd
 als vergelding voor zijn misdaad.
 Hij is voor de koning gaan staan
 en zegt: – Nobel, wil het mij vergeven
 als ik hier aanklaag Rein, mijn neve.
 Een vonnis velden uw baronnen
 waarbij Reynaert werd gedwongen
 om zich onder eed tegenover mij
 te disculperen van de hoererij
 met mijn vrouw Hersent bedreven,
 die met die blaam moet verder leven,
 al gold alleen Reynaert de aanklacht.
 Heer koning, zo luidt nu mijn gedacht:
 hij had zich in mijn hol verborgen,
 sloeg en bepiste daar mijn jongen.
 Dit misdrijf, vorst, wacht nog op wraak.
 Wij weten allen inderdaad,
 dat Reynaert wou zweren de eed
 wat de galgenbrok hopen deed
 dat ik het hem nog zou vergeven.

Maar toen hij de eed moest zweren,
 dan sloeg hij ijlings op de vlucht
 en hij verborg zich in zijn burcht.
 Al de baronnen van de raad
 weten goed waar het hier om gaat
 zodat het grote schande zou zijn
 als hij zou worden vrijgeleit.
 Laat mij geschien gerechtigheid
 en win daardoor mijn dankbaarheid.
 Gestraft moet worden nu het kwaad
 en geogst wat werd gezaaid.
 Maar misschien is hij zo verdorven
 en handig om ervoor te zorgen
 dat hij het vonnis kan ontwijken
 en, zoals het wellicht zal blijken,
 ontkent hij het gepleegd verraad.
 Toch klaag ik baron Reynaert aan,
 zo helpe mij God, ons aller Heer.
 Ik onderwerp me zonder meer
 aan wat besluit het parlement
 en zwicht zonder ressentiment;
 aanvaardten zal ik het vonnis
 als het juist en rechtvaardig is.
 – Heer Ysegrijn, Reynaert dan zegt,
 hebt ge daarmee alles gezegd?
 – Ik heb daar niets aan toe te voegen.
 Gij zult u nodeloos vermoeien
 om te weerleggen mijn aanklachten
 of om ze ook maar te ontcrachten,
 want vandaag heb ik niet gedronken
 en ik ben dus niet beschonken.
 Rein zegt: – Heer koning, aanhoor mij
 en oordeel dan wie van ons bei
 het gelijk heeft aan zijn zijde.
 Neerkomen zal op Ysegrijne
 zijn aanklacht tegen mij gericht.
 ‘t Is waar, ik werd erdoor verplicht,
 door Brichemer die gij mij zondt,
 om mij te melden aan uw hof
 en te doen wat uw raad belieft.
 Ik las verder in uw brief
 – ik weet niet hoe geformuleerd –
 dat het gewonterecht ons leert
 dat, wie doet een bekentenis
 ontsnappen kan aan het vonnis.
 Toen ik die brief goed had gelezen
 was ik bereid de eed te zweren
 waarvoor Roönel borg zou staan.
 We zijn samen op weg gegaan.

Ik kwam dus naar uw justitie
 beschermd door uw convocatie.
 ‘k Vertel nu hoe ik onderging
 een smadelijke vernedering.
 Toen ik op de gestelde dag,
 koning, hier aan uw hof aankwam,
 liet me verstaan heer Ysegrijn,
 als een man vol list en venijn,
 dat Roönel een been had ingeslikt
 en daarin jammerlijk was gestikt.
 Hij leunde tegen een zerk voorwaar.
 De hond was dus al dood blijkbaar.
 Zij besloten, al dan niet met reden,
 dat ik op Roönels tand zou zweren
 en mijn gelofte zou nakomen.
 Geen tel was ‘t bij mij opgekomen
 om meteen op de vlucht te slaan,
 daar ik er niet bleef bij stilstaan.
 Ik wou hun voorwaarden aanvaardden
 om uw godsvrede te bewaren.
 Ik stroopte dan mijn mouwen op
 en stapte toe op Roönels bot.
 ‘k Had mijn verdriet moeilijk verwerkt
 als ik het niet had opgemerkt
 dat ik geweldig werd gefopt,
 want Roönel heft plots op zijn kop
 en stokkend weer naar adem hapt.
 Ik gaf me toen goed rekenschap
 dat men mij een poets wou bakken
 en dat, wou ik hun list ontsnappen,
 mij daarvoor niemand kon blameren,
 want ze zouden zich niet generen
 om mij neer te slaan en in zwijm.
 Roönel die al dood moest zijn
 joeg me op vol haat en vurig,
 hij joeg me na in volle allure
 en bezorgde mij vele blessures
 met zijn kornuiten tezamen,
 meer dan vijfhonderd in getale.
 Ze maakten het zo erg en bont
 dat ze scheurden mijn jas van bont.
 Vorst, zoveel pijn had ik te lijden
 ondanks uw brief en vrijgeleide.
 U is de schand en mij het leed
 wegens uw raadsman die vals deed.
 Roönel handelde uit chagrijn
 voor mijn vrouw, dame Hermelijin,
 die blijkbaar tot zijn grote spijt
 afwees zijn amoureuze vlijt.

Laatst werden, heer, voor uw gerecht
 tegen hem klachten neergelegd
 om de schande u aangedaan
 door hem toen hij ging liggen daar
 met zijn lastertong uit zijn mond.
 Ge moet hem vonnissen terstond
 en laten hangen hoger dan
 het grootste schoelie van het land.
 Getuige van deze scène was
 grootmeester Frimaat, de das,
 alsook de hoofse heer Grimbere
 en nog andere barons en heren.
 Maar geen van hen treft een verwijt.
 Als 't God belieft zullen zij zijn
 eerlijk en vol menselijkheid
 en niet liegen voor mijn profijt.
 Ze kennen mijn geloofwaardigheid.
 En nochtans voor uw vrede en peis
 zou ik in uw aanwezigheid
 de eed zweren van loyaliteit,
 want ik verfoei oorlog en opstand
 en wens vrede in het hele land.
 Aan de kleinste baron van de raad
 deed ik nooit of nimmer kwaad,
 ik zweer dat op mijn woord van eer.
 Als velt de raad geen juist oordeel
 dan laat ik mijn pleitrede varen
 en zal zonder wrok of bezwaren
 zijn vonnis aanvaarden goed en wel.
 – Hé, zegt lachend dan vorst Nobel,
 bij de heiligen van Betlehem,
 als ge de waarheid spreekt, Reynaert,
 wordt hun bezit verbeurd verklaard.
 Als ge hebt moeten onrecht lijden
 ondanks mijn brief en vrijgeleide,
 dan wordt uw vorst schuldig verklaard.
 Barons, luister goed naar Reynaert;
 zijn pleit vergt consideratie
 en een open deliberatie.
 Als klagers komen met hun klachten,
 bestudeer ze dan aandachtig
 uit eerbied en genegenheid
 die ge aan mij verschuldigd zijt.
 Laat uw inzicht werken en uw brein
 en laat uw vonnis eerlijk zijn.
 De haan Canteclaer sprong naar voren
 klaar om te vechten want vol toorn,
 strijkt zijn pluimen goed en is klaar
 om te houden een mooie toespraak.

– Heer koning, roept uit Canteclaer,
 vandaag is mijn hart even bezwaard
 als bij de dood van vrouwe Coppe
 die Reynaert als prooi wou opschrokken.
 Bij God, heer, doe mij gerechtigheid
 voor uw vazallen die hier zijn,
 voor de doodslag die heeft bedreven
 op Coppe, Reynaert, Grimberts neve.
 De vos Reynaert kan niet ontkennen
 dat hij doodde vier van mijn hennen.
 Dame Pinte, heer, hier aan mijn zij,
 was getuige van die moordpartij.
 – 't Is de waarheid, heer, zei die dame,
 de Heer geve haar ziel genade.
 Ik was getuige van die slachting
 die dit heerschap bij ons beging.
 De haan heeft zijn klacht geformuleerd
 en Rein houdt zijn hoofd omlaag
 gekeerd.
 Hij staart een moment naar de grond,
 maar houdt daarom nog niet zijn mond,
 integendeel, met stoutmoedigheid
 weerlegt hij aanklacht en verwijt.
 – Heer koning, luister nu naar mij.
 Bij God, toon niet uw razernij,
 want niet zo immens was mijn fout.
 Zelfs moest ik hangen aan het hout,
 ik zou er mij niet bij neerleggen
 maar de volle waarheid zeggen
 waarop gij recht hebt als de vorst
 en met u, Nobel, heel het hof.
 Toen ik u vorig jaar genas
 van de kwaal die u had aangetast
 was de dank die ik genoot
 en uw genegenheid zeer groot.
 Ge hadt me als drost opgedragen
 voor uw landgoed zorg te dragen
 en uw belangen te vrijwaren.
 Ik behartigde zeer uw zaken
 en verliet naderhand het hof
 vrij van schand, met niets dan lof.
 Door vermoeidheid overmand
 en hongerig ben ik beland,
 na een urenlange tocht
 bij Gombert Essenhout, de schoft,
 en ik vroeg hem uwentwege
 om mij onderdak te geven,
 want aan de hemel stond de maan
 en ik wist niet waar te gaan.

Ik bad hem ook in uw naam
om met hem aan tafel te gaan,
maar hij sprak een andere taal
en hij weigerde 't mij brutaal.
Uitdagend heeft hij nog verklaard
dat hij u, en mij uiteraard,
niet genoeg in zijn harte droeg
om te doen wat ik hem vroeg.
Ik sloeg een andere toon toen aan
en bedreigde hem in uw naam.
Ik zei dat ik mij zou beklagen
bij u en dat geen dag zou dagen
dat ik hem geen kwaad zou doen.
Maar vijandig antwoordde hij toen:
– Uit eerbied voor uw opdrachtgever,
zal ik u een viaticum geven
waarbij ge zo wordt afgerost
dat geen geklaag helpt bij de vorst.
Toen maakte hij zijn honden los
en hitste ze tegen mij op.
Vijandig gingen zij te keer
en telkens ik achter mij keek
zag ik hun opengesperd gebit.
Tenslotte na een lange rit
kon ik op een hoge rots springen
en bleef daar geruisloos zitten.
Gerust ademhalen kon ik pas
toen ik de meute afdruipe zag.
Ik heb, heer Nobel, heel die nacht
helse momenten doorgebracht
en 't was, omwille van u, vorst,
dat men mij zo behandelen dorst.
Die man heeft mij kwalijk gehoond
en nog meer, Nobel, uw kroon,
omdat ik het had durven wagen
in uw naam onderdak te vragen.
Was mij de gelegenheid geboden,
ik had mij al op hem gewroken,
mij en bovenal u, koning,
voor laster en belediging.
In de ochtend, 's anderendaags,
trof ik daar vrouw Coppe aan
voor wie boer Gombert heel goed zorgt.
Zij keek mij aan vol trots en spot
en zij stak met mij de draak:
deed ik haar het minste kwaad
dan ging ik daar niet vrij vandaan.
Van haar meester was zij vol lof,
die haar liet scharrelen buiten 't hof.

Verongelijkt voelde ik in mij
groeien woede en razernij
en om uw opdracht uit te voeren
verzamelde ik al mijn moed en
nam daarom een beetje wraak
voor de schande u aangedaan.
Heb ik daarin een fout begaan
dan komt het toe aan uw raad
de vergoeding te beoordelen.
Maar als ge mij zoudt veroordelen
tot de grootste en zwaarste straf,
adieu dan drossaard of maarschalk
om over uw landgoed te waken
en de boeren gedwee te maken.
Overigens voel ik geen haat
voor sinjeur Canteclaer, de haan.
Als hij zijn beschuldiging intrekt
dan wil ik volledig en volstrekt
hem de schadeloosstelling geven
die bepaalden uw raadsleden.
– Bij ons Heer, zei Nobel de koning,
een reden tot verbittering
is van die boer het misprijzen
om mijn afgezant af te wijzen
en hem ook te laten verscheuren
door zijn wilde hondenmeute.
Bij mijn baard, hij zal 't betreuren
al bij d'eerste gelegenheid.
Maar Canteclaer, tot onze spijt,
moest het verlies niet ondergaan.
Barons, beslis nu in uw raad
welk eerherstel de vos Reynaert
dient te geven aan Canteclaer.
Maar de overige aanklagers
riepen: – Heer, laat dat voor later
en luister naar wat we beweren.
Opgestaan is dan Bruin, de bere,
kokend van woede en van gram
omdat Nobel Rein ernstig nam
en hem niet verwees naar de galg,
maar zich schaarde aan zijn kant.
– Vorst, o vorst, zei Bruin, de beer,
dat God uw rechtsraad en de heer
die hem leidt beschermen moge
als zij zulk een rechtspraak gedogen.
Ik bid u, vorst, wil mij toch wreken
voor het leed door mij geleden,
toen gij, om Rein naar 't hof te noden,
mij gezonden hebt als uw bode

naar Malpertuis, zijn vossenburcht
 waar hij niemand vreest of ducht.
 Hij heeft me toen gemaltraiteerd,
 mishandeld en getormenteerd
 zoals ge trouwens nog kunt zien
 en loochenen kan hij het niet,
 want indien de vos dat zou doen
 werp ik hem mijn handschoen toe.
 Ik val hem aan in een tweestrijd
 tot hij bekend heeft of bezwijkt.
 – Gij doet maar, zei Reynaert de vos,
 maar wat een duel is dit, mijn God?
 Gij zijt groot en sterk als een eik
 en ik helaas tenger en klein
 en bovendien nog oud en grijs.
 Wie u brengt tot zo'n duel,
 brengt u geen eer, weet dat wel.
 Ik ben niet gekomen naar dit gerecht
 voor een ordale of tweegevecht,
 want dan had ik voor dit duel
 mij gewend tot de heer Roönel.
 Ik kwam hier om mijn heer te spreken
 en hem in naam van God te smeken
 te aanvaarden mijn genegenheid
 en mijn totale loyauteit.
 – Reynaert, Reynaert, zei de koning,
 wat een schand en vernedering,
 toen ge beledigd hebt mijn gezanten
 en bebloed, vernederd en vol schande
 naar mij hebt teruggezonden,
 Bruin, de beer, één en al wonden
 en d'eerbiedwaardige Tybaert.
 Weet dat ik geen vrijkoop aanvaard.
 Zijt ge schuldig aan die misdaad
 dan zult ge hangen vroeg of laat.
 – Neen, geloof niet, edele Vorst,
 – ik smEEK het u bij de liefde Gods –
 dat ik zo dwaas zou zijn of dom
 of onderworpen aan de demon,
 dat ik niet zou knielen op de grond
 voor een bode die ge mij zondt?
 Ik zal u een verklaring geven.
 Het is heus waar dat Bruin, de bere,
 naar mijn stulp Malpertuis is gekomen
 om als uw afgezant en bode
 mij te sommeren in uw naam
 om te verschijnen voor uw raad.
 Ik dacht dat Bruin daar stond te liegen
 want hij had zegel noch missive.

Hij smeekte mij bij d'hemelse Koning
 om hem te helpen aan wat honing
 of hem te brengen waar honing was.
 Ik bracht hem doorheen struikgewas
 tot we aan de bijenkorven kwamen
 waar Bruin, de bere, zich kon laven.
 Misschien staken hem daar de bijen
 want op die plaats wou ik niet blijven.
 – Bruin, vraagt Nobel, raakte Rein u
 aan?
 – Neen, maar hij kende goed de plaats
 waar de strik lag die me strikte.
 – Verduiveld, is dat even schrikken!
 Bruin, vraagt Rein, waarom dat weerleg-
 gen?
 Ge zoudt beter de waarheid zeggen.
 Dat God hem met schande overlade
 en hem in 't hellevuur laat braden,
 die zo dwaas en roekeloos leeft.
 Bruin, de beer, hem als antwoord geeft:
 – Bij God, gij vertelt dwaze praat
 en hoopt zo uw straf te ontgaan.
 Gij hebt verklaard over de boomstronk,
 waarin zich de valstrik bevond
 dat daar honing zat verscholen.
 – Liet de vos u dat geloven?
 – Er stak echt honing in de stam
 en, zei Rein, Lanfroot die wist dat
 en hij was u kwalijk gezind.
 Ik was daar droevig om, mijn vriend,
 en kon ik u houden daar vandaan,
 ik had het vast en zeker gedaan,
 maar om weer uw genegenheid
 te winnen, vorst, en uw loyauteit,
 wil ik u onderdanig eren
 en bij al de heiligen zweren
 dat ik de dorper nooit liet weten
 dat Bruin zijn honing wou opeten.
 Hoezeer uw leed en smart mij treffen,
 kan ik, baron, u moeilijk zeggen.
 Ik betreurt dat ik u die nacht
 naar pachter Lanfroot heb gebracht.
 Ik was voor u een slechte gids,
 maar helpen zal ik u gewis
 om u op Lanfroot te wreken
 als ik hem kan te grazen nemen.
 Dan vergaderden de raadsleden,
 de voorname en ook de geringe heren,
 integere mannen en loyaal,

die zetelden in Nobels tribunaal.
Ik zal nu uitgebreid vertellen
het vonnis dat die mannen velden.
– Bruin, zegt Frimaat, Rein heeft
onbeschroomd
zijn onschuld duidelijk aangetoond
en gij zijt volledig nu genezen,
wil de zaak dus niet ernstig nemen
daar ze zich tegen u kan keren,
want wie zich over alles wil wreken
zal nimmer rust of vrede vinden.
Zo luidt tenminste mijn bevinding.
Laat de kosten van de medicijn
deels voor rekening van Reynaert zijn.
Laten we dus een goed besluit nemen
en al zijn fouten hem vergeven.
Bruin, verlaat u op deze raad!
– Dat ik mij op uw raad verlaat!
Frimaat, zegt Bruin, ge vraagt me veel.
Als ik hem in deze klauwen kreeg
en hij zou loochenen zijn verraad,
dan had ge geen stuk hout opgeraapt
of ik had Reynaert al gekraakt.
– Bruin, zegt Frimaat, ge hebt ongelijk
van zoveel wrok te geven blijk;
ge maakt u bezorgd over een zaak
waarvan kan komen erger kwaad.
Reynaert zal moeten vrede sluiten
naar de regels die wij uiten.
Hij is niet zo dwaas noch vervaard
van uw aanklacht dat hij aanvaardt
met een gerust hart een gevecht
zonder beslissing van 't gerecht.
En ook, ge legt het slecht aan boord.
Wij hebben geen getuigen gehoord
die zagen hoe de vos Reynaert
u smaad toebrecht onvervaard.
– Waarvoor zijn die getuigen goed?
Stroomde mijn bloed niet in overvloed?
Pleit mijn bloed dan niet voor mij?
Daarop Cointereau, de aap, zei:
– Bruin, 'n slechte beurt hebt gij
gemaakt.
Als ge hem op deze grond daagt
dan zijt ge voor niets opgestaan.
Bij God en zijn almachtigheid!
Verbeeldt u dat ge in onmin zijt
met mij om een of andere reden
en bebloed komt gij aangetreden

– en uzelf hebt ge dat aangedaan –
gij klaagt mij voor die misdaad aan,
zou ik dan een fout goedmaken
die gij, gij alleen komt aanklagen?
Blijf bij die aanklacht toch niet staan
en pak de zaak heel anders aan.
Goed verantwoord heeft zich Reynaert
daar hij u niet heeft aangeraakt
wat gij voor de raad hebt verklaard.
Dit horend bleef de beer niet zwijgen;
hij wist dat hij zou moeten wijken
ondanks de waarheid van zijn woorden.
– Waarde barons, wilt mij aanhoren.
Vermits gij het mij vriendelijk vraagt
– en omdat men de gevolgen draagt
als men niet volgt uw goede raad
en hem verwaand in de wind slaat –
wil ik uw oordeel niet aanvechten,
noch mijn wrok hier laten berechten.
Ik leg me bij uw beslissing neer
en zal doen wat gij begeert.
– Zo is het goed, zei koning Leeuwe.
– Reynaert, als we u garanties geven
en gij ons lastig maakt het leven,
dan zult ge ervoor moeten boeten.
Ik zond Tybaert met mijn groeten
om u naar het paleis te halen,
maar uw ontvangst deed hem balen;
ge hebt hem gelaten in de val
waarin hij, de stakker, gekneld zat
en daarom is hij nog kwaad.
Nu is het Tybaert die rechtstaat.
Hij wou niet de held uithangen
want hij was van Rein nog banger
sedert de valstrik met de zak.
En nooit – zuivere waarheid is dat –
had hij het woord genomen als
de koning niet had gesproken,
want hier werd zoveel gezegd
dat naderhand weer werd weerlegd,
dat, als ik het goed begrijp,
Reynaert aan 't winnen is het pleit.
Men zweeg dan beter in elke taal.
Maar Tybaert stond recht in de zaal
en begon als volgt zijn pleitrede.
– Heer Koning, zei de kat met reden,
de vos heeft een grove fout begaan
als hij goed kende het bestaan
van de strop waarheen hij me leidde

en zo mijn rampspoed voorbereidde.
 Domweg gleeed ik in het gat
 en dra in de strik gevangen zat.
 Droef zou de pape achterblijven
 om zich te krabben en te wrijven,
 terwijl zijn wijf, die vuile hoer,
 mij met haar spinrokken neersloeg.
 Nadat ik met mijn scherpe tanden
 tot papes wanhoop en zijn schande,
 een bal van hem had afgebeten
 voelde ik mij heel wat beter.
 Ik wou dat al 't papengebroed
 met een wijf dat draagt de broek
 aldus nu werd gecorrigeerd.
 Reynaert koestert een wrok voor mij
 van vroeger nog en voor altijd.
 De reden daarvan is de valstrik
 waarin hij bijna was gestikt.
 Bij toeval werd de vos gestrikt
 en gaf mij de schuld, de valserik,
 al kon ik er echt niets aan doen.
 God hore mij, die mij behoedt,
 ik vernam het pas een week later.
 Laat dus, alzo sprak de kater,
 d'ene fout tegen d'andere wegen,
 laten wij elkanders fout vergeten.
 Indien Rein aanvaardt deze schikking,
 dan wil ik u, Nobel, bidden
 om de vos meteen op te dragen
 er zich eerlijk naar te gedragen
 en dat de barons van uw raad
 van hem eisen dat hij aanvaardt.
 Wanneer Reynaert heeft begrepen
 dat het gaat naar een halve vrede
 die geheel in zijn voordeel is,
 is hij verheugd en blij, gewis.
 – Reynaert, gaat gij 't compromis aan
 zoals Tybaert het heeft gedaan?
 Dat vraagt Nobel met luide stem
 en bovendien belooft hij hem
 al de misdaden te vergeven
 die hij beging tijdens zijn leven
 tegen zijn pachters en vazallen.
 De barons riepen met zijn allen:
 – Aanvaard, baron, aanvaard!
 en zij lachten vrolijk in hun baard.
 – Heer Koning, zegt Rein en zeer mooi
 ontvouwt hij handig zijn pleidooi,
 Tybaert heeft mij veel kwaad gedaan.

Maar moest het over een misdaad gaan
 en gij voor de vrede zoudt kiezen,
 zou ik aanvaard te verliezen.
 Nobel, ik wil zonder tegenspraak
 volgen uw wens en die van uw raad.
 De baronnen riepen: – Goed gedaan!
 – Heren, antwoordt de vos, voortaan
 wil ik ook d'oorlog bestrijden
 en voor vrede blijven ijveren.
 Ik aanvaard uw voorstel dus
 en zal hem geven de vredeskus.
 – Ja, meteen, ja, doe het meteen gerust!
 Ze hebben dan elkaar gekust
 en elkaar de vredeskus gegeven
 voor de duur van hun verder leven.
 Ook d'anderen schenke God die vrede!
 Nu aanklager en pleiter mede
 gesproken hebben op hun best
 sloot Nobel dit deel van het proces.
 – Heren, sprak hij, wil naar mij luistren,
 gij die recht spreekt en moet besluiten,
 ik wil het u niet moeilijk maken.
 Maar begin met het eens te raken
 over Rein versus Ysegrijn.
 Reynaert beschuldigt naar 't mij schijnt
 de wolf van woordbreuk en verraad.
 Wil nu baronnen, metterdaad
 voor goed berechten hun geding
 tot beider akkoord en goedkeuring.
 Daarna, in de zaak met Canteclaeur,
 beslis dat de beklaagde Reynaert
 voor goed en voor altijd zal moeten
 de dood van vrouw Coppe vergoeden
 die vorige week werd begraven.
 Ik wil daarna de raad nog vragen
 met gezond verstand te bepalen
 de vergoeding die Bruin kan verhalen
 op de rosse vos, baron Reynaerde.
 Meester Plateau en gij mijn waarde
 Cointereau zullen 't vonnis vellen.
 Laat Brichemer u vergezellen
 en ook de das, baron Grimbaert
 en bovendien nog de luipaard.
 't Vonnis zij gestaafd en pertinent
 conform de wetten u bekend
 opdat elkeen zou zijn content.
 Ik bezweer u, gedenk 't serment
 afgelegd in volle loyautéit.
 Heren, handel eerlijk en wijs,

zodat we uit het geding treden
om 't hele land te schenken vrede.
En als iemand bedrieglijk pleit
volg 't advies van de meerderheid.
De juryleden staan op tezamen
en gaan naar d'aanpalende kamer.
Had men geloofd de heer Brichemer
en zijn advies geaccepteerd
dan had hij zich weten te wreken
voor de riem uit zijn rug gesneden.
– Heren, zei het damhert, heer Plateau,
ge hebt gehoord contra en pro,
van beide partijen hun oordeel.
De koning waardeert u zoveel
dat hij zich volledig op u verlaat.
Uit eerbied voor zijn wijsheid laat
ons gebruiken verstand en brein
zodat we zijn lof waardig zijn,
want 'wie zichzelf niet waardeert
is d'achting van andren niet weerd.'
Waar Ysegrijn eigenlijk om vraagt
is het serment van vos Reynaert.
Even nagaan: is het uw eis
– en die eis heeft rechtsgeldigheid –
dat hij in de handen van de koning
de eed zweert en zonder verdaging,
zonder verwaandheid of hoogmoed
en dat het vrede wordt voor goed?
Bruin zegt: – Uw voorstel is goed,
Plateau.
Maar bezwaren had Cointereau
die zei: – Dit besluit komt onverwacht.
Wat zoudt ge denken van de klacht
van Reynaert tegen Ysegrijn?
Volgens de wet, naar het mij schijnt,
moet de wolf zijn onschuld tonen
en zweren bij d'heiligen van Gods trone,
tegenover de vos Reynaert
daar meineed een zaak bezwaart,
want wie zich aan meineed waagt
is gevaarlijk en onversaagd.
– Bij mijn oogappel, zei de luipaard,
die mening lijkt me zeer bruikbaar
en ik ga er volledig mee akkoord.
Grimbeert nam toen het woord
en zei: – Ik ook! Drie van de vijf
gingen akkoord, twee hielden 't been stijf.
Dan zei het hert: – Laten we zien
– onze Heer geve dat ik hier nu niet

zou verzwijgen wat mijn mening is –,
laten we zonder idee-fixe
zien wat vos Reynaert voor boete
aan Canteclaeer zou betalen moeten
voor het hem berokkende leed.
Grimbeert vraagt dan: – Geef advies,
heer!
Dat is trouwens uw taak en plicht.
– Goed, dan wordt door mij bevestigd
dat naar de wetten van dit land
men Reynaert aan de galge hangt,
zonder uitstel, nog deze dag,
daar hij pleegde moord en manslag.
Aan de galg hij daarom hangen moet
of men hakke af zijn rechtervoet,
omdat hij zijn misdaad heeft bekend
hier, voor vorst Nobels parlement.
Me dunkt, hij heeft zichzelf veroordeeld
omdat hij driest geschonden heeft
de vrede die Nobel heeft gezworen.
De aap steekt zijn tong uit van voren
en toont lachend zijn achterwerk.
Dan interpelleert hij Brichemer:
– Heer, luidt als volgt uw advies?
– Ja, Cointereau, en heel precies.
En hoe luidt dan uw bescheid?
– Het dunkt me dat ge dronken zijt.
Al schonk men mij tweeduizend pond
en als ik voor de koning stond,
dan gaf ik nog niet zulke raad,
want, ik geloof dat het misstaat
om te veroordelen tot de strop
zo'n baron als een vuile schoft,
en vooral, heren, als het gaat
om een officier van de staat.
De man die hem zo'n raad zal geven
zal niet als vriend des konings leven.
Hoorde ik niet dat Reynaert het deed
omdat men hem beledigd heeft
toen hij optrad in naam van de koning?
Ge moet dan ook dit rechtsgeding
behandelen met meer overleg.
Hetgeen de vos deed voor Nobel
lijkt mij rechtvaardig en zijn plicht
daar hij 't voor Nobel heeft verricht.
Deed de vos een groter misdaad
die hem zou brengen voor de raad
dan komt het toe aan de koning
om hem te brengen voor 't geding.

Beslis dus niets over deze daad
en het liever aan Nobel laat.
Maar het mij toch rechtvaardig schijnt,
beschouwende dit groot onheil
en de achtbaarheid van Canteclaer,
dat de godsvrede wordt bewaard
en Rein hem moet geven goed en wel
't hommagium als eerherstel.
Dit advies heeft dus mijn voorkeur.
Baron Plateau zei op zijn beurt:
– Meester Cointereau, uw advies
benadert haast de perfectie.
Maar ik kan volstrekt niet approuveren
en van 's konings bode accepteren
boosaardige en gemene streken,
die om zich gewoon te wreken
en te doden in 's konings naam
wie niet gereed stond en paraat
om presto naar het hof te gaan.
Wanneer iemand inderdaad
te kort schiet jegens de koning
dan doet hij aan de vorst melding.
Dan zal, zoals eerder is gebleken,
de koning zelf zich op hem wreken
voor die euveldaad naar goeddunken.
Dat lijkt mij rechtvaardig, dunkt me.
Grimbert, die had genoten goede lering,
spotte lachend met die bewering.
Hij heeft hem vrank het woord ontnomen
en heeft brutaal het woord genomen.
– Hé, hé, zegt hij, baron Plateau,
laat ons ook eens aan het woord
en herhaal niet om de haverklap
dat men niemand doden mag.
“s Meesters vriendschap is onstandvastig,”
zegt men, maar ook – wees het indachtig –
‘wie mij eert, ere ook mijn hond.’
Dus, bij al d’heiligen van Rome
zij door ons nu eens aangenomen,
dat ik zou zijn van een rijk man
de dienaar met taak en opdracht
over zijn bezittingen te waken
en dat ik zou nemen wrake
als er een misdaad werd begaan.
Stel dat iemand mij komt te na,
die geen duit om mijn vriendschap geeft
en mij en mijn heer beledigd heeft
en mij geringschat en zelfs haat.
Kan ik me wreken voor die smaad

of laat ik mijn meester het oordeel?
Maar dan beteken ik niet veel
en ben niet geschikt voor het beheer
van het landgoed van mijn heer
en om hem te doen respecteren.
Wie mij honen zal en kleineren
beledigt terzelfder tijd mijn here.
Canteclaer nu zei in zijn pleit
dat de boer uit trouweloosheid
en ook Coppe, door gebrek aan
waardering,
toonden misprijzen voor de koning.
Brichemer zegt: – Ik merk het wel,
hier wil iedereen redden zijn vel.
Een vorst volgt alleen zijn eigen wil,
zelfs voor een vazal in een geschil,
– Ik moet me daar bij neerleggen,
zegt Grimbeert, want vaak hoort men
zeggen:
‘de zeug begaat dikwijls wandaden
waarvoor de biggen 't gelag betalen.’
God, als ik het voor 't zeggen had,
dan kreeg vandaag geen galg of rad
een officier van 's konings hof
welke oneer hem ook trof.
En 's konings wrok is niet zo groot
dat hij verlangen zou zijn dood.
Hij die hem altijd heeft gediend
heeft waarlijk niet zo'n lot verdiend,
daarvoor zijn meer wandaden nodig.
De raad zal zoeken zeer omzichtig
voor Reynaert een andere straf
dan de verhänging of het rad!
– Heren, zegt de luipaard, heren,
laten we voorzichtig interpreteren
en goed gebruiken ons verstand.
Ik heb gehoord hoe overhand
gij hebt getwist met veel lawijt
daardoor tonend uw onenigheid.
Wat mij betreft, ik aarzel even
om Reynaert de vrijheid te geven
of hier en nu definitief
te veroordelen een officier.
En voor de manslag, die ik vrez
een schending was van de godsvrede
durf ik Rein niet laten gaan.
Wat kan door ons worden gedaan?
Ik geef u, heren, deze raad:
belast de koning met deze zaak.

Dat Nobel het vonnis uitvoere,
 zo ontsnappen we aan zijn woede.
 Wat nu Bruin de beer aangaat
 en zijn klacht tegen Reynaert,
 we zagen hoe grauw hij was en bleek.
 Hij verwijt hem dat hij hem heeft
 verraden met de eikenstronk
 waarin hij van de honing dronk,
 toen Reynaert hem op sleeptouw nam.
 Maar daar zijn geen getuigen van!
 Laat Reynaert voor de relikwieën
 de eed zweren op zijn beide knieën,
 en laat beiden, van hun wrok genezen,
 als vroeger weer goede vrienden wezen!
 Dat zou dan, naar het mij toeschijnt,
 d'allerbeste oplossing zijn.
 Zult gij mij volgen op deze weg?
 Brichemer staat weer op en zegt:
 – Heer, we geven u ons akkoord.
 We vinden geen beter antwoord.
 Nu dan, monseigneur luipaard,
 deel aan de vorst mede deze uitspraak.
 Ze zijn teruggekeerd naar het hof
 waar rechtspraak hield Nobel de vorst.
 In het midden van de hoofdzaal
 deed dan de luipaard zijn verhaal.
 – Koning Nobel, leen mij uw oor
 en als ge wilt lees ik u voor
 de vonnissen door ons genomen
 om de godsvrede te bekomen.
 – Ik wil, zo antwoordde de lioen
 niet alleen dat ge het zoudt doen
 maar ik gebied en beveel het u
 ze mee te delen hier en nu.
 – Wij besloten, o vorst, naar waarheid
 dat Reynaert op eis van Ysegrijn
 zou zweren, wat al diende gedaan
 toen Roönel voor borg wou staan.
 Maar om de positie van u, koning,
 te versterken, is het nodig
 dat de wolf zweert dat hij nooit beging
 noch kennis had van een schending
 waarvoor de vos kreeg de vergelding.
 Al trachten ze elkaar te vinden,
 wij willen dat ze worden vrienden.
 En wat nu betreft de aanklacht
 die Bruin naar voren heeft gebracht,
 dat was voorzeker geen verraad.
 De vos moet zweren metterdaad

op de relieken een ware eed
 dat hij niets beraamde en niets weet
 van wat hoger werd gezegd
 en hem weer ten laste wordt gelegd.
 Zo zal verder zonder pleiten
 vrede heersen tussen hen beiden.
 Wat nu de haan Canteclær betreft,
 heer Koning, hiervan dient gezegd
 dat wij niet klaar zien in die zaak
 en niet goed weten wat gedaan.
 Reynaert verwijzen naar de galg
 voor de moord en de doodslag
 lijkt ons niet rechtvaardig en wijs
 daar 't gaat om uw autoriteit.
 We pleiten hem echter ook niet vrij
 daar hij de godsvrede heeft ontwijfd
 door u te vrijwaren t'allen prijze.
 Daarom zullen wij erover zwijgen.
 U handelt, heer, naar uw inzicht
 in dit ingewikkelde gericht.
 – Wij, verklaart Nobel, proclameren:
 zo hoofs zij here Canteclære
 dat hij niet zal overdrijven
 en binnen 't redelijke blijven.
 Weet ook, dat in niemands voordeel
 ik verraden zal mijn oordeel
 om de godsvrede te bewaren.
 Ik reken daarvoor op Canteclare.
 Laat hij dan in dit rechtsgeding
 rechter zijn maar wel verstandig
 en dat hij rechtvaardig handelt
 zo dat iedereen hem zal danken.
 Naar waarheid ik hem hier verklaar
 strikt uit te voeren zijn uitspraak.
 Hij beslisse dus welke boete
 vos Reynaert zal betalen moeten.
 Laten wij nu de relieken brengen;
 dat zij die er belang bij hebben
 gereed staan om de eed te zweren
 zoals men hen heeft aangegeven.
 Toen hij de koning had gehoord
 dankte de haan en boog het hoofd.
 Hij roept vrouwe Pinte bij hem
 en bovendien mevrouw Bruinhen.
 Hij neemt ze mee achter een hage
 om daar met hen te beraadslagen.
 Men brengt ook de relieken aan
 en de baronnen gaan rechtstaan
 en zij hebben vrede gesloten

zoals de raad hen had bevolen.
 Canteclaer beraadslaagt intussen
 en toont zich woelig en onrustig.
 – Pinte, vraagt hij geagiteerd,
 verklaar mij wat gij suggereert.
 Zeg mij wat gij als losgeld vraagt
 voor de manslag van vos Reynaert.
 Zuster Coppe ligt nu in de kist,
 haar dood kan niet worden uitgewist.
 Vergeef aan Reynaert zijn misdaad
 en wat Coppes ziel aangaat
 dat God ze beschermt en behoedt.
 – Wat, roept Pinte, hoor ik u goed?
 Zoudt gij de moord op onze zus
 vergeven en vergeten dus?
 Wilt ge mij nog erger doen lijden
 en van rouw mij doen verscheiden?
 – Pinte, zegt Bruinhen, luister naar mij,
 vel een goed oordeel in dit pleit.
 Gezien de vorst ons goed is gezind
 krijgt Rein de straf die hij verdient.
 Laten we zijn twee ogen uitsteken
 en twee van zijn poten breken,
 zodat hij aan elk hof wordt onteerd
 als hij ooit pleit of procedeert.
 Daarop antwoordt dan weer Pinte:
 – Bruinhen, ge spreekt van rare dingen
 als ge ons zegt Rein te verminken.
 Dat zal hij ons nooit vergeven
 en zolang hij blijft in leven
 zal hij ons naar 't leven staan,
 want hij is sluw en tot veel bekwaam.
 Alleen zijn dood brengt ons redding.
 Hij is zo sluw en zo behendig
 dat hij meteen wraak zal nemen.
 Bij ons Heer, zo luidt mijn mening:
 hij heeft beslist wanbof gehad
 door te vallen in onze macht
 en we moeten dan ook niet dralen
 om 't strop over zijn nek te halen
 voor hem kwijschelding wordt verleend.
 Bij de Heer die in de hemel leeft,
 als dat niet is naar uw zin
 blijf ik niet langer uw vriendin
 en hebt ge mij voor 't laatst gezien.
 Canteclaer heeft nu ingezien
 dat zij Reynaert nooit zal vergeven
 het diepe leed haar aangedaan
 en dat zolang de vos blijft bestaan

zij zich weigeren zal voortaan.
 Het is dan beter dat Reynaert sterft
 vermits zijn vriendin dat eist en wenst,
 of hij zal de komende dagen
 vergeefs bij haar om liefde vragen.
 De vrouw heeft de troeven in handen.
 Al geeft gij hen wat ze verlangen
 toch blijft ge in haar macht gevangen.
 Hierop eindigt hun beraadslaging.
 De balans in Reynaerts nadeel hing.
 Hij die hoopte op een goede vrede
 heeft om te juichen nu geen reden.
 Het pluimvee keerde naar de zaal
 en ging voor koning Nobel staan.
 Het hoofd gebogen hield Canteclaer
 en hij wekte meelijden voorwaar.
 Tranen vloeiden over zijn wangen
 of bleven aan zijn wimpers hangen.
 Hij knielde voor Nobels voeten neer
 en deelde hem hun besluit mee
 omdat het zo geschieden moet.
 – Heer, zegt hij, dat God u behoedt,
 gij hebt mij zoveel eer geschonken.
 De smart die Pintes hart verwondde
 bracht haar in zo'n groot doodsgevaar
 dat zij eist bloedwraak van de raad
 en wil dat Rein aan de galg gaat.
 We hebben al te lang gewacht
 om hem te hangen aan de galg.
 De vos heeft Coppe de dood gegeven
 dat men ze ook aan Reynaert geve.
 De vos beeft als een espenblad
 en meer nog als men spreekt van 't rad.
 Geen mens zal in deze situatie
 de vorst smeken om zijn gratie,
 want de koning heeft gezworen
 in te volgen hun rekvisitore.
 Nobel is bruusk recht gaan staan
 en is woedend te keer gegaan:
 – Canteclaer, ge hebt mij boos gemaakt
 en ge hebt tegen de vos Reynaert,
 die mij zoveel diensten heeft bewezen,
 een erg deloyale daad bedreven.
 Hoe ondankbaar zou ik mij tonen
 door hem met de strop te belonen!
 Ik zal mijn eed niet verloochenen
 die 'k te lichtvaardig heb gezworen,
 daar ik u voor zachtmoedig aanzag.
 Ge doet dus wat ge nodig acht.

Ik, Nobel, doe mijn eed gestand
 en lever u over uw vijand.
 De koning roept dan Reynaert op
 en legt rond zijn nek de strop.
 Reynaert ziet zich in doodsgevaar
 en weet dat losgeld of gijzelaar
 hem niet redden van galg of rad
 als hij niet vlug beraamt een plan.
 Een krijgslist heeft hij toen bedacht
 en voor ieders aandacht gebracht.
 Kan het hem dienen, dan is 't goed,
 hij toont de raad zijn vranke snoet.
 – Koning, zegt hij, wil mij aanhoren.
 In naam van God in 't hemelhoge,
 spreek tot uw dienaar en uw vriend
 die u zo vlijtig heeft gediend
 zonder bedrog of eigenbelang.
 Ik zocht altijd, heer, uw belang.
 Lang reeds had ik willen doodgaan
 als zo eindigen moet mijn bestaan.
 Ik leefde al een te lange tijd,
 mijn pels is al te zeer vergrijsd
 om tot dit einde hier te komen.
 Kon ik maar in schoonheid omkomen
 het gaf mij zielentroost en vrede.
 Niets kan me meer aanstoot geven
 dan vals te worden aangeklaagd
 en vals gevonnist door uw raad.
 Had ik nog wat tijd om te leven
 ik zou u de edelste bruid geven.
 Ach waarom toch dit smartelijk lijden.
 Maar, heer koning, aleer te verscheiden,
 wil ik nog aan u openbaren
 wat vorst Ivorijn u wou verklaren,
 hij die heerst over veel staten
 en over tienmaal meer gebied
 dat men u veroveren liet.
 Hij heeft een dochter lief en jent
 die tot uw bruid werd voorbestemd.
 Hij heeft geen andere erfgenaam
 zodat gij erven zult zijn land.
 De vraag is nu wat gij doen gaat.
 Ik ben evenwel nog in staat
 om te vertellen en te verklaren:
 er is geen mooier vrouw op aarde.
 En er werd nooit een dier geboren
 waarvan zij niet het voorkomen
 of de gedaante kan aannemen.
 Zij kan zich volstrekt transformeren

om zich zo te dissimuleren.
 Heer koning, ik raad het u aan,
 laat die schat niet verloren gaan.
 Grijp deze gelegenheid, o heer,
 want zo'n kans krijgt ge niet meer.
 Als ge niets anders zoudt verwachten
 dan het genot van dolle nachten,
 dan is het, vorst, de moeite waard
 dat ge die bruid naar uw hof haalt.
 'k Verheug me al in uw praal en pracht,
 zelfs al word ik weldra omgebracht.
 Zend een gezant met een opdracht.
 Als ik morgen nog in leven ben,
 begeef ik mij graag voor u op weg,
 maar gij hebt helaas gezworen ...
 en gij kunt u niet veroorloven
 uw eed te breken voor uw drift,
 want wat zegt ons de Heilige Schrift:
 'men doet kwaad bang voor erger
 zonde,'
 en 'door 't goede is zelfs de wet
 gebonden'.
 En we lezen naar het mij schijnt,
 dat koning David, Gods paladijn,
 zwoor in zijn razernij en woede
 dat hij met de dood zou laten boeten
 een man, misprezen en gehaat.
 Maar God liet zijn dienaar verstaan
 dat een manslag nooit mag geschieden
 tenzij na de raad van wijze lieden.
 En David luisterde naar Gods woord
 en beging zodoende geen moord.
 Wat God, die hemel en aarde regeert,
 aan een sterveling toont en leert
 dient gevolgd door elk individu.
 In die toestand zijn we dus nu
 en als u nodig is mijn leven
 wil mij uitstel van vonnis geven.
 Als meineed is een grote zonde,
 nog groter is dodelijk verwonden.
 Weet dat de koning van dit land
 mijn gegevens vond zeer interessant.
 Alleen reeds bij het horen ervan
 was hij blij en verdween zijn gram.
 Hij zal dan ook als gij het vraagt
 de raad toespreken op gevaar
 heel wat raadslieden te misnoegen
 en anderen weer te vergenoegen?
 – Barons, zei Nobel de koning,

de rede wil en de rechtspleging
dat zowel de grote als de kleine heren
steeds bereid staan om mij te eren.
Het is precies daarover dat het gaat
in deze moeilijke rechtszaak
en over wat net zei Reynaert
als ik 't volbrengen kan dit jaar.
Als ik niet volg zijn raadgeving
houd ik mijn eer voor zeer gering.
Rein weet dat hij niet lang zal leven
daar 'k mijn gelofte niet zal breken.
Wie van u zal mijn bode zijn
voor mijn aanzoek aan Ivorijn?
Wie zal naar hem mijn aanzoek dragen
en hem de hand van zijn dochter
vragen?
Wee hem die zich opgeeft als gezant
want geen kent Ivorijn zijn land.
Ik weet niet hoe zij 't weten zouden
en wie het hen heeft voorgehouden.
Zelfs vos Reynaert wist het niet,
hij die hier de koning had misleid
en hem die zaak deed geloven
die onwaar was en sterk gelogen,
omdat hij Nobel zou misleiden
om zich naderhand vrij te pleiten.
– Heren, sprak Nobel, wil mij aanhoren,
ik vroeg u om te zijn mijn bode,
maar geen van u is opgestaan
om naar vorst Ivorijn te gaan.
Wat hebt gij in het openbaar
hier te zeggen, heer Canteclaer?
Als ge Rein brengt aan de strop
op wie zal ik dan hopen om
mijn brief te brengen naar Ivorijn?
– Bij God, gij drijft de spot met mij.
Ik heb altijd geïgnoreerd
waar vorst Ivorijn resideert.
Trouwens Reynaert, die niet dom is,
spiegelt u wat voor met een list
zoals het zijn gewoonte is.
Weerlegd werd Reins geschiedenis.
Hij had nu wel kunnen zwijgen,
maar hij was niet klein te krijgen
en liet zich niet ringeloren.
– Nobel, zei hij, gij kunt geloven
wat ik u zonet heb verklaard,
want ik zal u onbetwistbaar
maken tot koning van het land

aan de zee, aan beider kant.
En gij zult, Nobel, zijn getrouwd
met een zo wondermooie vrouw
wier schoonheid tot in Siciliën
in geen land ooit werd gezien.
Doe ik mijn gelofte niet gestand
en ben ik nog in leven, dan
laat ik mij zonder enige dwang
ophangen aan de hoogste galg
en dat zonder vorm van proces.
Ik doe een eed op wat ik zeg.
Grimbeert gaf zijn goedkeuring:
– Dit voorstel, dat rechtvaardig is,
moogt ge, Nobel, niet refuseren
maar volmondig accepteren.
Mijnerzijds stel ik mij garant
voor de slimste baron van 't land.
Als hij in zijn opdracht niet slaagt,
dan is het, koning, godgeklaagd,
dan laat ge mij zelfs geen korst brood
of een stuk land een morgen groot.
Wil mij verantwoordelijk achten
mocht Reynaert niet zijn bij machte
om zijn belofte waar te maken.
Neem op u al zijn misdaden.
Wat heeft het trouwens voor belang
als men u aan meeneed vangt,
ge zult trouwens niemand vinden
om aan de kat de bel te binden.
In deze zaak zo ongezond
waarin de koning zich bevond
schonk Grimbert de gelegenheid
om in volle legaliteit
't ontsnappen aan een slecht vonnis.
– Canteclaer, zei Nobel wat bits,
ik bid u en beveel u al,
als mijn leenman en vazal
te vergeven aan baron Reynaert
Coppes dood en haar hemelvaart,
tot ik de scepter draag en de kroon van
't koninkrijk dat ik beoog.
Nochtans, de vos vergete niet
dat, als hij 't minste weerstand biedt,
Gods immense engelenscharen
zijn leven niet zullen bewaren.
Canteclaer vernam het bevel
en weet niet hoe hij aan Nobel
zou kunnen ongehoorzaam zijn
want 't eerherstel gevraagd aan Rein

is zeer belangrijk en niet klein.
 Nu de koning het wil en eist
 en hij betalen moet de prijs,
 legt Canteclaer er zich bij neer
 met wrok weliswaar en met hartzeer.
 Blij waren Reynaert en evenzo
 de gekke aap baron Cointereau.
 Maar Pinte toonde veel verdriet
 en Ysegrijn hief aan een treurlied.
 De koning nu dankte de haan
 voor wat hij hem heeft verklaard.
 – Ik ben, zei de koning, Canteclaer,
 u voor wat ge hebt gezegd dankbaar.
 Reynaert het is gerechtigheid,
 nu ge vrij zijt en vrijgepleit,
 dat ge aan uw verplichtingen voldoet
 en uw garant van zijn borg ontdoet
 door te vervullen uw opdracht.
 – Dat is, zei Rein, ook mijn gedacht,
 maar een brief van uw zegel voorzien,
 zou mij bewijzen grote dienst,
 want van mijn taak zal me afleiden
 geen geld, mag ik in leven blijven.
 De koning liet op velijn schrijven
 al wat Reynaert goed mocht schijnen
 en de brief verzegelen met zijn ring.
 Na een laatste aanbeveling,
 staat Reynaert al vertrekkensklaar.
 Hij zou al weg zijn wist hij maar
 welke richting hij moest inslaan
 daar hij nu vrijuit kan gaan.
 Hij is een vrij man, maar aan het hof
 zal hij komen, maar alleen nog
 als hij de toestand meester is
 en weer met sluwheid en met list
 zijn vijanden opnieuw kan schaden
 en aan het hof monddood maken.
 Tot groot genoegen van de koning
 het hele hof toen uiteen ging.
 Reynaert, vrijgesproken door 't gerecht,
 vertrok dan ook en ging op weg.
 Hij is gegaan naar Malpertuis
 om aan zijn vrouw, veilig thuis,
 goede raad en hulp te vragen
 om uit d'impasse te geraken.
 Toen zijn bezorgde vrouw hem zag
 was ze dol van vreugde en blijdschap,
 maar haar vreugde was van korte duur
 toen hij verhaalde zijn avontuur

en zich toonde ten einde raad.
 Hij heeft aan zijn vrouw verklaard:
 – Ik zal nimmer veilig zijn zolang
 ik niet verlaten heb dit land.
 Hermelinde was met hem begaan
 en raadde hem na een poos aan
 te gaan studeren necromantie,
 toverij en zwarte magie.
 Begeef u naar het land van Spanje
 en volg in Toledo de leergangen.
 Wie daar geleerd heeft, die verstaat
 al de kunsten van goed en kwaad,
 kan met woorden van betovering
 veranderen elke sterveling.
 Hebt ge de toverspreuken geleerd,
 dan kunt ge, eenmaal weergekeerd,
 koning Nobel zijn wens vervullen
 met uw magische formules.
 – Vrouw, zei Rein, ge staat steeds paraat
 om mij te geven goede raad.
 Gij wenst, al laat ik u alleen,
 dat ik die tocht toch onderneem.
 Zorg dan goed voor ons huisgezin
 en sla voldoende voedsel in;
 onderhoud goed onze landerijen,
 ik zal wellicht langer wegblijven
 dan wij nu denken en voorzien
 daar ik wondere dingen zal zien.
 Dan maakt Reynaert de vos zich klaar;
 hij kust zijn vrouw en omhelst haar
 wijl hij ze in zijn armen sluit
 en zij om zijn vertrek jankt en huilt.
 En zij bidt de Heer en zijne Moeder
 dat zij hem op zijn reis behoeden.
 Reynaert vertrekt en stapt flink door
 zoals het een reiziger hoort.
 Hij trekt over bergen en door valleien
 door bossen en wouden, grote en kleine,
 langs bergengten en langs bergpassen
 en ook langs bloeiende gewassen.
 Omdat hij wijs is en doordacht
 gaat hij veelal 's nachts op jacht,
 want hij wou dat men hem niet zag.
 Zo reisde Reynaert dag na dag
 tot hij Spanje heeft betreden.
 Hij heft zijn poot en maakt het kruisteken
 op zijn voorhoofd en hij vraagt God
 hem te leiden naar Toledo,
 waar hij karrensporen volgend

aankomt op een goede morgen.
 Naar de stad klimt hij omhoog
 langsheen huizen groot en hoog
 die haast op elkaar geplakt staan.
 Hij blijft vaak staan en loopt langzaam
 en is op zijn hoede elke stonde
 want hij vreest dat losse honden
 of andere dieren hem aanranden.
 Van honger gaat zijn maag aan
 't branden.
 Hij zoekt de keukens en berghokken
 want hij wil graag een kip opslokken
 voor zijn middag- of avondeten.
 Hij weet hoe hij moet openbreken
 de hokken en de kippenrennen
 of schuilgaan achter haag of hegge.
 Nu is hij in een huis geslopen
 waar het slecht met hem zal aflopen.
 Het is het huis van een tovenaer
 die geen argwaan had voor Reynaert
 en zich Henricus liet noemen.
 Nu zaten zijn vette kapoenen
 naast de schouw in een grote kooi.
 Nooit kreeg Reynaert een kans zo mooi.
 Hij had van hen reeds lucht gekregen
 en was nu aan de drempel bezig
 te krabben om een gat te graven
 waardoor hij erin zou moeten slagen
 binnen te dringen in de woning
 waar hem wachtte een beloning.
 Hij heeft nu al een gat gemaakt
 en is er met moeite door geraakt.
 Hij zit nu in het huis en zijn vraatzucht
 laat hem geen ogenblik met rust.
 Geen gebed hij tot Maria zegt
 want zijn reukzin wijst hem de weg.
 Voor de kooi is hij nu gekomen
 en met zijn tanden heeft hij gebroken
 een der spijlen van het hok
 en hij steekt er doorheen zijn kop.
 Hij is geheel in 't hok gekropen,
 maar 't zal niet gemakkelijk lopen
 daar grote onkans en wanbof
 hem te wachten staan in het hof.
 Hij grijpt een kapoen bij de kele
 en deze begint zo te kelen
 dat al de knechten van het huis
 wakker schoten van dit gedruis.
 Dan hebben ze vos Reynaert gezet

in een zeer gevaarlijk parket,
 want hun meester roept: – Erop los,
 bij Gods heiligen, daar is een vos.
 Hoerenzonen, ren naar de deur
 en dicht de door hem gemaakte gleuf.
 Ik zag er hem zich doorwringen
 dankzij mijn betoveringen.
 Schande als hij ons ontsnapt.
 Zelf is hij uit zijn bed gestapt
 om de vossenjacht mee te maken
 en te zien hoe zij de vos raken
 die te laat de kooi heeft verlaten.
 Daar ze overal licht aansteken
 kan de vos zich niet wegsteken.
 Reynaert geraakt in grote nood
 daar zijn avontuur slecht verloopt.
 Elke knecht droeg stok of piek
 en Reynaert zweette van de schrik,
 want iedereen sloeg hem om beurte.
 Wat gaat, denkt Rein, met mij gebeuren?
 Is dat nu de Spaanse manier
 om te leren necromantie?
 Wat krijg ik al voor penitentie,
 men heeft mij nog geen les gegeven
 en ik heb al veel lijfstraf gekregen.
 Wat dient er hier aan toegevoegd?
 Dat iedereen de vos zo sloeg
 dat hij voor dood lag op de grond
 glarieogend en met open mond.
 Maar hij heeft iedereen beet gehad
 daar hij niet als dood daar lag,
 maar alleen op zijn hoede was.
 Hij wou van hen vernemen wat
 ze dachten te doen met hem.
 – Laten we afstropen meteen zijn vel,
 zei er één, ik vil hem met dit mes.
 – We hebben ongelijk gehad,
 want het ware beter geweest dat
 we hem hielden tot in de winter
 dan is veel witter en veel dichter
 zijn pels en hoger de verkoopprijs.
 Kwam hij nu maar weer tot bewustzijn!
 God moge hier mijn getuige zijn,
 wij zouden hem hebben laten leven
 en de zomer lang te eten geven.
 Dat zei tot zijn knechts de tovenaer.
 Toen gehoord had de vos Reynaert
 dat hij in zulke omstandigheden
 een seizoenlang zou kunnen leven,

rustig en van geen mens gestoord,
vond hij dat mooi en ongehoord
zodat hij dichterbij de haard gleeed
en liet een langgerekte geeuw.
De meester zei: – Heilige Geest,
die vos is nog niet dood geweest.
Vooruit, help hem, geef hem te eten.
Zij laten hem meteen slikken vele
grote teugen zeer lauwe melk.
Zo werd Rein weer tot leven gewekt.
Dan legden ze hem aan een keten.
De meester gaf dan zijn bevelen:
– Men zal hem voldoende eten geven
tot hij volledig is genezen.
Zij deden wat hen bevolen was
tot Reynaert beter werd en genas.
Rebels noch timide leefde Rein
in dit huis maar wel naïef en wijs.
Hij kreeg zo de gelegenheid
om magie te leren en toverij
want men behandelde hem loyaal.
Hij leefde in het klaslokaal
en luisterde naar wat de meester zei
vol aandacht en heel toegewijd.
Hij liet zijn oren niet maar hangen,
maar hij luisterde zeer gespannen
en was zeer verbouwereerd
van al wat hij daar heeft geleerd.
Zo ontwikkeld was nu zijn geest
dat men hem niet zag als een beest
maar als een dier, getemd en tam
dat overal in de woning kwam.
Zijn meester hem op een donkere nacht
naar een gewelfde kelder bracht,
waar in een grote holle schedel
in koper gesmolten naar model
de Spaanse meester tovenaars
zijn magie en zijn wijsheid haalt.
Uit die schedel, zo zal schijnen,
putte de meester al zijn geheimen:
– Geef mij het antwoord, edele heer.
Ik heb hier vrienden hooggeleerd
die in uw kunst gevorderd zijn
en zoeken naar het groot geheim,
maar dat brengt hen geen oortje op
daar zij telkens weer stoten op
een probleem boven hun kracht en
macht
en tot wanhoop worden gebracht.

De schedel hem dan repliceert:
– Meester, ge hebt goed gestudeerd
dagen lang en misschien nog meer,
maar alleen kunt ge het niet aan
om dit te begrijpen en te verstaan
waarom ze in hun kunst niet slagen.
Om nu t'antwoorden op uw vragen,
wil ik 't u onomwonden zeggen
en de rituelen uitleggen.
Ik zal u verklaren dat al wie
wil slagen in zwarte magie
zich moet buigen vroeg of laat
over 't gat van een privaat.
Hij vermijde daar het kruisteken,
Ja, om zelfs het woord uit te spreken.
Hij zal offeren, zoals het moet,
een zwarte kat of een meerkoet.
En als hij er geen kan aanschaffen
moet hij er maar eentje gappen.
Dan zal hij roepen simpelweg:
'Duivels uit 't diepste van de hel,
zegen deze ceremonie
die ik uitvoer tot uw glorie.'
Dan gooit hij in het donker gat
het offerdier, meerkoet of kat.
Hij kan dan het privaat verlaten
en een verder gebed best nalaten.
Voortaan kan hij zijn toverkracht
gebruiken en tonen zijn almacht.
Na een laatste magisch teken
hield de schedel op met spreken.
Reynaert de vos, de sluwe baron,
onthield wat hij onthouden kon.
De meester ging de kelder uit
en keerde terug naar zijn huis.
Reynaert ging wat opzij staan
tot de tovenaars was weggegaan
want hij wou hem niet tegenkomen.
Dan zal Rein zijn slecht gedrag tonen.
Hij greep meteen de huishaan vast,
het enig pluimvee dat daar was.
Ermee naar de latrines ging
en deed daar ritueel zijn ding
naar de duidelijke aanwijzing
die van het koperhoofd uitging.
Daarna, zonder afscheid te nemen,
nam Reynaert de vos de benen.
Hij sprak de magische formules
over geheime toverrunes,

deed de duivelse bezwering
 en zei tenslotte de dankzegging.
 Dan vertrok hij blij gezind
 en gedragen door de oostenwind
 was hij in één uur weer thuis
 in zijn veilige Malpertuis,
 waar hij zijn vrouw heeft weergevonden
 wenend omdat zij had gezonden
 naar een ver afgelegen land
 haar man die erg was in de war.
 Maar hij kon zijn vrouw opbeuren
 en vertelde in geuren en kleuren
 d'avonturen door hem beleefd
 en de tegenslagen overleefd.
 En hij beloofde en verzekerde haar
 dat hij zou krijgen wat of waar
 hetgeen zijn hart wenst en begeert
 met de magie door hem geleerd.
 Dat dus oppast wie hij haat
 daar hij tot alles is in staat.
 Gefeest hebben zij de hele nacht
 tot Eoos door de wolken lacht.
 Rein neemt van zijn vrouw afscheid
 omdat hij nu onverwijld
 zou vertrekken naar het hof
 om aan zijn koning en zijn vorst
 uit te brengen het verslag
 van zijn missie en zijn opdracht.
 Hij liep naar 't hof langs aardewegen,
 langsheen bospaden en steenwegen
 tot hij bij de koning belandde
 in het woud van Broceliande,
 die wachtte op de komst van Rein
 omdat hij vreesde de dupe te zijn.
 Reynaert verschijnt voor iedereen
 om te tonen zijn terugkeer
 en te verblijden dwaas en wijs
 met het verhaal van zijn lange reis.
 Aan de blijde en verheugde koning
 toont Rein zijn goede opvoeding:
 – Koning, ik wens u een lang leven.
 Voor u heb ik ontberingen geleden.
 Door veel landen ging mijn tocht
 om te vinden hetgeen ik zocht.
 Daar mijn opdracht volledig slaagde
 bewees ik daardoor mijn grote waarde.
 Rein, vol leugens en listigheden,
 serveert de vorst spitsvondigheden.
 – Hij is koning van Arcadia

en meester van Calcedonia,
 veel rijke heren betalen hem cijns
 en hij regeert tot aan de grenslijn
 tot waar koning Arthur is gegaan.
 Zijn bezittingen al te gaar
 biedt hij u met zijn dochter aan
 en zo wordt gij zijn erfgenaam.
 Hij is stokoud en kan niet meer
 't bevel voeren over zijn groot heer.
 Hij geeft u zijn dochter tot vrouw.
 – Rein, vraagt de vorst, waar is die
 vrouw?
 – Heer, zij komt met een escorte aan
 die luxueus is en voornaam.
 Uw bruid heeft mij vooruit doen snellen
 om, Nobel, u alles te vertellen.
 Laat nu al uw vazallen roepen
 om haar 't ontvangen en te groeten
 zoals van een koning wordt verwacht
 en geef, heer, ook de opdracht
 om klaar te maken een festijn
 met veel kunde en zorg bereid,
 tot onze eer en ons profijt.
 – Goed! Zo mag ik het horen, Rein.
 Keer terug naar de koninklijke stoet
 en breng hem naar hier met mijn groet.
 Wat mij betreft, binnen drie dagen
 laat ik al mijn leenmannen dagen
 en samenkomen aan het hof.
 De vos hernam de terugtocht,
 de koning maakte preparatieven
 en stuurde rond een massa brieven.
 Nobel vroeg aan zijn vazallen,
 aan groot en klein, aan allen,
 om meteen naar 't paleis te komen
 en hem hun eerbied te betonen.
 Allen kwamen ze toegesneld
 doorheen 't struikgewas, over 't veld,
 zonder te zoeken de goede wegen
 om Reynaerts wonderen te vernemen.
 Met zovelen kwamen ze aangezet
 dat 't hof compleet was en volzet.
 Gedurende wel zeven dagen
 kwamen ze van overal opdagen
 en menig muilddier, menig paard
 werd afgebeeld en niet gespaard.
 Nobel liet maken aan het hof
 voorbereidselen voor zijn bruiloft
 die hij groots wou en koninklijk.

Wild en pluimvee werd rijkelijk
aangevoerd. Ik kan in detail treden
en iedereen noemen en citeren,
maar ik wil met bekwame spoed
een einde maken aan dit boek. .
Nobel gaf zijn barons hun taken.
Roönel zou in de keuken waken
en zou zijn werk niet eerder staken
tot hem vervangen kwam de kater,
want Bruin, de beer, had laten zeggen
dat hij zeer goed sauzen kon mengen
en Tybaert deed wat men gebod.
Plateau zou instaan voor het brood
en het bedelen met veel gulheid.
Brichemer, borg staand voor de wijn,
bleek een goed wijnschenker te zijn.
Bruin nu zou letten op de gangen
en bij de vele tafels rondhangen.
Gij zult het vlees snijden, Ysegrin,
en bedienen de koningin.
Ysegrijn gehoorzaamde aan de koning
en maakte een diepe hoofdbuiging.
Zo werden de taken verdeeld
en Reynaert heeft het geobserveerd
en vond voor zijn vermaak veel stof
aan dit koninklijke hof.
Maar nu moest hij zich klaarmaken.
Hij begon met zijn invocaties
en de grote conjuraties
en offerde dan een kat aan de goden
van het kwaad, opdat zij gedogen
dat slagen zou zijn toverij.
Rein toverde dan te voorschijn
talloze zonderlinge figuren,
waangestalten in dwaze posturen,
met twintig koppen en zelfs meer,
wezens die Onze-Lieve-Heer
nooit had geschapen en gecreëerd,
van vormen erg gediversifieerd,
sommige zonder kop of staart.
Betoverd heeft ze dan Reynaert.
Ze braakten vuur en vlammen uit
door hun neus en door hun snuit
met zoveel kracht en razernij
dat 't wereldeinde scheen nabij,
maar als hij 't wou maakte hij het uit
en dan bleven ze stil zonder geluid.
Met veel lawaai en feestgedruis
deed Rein zijn intrede in Nobels huis,

want beesten met zoveel koppen
waren in 't brullen niet te kloppen.
Hun geroep was zo onvervaard
want onder het bevel van Reynaert
gingen zij spelen onverlet
op hun horen en hun trompet.
Zij die het hoorden en vernamen
dachten dat het demonen waren,
zodat panische angst hen beving.
Reynaert bracht toen bij de koning
zijn bruid in de vorm van een leeuwin.
Nobel trad Reynaert tegemoet:
– Welkom, zei hij, ontvang mijn groet.
Al werden grijzer al mijn haren,
doch ken ik niemand van uw jaren
die mij meer is toegewijd
en mij dient met zoveel vlijt.
Komt daar mijn bruid niet aangetreden
voor wie ge zoveel pijn hebt geleden.
– Ja, heer koning, zij is het gewis
en met haar vaders erfenis.
– Wees daarvoor bedankt, Reynaert.
De koning dan omhelsde haar
en op zijn knuppel lei haar staart.
– Dame, zei hij, wees hier welkom.
Reynaert echter, de nobele baron,
had haar verboden om te spreken,
maar zij boog, op zijn teken,
diep voorover voor de koning
die haar liefkoosde opdringerig.
Ten overstaan van 't hele paleis
kwam Nobel likkebaardend overeind
en met veel moeite hield hij zich in
om niet te bespringen zijn leeuwin,
want hij was zo geil en opgewonden
toen ze voor elkaar daar stonden.
Vos Reynaert, expert op dat gebied,
ze naar de feestzaal brengen liet
en vroeg om stilte te bewaren
tot al de gasten aan tafel waren.
Nu gaat ge horen een mooi verhaal.
De dienaars, jong en oud, allemaal,
kweten zich keurig van hun taak.
De bruid zat aan de eretafel neer
naast koning Nobel, de gastheer.
Wat nu betreft heer Ysegrijn,
hij sneed het vlees in hun bijzijn
en maakte de gerechten klaar
voor het koninklijke paar.

Baron Ysegrijn was vroeger eens van zijn kop tot aan zijn voeten gevild op bevel van koning Nobel om hem te genezen met zijn vel. Teruggegroeid was wel zijn huid, maar hij zag er nog niet goed uit, want jong en kort nog was zijn haar, al waren zijn poten al behaard. Zijn kop echter bleef wit en schraal want nog bedekt met vroeger haar. Als nu vos Reynaert dat ontdekt Vreest hij dat de vos zijn nek ontdoen zal van die oude pels en wellicht ook van zijn leven, want daar schijnt Rein niet om te geven. Die duivel, die zijn aartsvijand is en hem alleen geeft ergernis, zit al een snood plan te bedenken om hem te schaden en te krenken. Daar hij geen uren wachten wou en hij meteen wraaknemen wou liet hij de leeuw in huilen en treuren en aannemen andere kleuren en plots ophouden met te eten. De koning zag het en liet het weten aan Reynaert die naar hem toeging:
 – Reynaert, vroeg hem zacht de koning, wat is er met de koninginne die geen beet meer krijgt naar binnen? Dat de vuren van de helleoven verbrande wie mij met een logen zou weigeren haar wens te voldoen zodat ze weer eet van 't venizoen. Zo wist Reynaert dat de lioen dra zou ingaan op zijn verzoek en hij speelt al met de gedachte dat hij wolf Ysegrijn zou trachten te vonnissen volgens zijn recht dat uiterst krom is en niet recht. Maar hij kan hem alleen verwijten dat hij hem aan 't hof deed pleiten de affaire met zijn afgewezen vrouw. De wolf handelde toen zeer boud, daar hij zich bij de raad bekleog.
 – Heer, zei Reynaert, ik ben bedroefd, omdat uw bruid, zo edel en zo hoofs, nu zo bleek en triestig oogt. Zou iemand van haar tafelgenoten, haar, eregast, zijn tekort geschoten?

Reynaert verzocht dan de dame de vorst te zeggen wie met name haar uit haar humeur had gebracht. Al kende Reynaert haar gedacht hij wou ontwijken de blamage om d'oorzaak ervan aan te dragen.
 – Dame, verklaar mij wat gij verlangt, wees niet bedeesd, wees niet bang, want het is niet meer dan billijk dat uw wens wordt ingewilligd. Zwijgen kon ze toen niet meer want Reynaert had haar gesommeerd en de vorst geïnterpelleerd. Zij hief het hoofd op en hooghartig klonk haar woord en openhartig.
 – Vos Reynaert, gij verraadt iedereen. Toen ge mij hebt gebracht hierheen, toen wist ik niet dat hier een dier om mij niet geven zou een zier en uit wrok of onfatsoen mij schromelijk te kort zou doen, zoals de baron die opdiert, doet met zijn arrogante snoet. Tijdens het maal, op geen moment was ik de dupe van die vent. Hij had voor mij en zijn eigen vorst niet moeten opzetten zo'n hoge borst, maar vriendelijk en met respect ons aanreiken eten en bestek. Hij handelde onbeleefd en onhoofs. Hij hield zijn hoedje op zijn hoofd en heeft het geen stond afgelegd. Verdoemd hij die hem heeft verwekt. Was dat in mijn land gebeurd hij had zijn hoofdkap lang verbeurd, want niemand zou zulk een gedrag langer verdragen dan een dag. 'k Vermoed dat hij aan hoofdpijn lijdt daar hij zo stuurs en zo nors kijkt. Ik zie in zijn houding nog een fout waarvan ik helemaal niet houd. 'k Zie dat hij al de hele tijd voor ons vlees en venizoen snijdt en hij draagt daarvoor aan zijn handen een paar handschoenen of wanten waarin hij vaak zijn neus snuit en even vaak zijn mond afkuist. Ook raakt hij meer aan dan zijn snoet als hij zijn grote boodschap doet.

Geen ogenblik heeft hij ze uitgedaan
 en daarom keerde om mijn maag.
 Heer vorst, dit zal de reden blijken
 waarom ge nooit aan mijne zijde
 zult liggen, als niet voor mijn ogen
 hem hoed en wanten worden ontnomen.
 Ysegrijn, de grimmige rebel,
 wou antwoorden nijdig en fel
 als hij kreeg de gelegenheid.
 Maar hij had gezien, net op tijd,
 dat Nobels blik al stak vol haat
 en leek tot alles nu in staat.
 Vrezend dat het alleen slechter kon
 zweeg wijselijk wolf de baron
 en hij deed een stap achteruit.
 Nobel had vernomen het besluit
 van zijn bruid, die niet zou verdragen
 dat hij met haar gemeenschap had
 en kreeg zo een razernijaanval
 dat hij brulde tot de arme wolf
 die vlug een goede schuilplaats zocht.
 - Heer Ysegrijn, geef die hoed hier,
 of zijt ge soms een Schot, een Ier?
 Of denkt ge soms gekroond te zijn
 of lijdt ge aan schurft, Ysegrijn?
 Dan heeft de wolf zijn hoofd geheven
 en sprak tot de vorst al bevend:
 - Heer, laat mij dat niet beleven
 want ik zou lijden zo'n helse pijn
 dat ik hier voor allen val in zwijm.
 Ge moet mij geen verwijten doen,
 want ik draag wanten noch hoed.
 Het zijn restanten van mijn vel
 dat u diende tot bontpels
 in de tijd dat de vos Reynaert
 voor u zijn kruiden maakte klaar.
 Rein hoorde die rechtvaardiging
 maar hij zat er niets mee in.
 Tussen zijn tanden heeft hij bezworen
 de koningin, die zich liet horen:
 - Mooi praten kan die imbeciel!
 Bij mijn geloof in mijn moeders ziel,
 als wij ons bevonden aan het hof
 van mijn vader, dan kreeg de wolf
 geen tijd om zich te verweren
 of zelfs niet om zich t'excuseren,
 want goed- of kwaadschiks om 't even
 had hij reeds zijn wanten afgegeven.
 Wat zijt gij toch voor een staatshoofd

als men u niet vreest of looft.
 De koning was zeer aangedaan,
 vooral toen hij ze zag opstaan
 en haar de tafel zag verlaten
 om hem bedroefd achter te laten.
 - Vrouwe, riep hij, wil toch kalmeren,
 we gaan ze hem meteen ontnemen.
 Denkend dat hij kon ontkomen
 heeft de wolf een sprong genomen,
 maar de zaal was ver van lege.
 De koning riep: - Hou hem tegen!
 Aler hij de poort kon bereiken
 kon men Ysegrijn al grijpen.
 Reynaert is zo blij als een kind
 als hij de wolf neergeveld vindt.
 Zij hem hoofd en poten afstropen
 en hebben hem zijn hoed ontnomen.
 Hij heeft een hoge prijs betaald
 voor 't koninklijke bruiloftsmaal.
 Dan daalde hij af de trappen
 en ze lieten hem ontsnappen
 omdat hij zijn werk had gedaan.
 De jeugd laat hem niet zo maar gaan
 want zij bleef hem luidkeels belagen
 met hun spot en dwaze vragen.
 Reynaert met twee plagerijen
 bestookte de arme Ysegrijne:
 - Compeer, werdt gij getonsureerd?
 Als uw vrouw ter kerke keert,
 kunt ge voor haar en haar vriendinnen
 de psalmen van de kerkdienst zingen?
 Uw hoed is rood heer Ysegrijn!
 Denkt ge soms al keizer te zijn?
 Wolf Ysegrijn was zeer beducht
 en sloeg zonder afscheid op de vlucht.
 Van het feest had hij het begin
 meegemaakt zeer tegen zijn zin.
 Aan d'eretafel zat de koning
 met naast zich de koningin.
 Heerlijk was de drank en fijn de spijs,
 maar de dieren, wegens toverij,
 leken niet bepaald tevreden.
 Duivels geven niet om eten.
 Toen hun dorst en honger was gestild
 vroeg koning Nobel om wat stilte.
 Hij riep Reynaert aan zijn zij
 en vroeg waar zijn beloften zijn.
 - Baron, ge hebt u sterk gemaakt
 en het mij ook vaak herhaald,

dat mijn vrouw van al de dieren kon aannemen uitzicht en manieren. Geef daarvan meteen het bewijs hier en nu in dit paleis.

– Vorst Nobel, gij zegt de waarheid, uw bruid is veel talenten rijk.

Vraag het haar en het gebeurt; zij stelt haar gemaal niet teleur.

In stilte betoverde hij de koningin die als volgt het spreken begint en zij voert zo goed het woord dat Rein vindt dat het zo hoort.

Voor de koning en zijn baronnen is zij met een excuus begonnen.

– Baron Reynaert, wil plaats nemen, want van u wil ik vernemen welke van mijn minnestrelen gij meebracht naar deze streken.

Gij hebt, heer Reynaert, inderdaad bij uw bezoek aan mij verklaard dat al de dieren uit uw land

uitblinken in muziek en zang en dat zij bovendien ook waren goede worstelaars en acrobaten, grootmeesters in het hoepelspringen en om minneliederen te zingen; in één woord dat op deze aarde geen van mijn dienaars hen evenaarde.

Laat nu de waarheid aan 't licht komen, laat uw artiesten zich nu tonen en met de mijne voor de palm strijden.

Als de uwe in het zand bijten, dat ze dan nederig zwijgen.

Wat betreft mijn meesterschap, ik doe daar een demonstratie van die men nooit overtreffen kan.

Reynaert dan tot Nobel sprak:

– Vorst, dit voorstel lijkt me goed, zodat ge het aanvaarden moet.

Laat uw artiesten naar hier komen en laat ze ons hun kunsten tonen zonder enig respijt te laten aan de koningin haar acrobaten.

Verslaan zullen wij ze zonder twijfel, geen mens, vorst, die daaraan twijfelt.

– Reynaert, zei daarop de lioen, wat ge aanraadt gaan we doen.

Voor deze aangelegenheid zult gij, baron, aansprakelijk zijn.

Nu gij deze spelen organiseert, maak dat bewaard blijft 's konings eer.

Organiseer de spelen naar uw zin en maak dat goedschiks of kwaadschiks men zich schikt naar uw besluit.

De zaak ging de goede kant uit, zoals dat wou de sluwe vos die er wellustig gaat op los.

Hij laat afmeten in de zaal lang en breed een kampplaats waarrond de dieren gingen zitten om van het schouwspel te genieten.

Rein liet roepen Bruin, de bere, omdat hij het lichtste scheen te wegen.

– Bruin, gebood hij, kom naar voren.

Op Nobels verzoek zult gij ons tonen een buiteling voor- en achterwaarts waarin ge ooit zo bedreven waart.

Bruin begreep dat hij 't moest uitvoeren want hij kon geen excuus inroepen om zijn nummer niet op te voeren.

Hij plaatste zich op zijn vier voeten in 't midden en maakte zich klaar, hij streek vakkundig door zijn haar en vroeg om aandacht in de ring voor zijn dubbele buiteling.

De beer boog zijn hoofd naar de grond, bracht de beweging naar zijn kont en sprong, maar hij viel zo log neder dat zijn anus werd veel breder

en openging als een achterpoort. Zijn ingewanden, erg gestoord,

dreigden het af te laten weten omdat ze staken zo vol met eten

dat na zijn mislukte buiteling Bruin zich voor 't hof te buiten ging

en liet een zo vervaarlijke wind dat hij weerklonk in heel de zaal en schateren deed hij allemaal ...

Spottend zei de bruid tot de koning, een mooie buiteling is dit die bij d'uitvoering door de aars zo luid als door een trompet blaast.

Zij kwam zelf dan op de proppen met een dier van twintig koppen dat brengen zou een capriool.

Het dier streek zijn kostuum schoon, nam plaats op een open plek en het buitelde met succes,

want zeer lenig was 't en licht.
 Het ging zitten buiten het gezicht
 en men ging aan 't applaudiseren
 daar verslagen was Bruin, de bere.
 Maar vos Reynaert, 't rosse beest,
 die geen kwaad of vijand vreest,
 liet vier hoepelringen prepareren:
 twee smalle hoepels en twee brede
 waarvan één smaller dan de drie,
 hetgeen heel duidelijk was te zien.
 Hij maakte ze vast in het strijdperk
 op één rij, solide en sterk.
 Hij was zo zeker dat ze op de grond
 niet zouden vallen bij de sprong.
 De acrobaat die er één rateert
 is meteen geëlimineerd.
 Reynaert laat heer Brichemer halen
 en vraagt hem om zich klaar te maken.
 Voor deze oefening koos hij de hond
 omdat er geen leniger dier bestond
 en geen het dus beter kon doen.
 Hij zal optreden voor vorst Lioen.
 Zonder zich te haasten maakt de hond
 zich klaar voor zijn magistrale sprong
 al had hij in 't geheel geen trek.
 Hij stak vooruit zijn lange nek
 en – zijn staart tegen zijn rug geplakt –
 liep hij op de hoepels af.
 Hij nam de eerste twee met gemak,
 maar de derde viel hem zeer hard.
 In de vierde hoepel zat hij klem
 al stierf hij, zo snakke hij naar adem.
 Hij trok wanhopig zijn buik in
 waardoor zijn aarsgat openging.
 Wijl Reynaert die achter hem stond
 hem aanmoedigde en zich opwond,
 schoot de smurrie uit zijn darm
 die gezwollen was en warm,
 recht in Reynaert zijn gelaat.
 Brichemer had het heel kwaad
 toen hij zich door de hoepel wrong.
 Reynaert zat onder de stront
 tot zijn schande en tot jolijt
 van de hele sociëteit,
 die schaterde met groot lawijt.
 De bruid liet een ander dier komen
 om 't zelfde nummer te tonen
 maar zonder één fout of misstap.
 Het sprong lenig en met gemak

door al de vier hoepelringen.
 Allen begonnen te roepen en te zingen:
 – Dit dier heeft het beter gedaan.
 – Roep Cointereau, gebood Reynaert
 en zadel Roönel als een paard
 en dat hij hier een charge uitvoert;
 de zaal is daarvoor groot genoeg.
 Men bracht een teugel en een zadel
 versierd met goud lijk voor de adel.
 Toen Roönel gezadeld was
 en de aap trots in 't zadel zat,
 zei Rein: – Baron Cointereau, toon mij
 wat ge kunt en wreek mij op die geit!
 Geef Roönel de sporen dan
 zodat hij het goed voelen kan.
 De aap maakte zich zorgvuldig klaar
 en Rein gaf hem een sporenpaar
 van goed staal en van punten voorzien;
 de aap deed er een aan elke hiel.
 Hij hing daarna zijn leeuwenschild
 links aan zijn borst zoals men 't wilt.
 De aap springt op zijn statiepaard
 zonder de teugel uiteraard.
 Dan omgordt hij zijn zwaard
 en met geheven lans galoppeert
 hij door de zaal en hij chargeert.
 Roönel kan het spel niet waarderen
 want de aap blijft hem de sporen geven.
 Zozeer geeft Cointereau hem de sporen
 dat hij stromen bloed heeft verloren.
 De hond had zoveel binnengeschrakt
 dat zijn buik op barsten stond,
 precies alsof hij zwanger was.
 Van Cointereau kreeg hij zoveel last
 dat hij zou barsten deze keer
 want hij vloaide rectaal leeg.
 De ruitersloeg op zijn rug en kop,
 en toen hij woest aan de teugel trok
 rukte hij een stuk van zijn snuit af,
 ofschoon de hond er geen schuld aan had.
 Cointereau met gestrekte lans
 leidde nu als een woesteling de dans.
 Hij zwaaide zijn lans met zoveel geweld
 dat hij haast lag neergeveld.
 Hij brak zijn wapen, keerde weer
 en chargeerde keer op keer.
 Hij gaf Roönel zo de sporen
 dat hij ervan droeg de sporen,
 want uit wel vierentwintig gaten

kwam het bloed bij dunne stralen.
 Toen hij zijn nummer had geklaard
 steeg baron Cointereau van zijn paard.
 – De ruiter is prima, riep men luid,
 maar zijn paard heeft een dikke buik.
 Twee dieren die betoverd zijn
 springen met zwier en onverwijld
 op andere van eendre origine
 en wachten niet om te beginnen
 met een luidruchtig steekspel.
 Zij streden goed, zij deden 't wel,
 zodat ze braken elk twee lanssen.
 Zij keerden terug naar hun plaatsen
 en gingen zitten. Dan zei Nobel:
 – Hoe mooi was toch hun steekspel.
 Hier konden wij geen enkel punt scoren.
 Rein, is ons eergevoel nu verloren?
 – Heer, naar uw wil zal het geschieden.
 Reynaert alsdan de zaal verliet en
 daalde de staatsietrappen af
 en zich naar een houten hut begaf.
 Daar vlocht hij een lang tovertouw,
 dat een boer met moeite torsen zou,
 en droeg het moeiteloos naar de zaal.
 Tot de kat zei hij: – Kom hier Tybaert.
 Gij zijt in staat tot heldendaden.
 (Hoor hoe men de kat zal bepraten!)
 Gij hebt zovele kwaliteiten
 dat gij u van deze taak gaat kwijten.
 Draag dit touw nu meteen naar boven
 en maak het vast tussen de twee bogen.
 Nu had men Tybaert kunnen bedreigen
 hem te verzuipen in een vijver
 of te hangen aan 't galgenhout,
 hij was niet in staat om dit touw
 ook maar een vadem ver te dragen.
 Reynaert gaat het er dan op wagen
 om hem te helpen en zo de regels
 van het reglement te breken.
 Ze hebben samen aan twee balken
 het tovertouw dus opgehangen.
 Reynaert baron Tybaert gebod
 te lopen over de zwarte koord
 van 't een tot aan het andere eind
 om verlost te zijn van de karwei.
 Tybaert is zeker dat hij 't redt
 – hij was een meester in dit spel
 en hij zou erin zijn geslaagd
 was het touw geweest normaal

en niet door de magie betoverd.
 Hij klimt naar de balk en erover
 als iemand die 't klimmen is gewend,
 springt dan, maar heeft zich misrekend
 en valt ongelukkig naar beneden
 en ploft neer op zijn aars en gat
 met een verschrikkelijke smak.
 't Scheelde niet veel of uit zijn buik
 puilden de meeste darmen uit.
 Tybaert lag in 't midden van de zaal
 in zwijm en in zeer slechte staat.
 Een beest door vos Reynaert geschapen
 en volmaakt van ledematen
 is op de dwarsbalk nu geklommen
 en vandaar op 't touw gesprongen
 en loopt daar feilloos heen en weer.
 Dat voelde Roussel als oneer
 toen hij daarboven de danser zag
 terwijl de kater daarbeneden lag.
 – Baron, Reynaert, zei dan d'eekehoorn,
 laat mij gaan dansen op die koord.
 – Zwijg, snauwt hem toe baron
 Reynaert,
 ge weet niet wat ge mij daar vraagt.
 Roussel zweeg en hield zijn mond
 wijl koning Nobel zich opwond.
 Humeurig riep hij de vos Reynaert
 en hij zwoer hem bij hart en staart:
 – Baron, zei de vorst vol verachting,
 zij voldoen niet aan mijn verwachting
 die spelen door u uitgedacht.
 Luister nu goed wat ik verwacht.
 Ik wil dat gij een nummer opvoert
 dat mij en iedereen ontoert.
 Reynaert de vos begreep heel goed
 dat hij aan de toestand iets moest doen.
 Hij zei dat hij zou doen wat moet
 om aan zijn wensen te voldoen.
 Hij is op de nok van het dak geklommen
 en heeft daar een lelijke streek verzon-
 nen.
 Hij ging zitten op de dakzadel
 en iedereen verliet de zale
 om Reynaert aan het werk te zien.
 Hij prevelde formules vol magie
 en hij deed dat woord voor woord,
 maar geen hoveling die het hoort:
 hij riep zijn baarljike duivels aan
 en vroeg hen om hem bij te staan

zodat hij geen pijn zou voelen.
 Dan richtte hij zich op zijn voeten
 en hij liet een kort gefluit horen.
 Toen een zwart beest kwam aangevlogen
 wist Reynaert dat hij slagen zou
 in 't wonder dat hij daar doen wou.
 Hij liet zich naar beneden vallen
 en ging met luide stem aan 't brallen:
 'Salto mortale, salto mortale!
 Grimbert stortte hete tranen,
 want de das, Reins volle neve,
 vreest dat hij 't niet zal overleven,
 maar Reynaert had zeer goed gevlogen
 en was op zijn poten terechtgekomen,
 dankzij Satan, zonder iets te breken.
 Zij maakten allen het kruisteken.
 Reynaert ging naar de koningin
 en sprak haar toe in deze zin.
 – Dame, uw beurt voor deze toer.
 – Rein, 't is niet aan mij om het te doen,
 want ik wil mijn mensen niet dood.
 De leeuwin verhief trots het hoofd
 en werd meteen een ander dier.
 Hoe het vertellen? Er is hier
 geen bekend beest of dier waarin
 niet veranderde de koningin.
 Daarna werd ze weer een leeuwin.
 Nobel was vol belangstelling.
 Reynaert zei hem: – Heer koning,
 dunkt het u dat ik quitus ben
 met wat ik u voorgespiegeld heb?
 Nobel zei: – Ze is zeer minzaam,
 maar één detail staat me niet aan.
 Als dat kon worden weggewerkt
 dan was zij vast een meesterwerk.
 Baron, denk daar eens over na.
 – Zeg mij, vorst, waarover 't gaat.
 De koning nam zijn baron apart.
 – Ik zal het u zeggen, vriend Reynaert.
 Gij kunt mij helpen als geen ander.
 Mijn bruid heeft zich vaak veranderd
 en telkens hoopte ik op een beest
 dat zo gebouwd zou zijn geweest,
 dat zijn kut zou zijn gelegen
 ver van de aars en er niet tegen.
 Maar ik heb er geen gezien
 en dat precies bezorgt mij verdriet.
 d'Aars is een stinkende opening
 en de kut een toch zo lieflijk ding,

zo heerlijk geurend als een roos
 dat men ze zo gaarne liefkoost.
 Hun buurtschap is niet acceptabel.
 Een wijs man die is capabel
 om beide van elkaar te scheiden
 zou menig sterveling verblijden.
 Reynaert denkt na een lang moment
 over die koninklijke wenk.
 Daar hij van nature trouwloos is,
 verzint hij een magistrale list
 en aanvaardt hij Nobels bevel.
 – Een dergelijke opdracht, vorst Nobel,
 kan niet goed worden volbracht,
 tenzij met moeite en met macht,
 tenzij met grote inspanningen
 en na herhaalde pogingen.
 Maar ik denk, vorst, te kunnen slagen,
 als het de Schepper zou behagen,
 en als het uw hoogheid wou behagen
 mij te geven wat nodig is
 voor een dergelijke besnijdenis.
 – Rein, vraagt Nobel, zegt gij waarheid?
 – Heer koning, gij hebt ongelijk,
 mij, uw baron, niet te geloven.
 Ge zult het zien met eigen ogen
 als ik het nodige kan krijgen.
 – Baron, als het is te verkrijgen,
 ik zweer het bij mijn beide ogen,
 zult gij 't probleemloos kunnen kopen
 en gij zult, zei Nobel tot Rein,
 voor altijd mijn vertrouweling zijn.
 Rein die elke gek met dwaasheid voedt,
 weet nu wat hij weten moet.
 – Heer koning, het moge u behagen,
 geef mij respijt van zeven dagen
 en viert feest met de koningin.
 Ik ga opzoeken mijn Hermelin
 die op de hoogte is van die zaken.
 Zij zal mij helpen en mij raden,
 want in al wat de kut betreft
 is ervaren mijn wederhelft.
 De vorst antwoordt: – Haast u dan
 en kom terug zo vlug als 't kan.
 Reynaert heeft afscheid genomen,
 is langs een sluippoort weggekomen,
 zodat geen levend dier hem zag.
 Zo verliet hij de vorst met hoongelach.
 En om hem nog meer te vernederen,
 laat hij hem wachten zonder redenen,

maar met groot geldelijk verlies.
 Aleer hij de vos zou weerzien
 ontgon Rein eerst een groot stuk bos
 en zaaide daar ook tarwe op.

Daardoor maakte hij menigeen
 diep ongelukkig met veel geweent.
 Dat verhaal ook kunt gij horen
 als ge luistert met bei uw oren.

Naschrift

Het slot van de branche *Renart magicien* (XXIV in de nummering van Strubel; bij Martin is dit branche XXIII, bij Harano/Fukumoto 24) getuigt van haast en spoed. In nauwelijks enkele verzen wordt deze erg lange branche van 2080 verzen, die alleen in ms. M voorkomt, afgemaakt. Ook het scabreuze slot is verrassend. Of toch niet? Nadat de afzonderlijke hofdieren afgegaan zijn als mislukte kunstjesmakers die hun kunsten beëindigen in het domein van het scatologische (winden en stront; denken we aan de wind van de vos als symbool van het 'onhoofse' nadat hij de arme Julocke bij haar verminkte echtgenoot hoort weeklagen in de Middelnederlandse *Reynaert I*), vraagt de opperste heerser nu om aars en kut bij zijn nieuwe vlam verder van elkaar te scheiden.

Zoals ook in *Van den vos Reynaerde* het geval is, gaat dit stuk meer over de koning dan over de vos. Nobel is in deze epigone branche (wellicht geschreven tussen 1205 en 1250) niet de onkreukbare vorst die hij eigenlijk wil zijn of voorhoudt te zijn. Ook deze Oudfranse branche gaat over schijn en werkelijkheid. Hoewel de procesgang op het eerste gezicht volgens woord en wederwoord gaat, volgens de regels van de kunst, toont de leeuw zich als een slappe vorst die zijn gezag niet aan zijn rechtvaardigheid en autoriteit ontleent, maar aan schrik en macht.

In deze branche XXIV wordt de verbondenheid tussen de matière renardienne en de matière de Bretagne zichtbaar in enkele sprekende scènes. De vorst woont in het woud van Broceliande. Er wordt een queeste ondernomen naar de dochter van de schatrijke en machtige koning Ivorijn (Yvoris). Het wonder wordt nog versterkt door het feit dat de koningsdochter zich in allerlei gedaanten zou kunnen veranderen. De vos manipuleert deze keer niet alleen via zijn almachtig woord, maar als een duivelse Merlijn manipuleert hij ook de zichtbare wereld. Toverformules brouwend, brullend en brakend brengt hij in het hof van de zwakke Nobel een reeks onhoofse wezens binnen die op een ontluisterende manier de Nobelwereld letterlijk te kakken zetten. Deze scènes dragen bij tot het komische in het verhaal. De fijne glimlach zit in de vossenlist en vossenpot, bijvoorbeeld in de sarcastische spot bij de gevilde wolf. Deze 'vilscène' is een typisch voorbeeld van de fameuze 'récriture' van de 'matière renardienne'. De auteur heeft vele bekende verhalen (het proces, het zweren op de relieken, het villen van de wolf) in een nieuwe vertelling van de middeleeuwse Renart-soap verwerkt die vol verwijzingen naar en varianten van vorige vertellingen zit. Mogelijkerwijze was in de visie van de auteur van branche XXIV het talige meesterschap van de vos niet voldoende om de hofgemeenschap te ontluisteren. In zijn interpretatie spiegelt de vos niet alleen in zijn Reynaerdie (Reynaerts listige en ongeëvenaarde taalsuprematie) een omgekeerde, onhoofse wereld, maar installeert hij door zinsbegoochelingen, magie en zwarte kunsten deze wereld 'zichtbaar' binnen de Nobelwereld. Ook in deze branche kunnen wij met de beste wil van de wereld geen positieve Reynaertfiguur zien.

Rik van Daele

■ Hans Rijns

**Zestiende colloquium van de Société
Internationale Renardienne – International
Reynard Society (Münster, 1-5 augustus 2005)**

Van 1 tot en met 5 augustus 2005 vond het zestiende colloquium plaats van de Société Internationale Renardienne – International Reynard Society (IRS) in de Universiteitsstad Münster. Onder de titel *Consortia vulpis – Kulturen der Lüge* (het genootschap van de vos – de cultivering van de leugen) sloten ruim honderd vakgenoten zich vijf dagen lang op om zich intensief bezig te houden met de dierenepiek, fabels en fabliaux (boerden). Het Institut für Niederländische Philologie van de Westfaalse Wilhelms Universiteit trad op als gastheer.

De vijfdaagse van Münster begint met de inschrijving in de foyer van het Agora Hotel, idyllisch gelegen aan de Aasee, een uit de kluiten gewassen plas omzoomd met een parkachtige aanleg waarin het tijdens de lunchpauzes goed toeven zou blijken. Bij de inschrijving krijgen de congresgangers een onvervalst Duits volkoren brood uitgereikt, een geste van één van de sponsors de Firma Reineke Brot uit Salzkotten. Het ontvangstcomité (drie studenten van het Institut für Niederländische Philologie) blijkt bij de inschrijving, niet alleen goed het Frans, Duits en Engels te beheersen maar ook uitstekend het Nederlands machtig te zijn, altijd weer een verrassing voor een Hollander in het buitenland.

Aan de vooravond van het colloquium verzamelen de deelnemers zich in de Universiteitsbibliotheek waar de tentoonstelling *Unter Tieren. Fabelhafte Ausstellung um Reineke, Isegrim & Co* geopend zal worden. De zichtbaar ner-

veuze bibliothecaris Bertram Haller duikt, na zijn welkomstwoord, plotseling onder de kathedraal en komt even later weer net zo plotseling boven met Reynaert, een handpop, die namens hem de gasten, waaronder de crème de la crème van het Reynaertonderzoek, welkom heet. 'Reynaert' is verheugd dat de gasten afkomstig uit alle delen van de wereld (België, Canada, Duitsland, Engeland, Frankrijk, Italië, Japan, Nederland, Spanje en Tsjechië) naar het Münsterland zijn getogen. Ook vermeldt Reynaert, niet zonder gepast chauvinisme, dat het Dyckse handschrift (bekend onder het sigle F) zich sinds 1991 in de Universitäts- und Landesbibliothek in Münster bevindt. Dit handschrift bevat niet alleen het volledig overgeleverde verhaal *Van den vos Reynaerde* maar ook Jacob van Maerlants *Der naturen bloeme*. Amand Berteloot krijgt hierna het woord en licht de tentoonstelling toe. De tentoonstelling is ingericht in drie afdelingen. In de eerste afdeling bevinden zich rond *Der naturen bloeme* fabels, jachtboeken en afbeeldingen van dieren in middeleeuwse religieuze handschriften. De tweede afdeling concentreert zich rond *Van den vos Reynaerde* en bevat de vroege Latijnse teksten, de Franse, Nederduitse, Hoogduitse, Nederlandse en Engelse teksten tot circa 1800. De derde afdeling is samengesteld rond Goethes *Reineke Fuchs* en eindigt met werken tot in de twintigste eeuw (met grafisch werk van Gerard Gaudaen). Deze tentoonstelling kwam tot stand in nauwe samenwerking met de universiteit van Osnabrück. Rita Schlusemann rondt de plechtigheid af met de overhandiging van het eerste exemplaar van de in 'neuhochdeuts' vertaalde *Reynaerts historie* aan Jan Goossens. De bezorgers van het boek, Rita Schlusemann en Paul Wackers, hebben de oorspronkelijk tekst van *Reynaerts historie* (B) geplaatst naast de vertaalde tekst.

Ter gelegenheid van de tentoonstelling is een catalogus uitgegeven waarin Amand Berteloot en W. Günter Rohr in de inleiding een uitgebreid overzicht geven van de stamboom van Reynaert. Niet alleen de talrijke bronnen in de Reynaerttraditie worden beschreven en toegelicht maar ook zijn verre voorvaders in de fabels van onder andere Esopus, de bestiaria en teksten als de *Ecbasis Captivi*, *Ysengrimus* en natuurlijk de *Roman de Renart*. Een waar en toepasselijk naslagwerk waarmee de deelnemers aan het colloquium hun geheugen kunnen opfrissen.

De volgende ochtend om precies klokslag negen uur, niks geen Leids kwartiertje, begroet de conrector van de Westfaalse Wilhelms Universiteit professor doctor Ulrich Müller-Funk de deelnemers. Amand Berteloot, de organisator van het colloquium, stelt het consortium vulpis (wat volgens hem, zo vertrouwd hij mij later die week toe, 'de onbetrouwbare volgelingen van de vos' zou betekenen) voor aan zijn twee medeorganisatoren, W. Günter Rohr en Beatrix Zumbült, en de drie student-medewerkers die hem deze week met raad en daad zullen bijstaan. Hierna opent Noboru Harano, president van de IRS, het colloquium en somt hij alle vijftien voorafgaande colloquia op waaronder Tokio, Düsseldorf, Turijn, Poitiers, Hull en Louvain-la-Neuve. Drie sprekers volgen nu: Keith Busby, Adrian Tudor en Paul Wackers. Zij gedenken de door alle aanwezigen betreunde en op 10 augustus 2004 plotseling overleden Brian Levy, die samen met Paul Wackers de initiatiefnemer was van het in 1987 opgerichte jaarboek *Reinardus*. Persoonlijk heb ik Brian Levy niet gekend – het is mijn eerste colloquium van de IRS –, maar hij moet, getuige de vele anekdotes, een opzienbarende verschijning zijn geweest. Adrian Tudor beschrijft hem als een man met een aanstekelijk gevoel voor humor waarbij men zich snel op zijn gemak voelde. Eén van de meest opmerkelijke anekdotes is dat Brian Levy tijdens het geven van een college een niet te stelpen bloedneus kreeg en hij, performeerder als hij was, een pijpje krijt in zijn neus stopte en 45 minuten lang

doodgemoedereerd doorging met zijn les. Paul Wackers opent de reeks van referaten met een lezing ter ere van Brian Levy die is getiteld: *How comic can a villain be? Reflections on the character of Reynaert the fox*. Hij schetst het verschil in de karakters van hemzelf en Brian Levy. Zelf is hij in zijn onderzoek vaak streng op zoek naar de bedoeling en de moraal van de teksten terwijl Brian Levy veel meer de humor op wilde sporen, die met name in de fabliaux veelvuldig voorkomt.

Tijdens de koffiepauze die volgt, schudden veel deelnemers elkaar de hand en halen zij oude banden aan. Deze amicale sfeer zou de hele week zo blijven. Men noemt elkaar bij de voornaam en tutoyeert alsof men elkaar al jarenlang kent en in sommige gevallen is dat natuurlijk ook zo. Ik voel me al snel op mijn gemak tussen zoveel Weledelzeergeleerde en Hooggeleerde Vrouwen en Heren.

Na de koffiepauze beginnen de eerste lezingen. In totaal zijn er 47 referaten die, verdeeld over de dinsdag, woensdag en vrijdag, gehouden worden in twee zalen in het Agora-Congrescentrum. De sessies, bestaande uit maximaal drie lezingen, zijn gegroepeerd rond elf thema's: 'Consortia vulpes – Kulturen der Lüge' (viermaal), 'Bestiarien' (tweemaal), 'Editionskritik', 'Fabeln' (tweemaal), 'Fabliaux' (tweemaal), 'Darstellungsformen des Tieres' (afbeeldingen van dieren), 'Miserikordien' (versierde steunstukken aan klepzittingen in koorgestoelten), 'Neuere Entwicklungen der Tierepik', 'Tiere als moralisches Instrument', 'Tiere in Erbauungstexten' (dieren in stichtelijke teksten) en 'Überlieferungsgeschichte'. Vanwege het grote aanbod aan lezingen moeten de deelnemers van tevoren een keus maken omdat de sessies tegelijkertijd in de twee zalen gehouden worden. De sessies worden voorgezeten door steeds wisselende moderators en zij houden de tijd zeer strikt in de gaten. Het is natuurlijk ondoenlijk om hier, als dat al zou kunnen, de lezingen te bespreken. De neerslag zal men terugvinden in de jaarboeken *Reinardus* 18, 19 en 20.

Het groot aantal lezingen wordt woensdagavond onderbroken met een ontvangst op het 'historische stadhuis' van Münster aan de Prinzipalmarkt. Daar ontvangt de onderburgemeester mevrouw Reissmann de al dan niet betrouwbare volgelingen van Reynaert. Zij had zich terdege voorbereid en geeft een meer dan een uur durende uiteenzetting over de geschiedenis van de stad en haar huidige zegeningen. Vanwege de Franstalige deelnemers wordt elke zin direct door een studente in het Frans vertaald. In de Friedenssaal gaat zij zich gênant te buiten aan a-historische superlatieven als zou na de Vrede van Westfalen (bij ons bekend als de Vrede van Münster) de wereld vanaf 1648 alleen nog maar vrede hebben gekend. Noboru Harano (Hiroshima) bedankt haar desalniettemin in perfect Duits en met een eigen samenvatting in het Frans voor de gastvrije ontvangst waarna het glas geheven wordt. Een president om trots op te zijn. Het merendeel van de congresgangers gaat daarna naar de Mühlenhof, een kleinschalig openluchtmuseum, voor het officiële banket van de IRS. Ik was daar niet bij aanwezig omdat ik bij de inschrijving niet kon inschatten hoe vriendelijk men voor nieuwkomers zou zijn. Het moet een genoeglijke bijeenkomst geweest zijn, compleet met een rondleiding door een Münsterlandse boer in het kleine voor een groot deel uit authentieke bouwwerken bestaande dorpje. Volgens fijnproevers was het geserveerde scharrelvarkensvlees een culinair hoogtepunt.

De dag daarop is het vroeg verzamelen geblazen. Om 'Stau und stockende Verkehr' aan de Bismarckallee te voorkomen, moet men stipt om kwart over acht voor het Agora-hotel aanwezig zijn om in de bus te stappen voor de excursie naar Keulen. Daar krijgen wij een rondleiding door het Museum Schnüttgen en een stadswandeling die ons door het Romeinse gedeelte van de stad naar de Dom zou

voeren. In het museum, de voormalige Romaanse Sankt Cäcilienkirche, bevinden zich talrijke kerkelijke middeleeuwse kunststukken die een herbezoek zeker waard zijn omdat de beide gidsen niet in één uur de volledige expositie konden toelichten. Opvallend in de tentoonstelling zijn de glimlachende Mariabeelden, al dan niet met het Kind op haar schoot. Volgens de gids zouden de Keulenaren, als ik het goed begrepen heb, hier het adjectief van 'dümlich' aan over hebben gehouden. De rondleiding door het oude Romeinse gedeelte van Keulen door een voormalige medewerker van het Keulse Institut für Niederländische Philologie is door het lawaaiige verkeer vermoedend. De toch al in het Frans niet luid sprekende gids getroost zich nochtans veel moeite om ons op de bezienswaardigheden, waaronder zowaar een heuse vos in een monumentaal deurportaal, te wijzen.

Voor de echte diehards geeft Amand Berteloot om negen uur 's avonds spontaan en terecht trots een rondleiding door het Haus der Niederlande waar onder andere het Institut für Niederländische Philologie is gevestigd. In dit huis, dat tijdens de geallieerde bombardementen in de Tweede Wereldoorlog wonderwel gespaard is gebleven, woonden van 1643 tot 1648 de afgezanten van de zeven opstandige Nederlandse provincies. In de omvangrijke bibliotheek wordt natuurlijk lang stilgestaan bij de Reynaertafdeling om te checken of alles wel in huis is. Tot onze verrassing staat buiten het Haus der Niederlande een uit het Waasland en het Land van Hulst afkomstige Reynaertbank, geheel in de traditie van de Reynaertbanken in het Soete land van Waes maar dan met een Nederduits citaat.

Na de zittingen op de vrijdagochtend en de ook dit keer uitstekend verzorgde lunch in het bij het Agora-Congrescentrum aangrenzende restaurant Uferlos, volgt de slotzitting. Het gezelschap, of wat er dan nog van overgebleven is, verzamelt in de grote Bühnensaal. Na de opening van de Assemblée Générale door Noboru Harano handelt Paul Wackers als enig overgebleven eindredacteur van *Reinardus* enkele praktische zaken af en maakt hij bekend dat de eindredactie met drie leden is uitgebreid: Baudouin van den Abeele, Richard Trachsler en Gabriella Parussa. Het organiserende comité kondigt het zeventiende colloquium aan dat in 2007 plaats zal vinden in de Giardini Botanici Hanbury, gelegen tussen Menton en Ventimiglia aan de Côte d'Azur, waar de IRS ondergebracht gaat worden in een riante villa. Als hoofdthema stelt het organiserend comité voor watercreatures die voorkomen in de dierenepiek, fabliaux te behandelen. Een excursie naar het zeeaquarium in Monaco behoort tot de mogelijkheden. Het colloquium in 2009 zal, tot ieders verrassing, plaats gaan vinden in Utrecht. Nog meer verrassingen: Paul Wackers wordt voorgedragen als president van de IRS en de aftredende Noboru Harano wordt meteen benoemd tot erelid. Paul Wackers had aanvankelijk bezwaren gemaakt tegen zijn voordracht omdat de colloquia, sinds de oprichting van de IRS in 1975 door Kenneth Varty, de Oudfranse teksten als voornaamste onderwerp op de agenda hadden staan en hij een specialist is in de laat-Middelnederlandse Reynaertteksten. Maar de IRS drong bij hem aan en, zo meent Paul Wackers, is hiermee met recht volwassen te noemen door het aandachtsgebied uit te breiden van de Oudfranse naar de Europese historische literatuur. Hij hoopt dat de leden van de IRS net zo blij zijn met zijn benoeming als hij met de Société, wat met een instemmend applaus bevestigd wordt. Na dit officiële gedeelte volgen de dankwoorden, de boeken, de flessen wijn en de bloemen voor de organisatoren en de medewerkers van het colloquium waarbij Ettina Nieboer zich ontpopt als een charmante presentatrice die voor elke medewerk(st)er een passend dankwoord heeft. Met het 'Colloquium finitum est' (het 'Ite missa est', ontbrak er nog maar net aan)

zendt de kersverse president van de IRS ten slotte de congresgangers uit naar alle windstreken van de aarde.

Tot slot nog enige frikkerige kanttekeningen. Opvallend was dat bijdragen uit het land van Reynaert zelf ontbraken. Waar zijn onze Vlaamse zusters en broeders gebleven? Ligt Reynaert schijnbaar op apegapen en wacht hij de komst van Tielcelijn af om dan weer snel toe te happen? Daarnaast moet me van het hart dat de kwaliteit van de lezingen zeer uiteenliep. Voor degenen die één van de drie voertalen niet volledig beheersen, ik bleek niet de enige te zijn die daar last van had, valt het niet mee om tijdens een Franse, Duitse of Engelse voordracht die afgerafeld wordt de aandacht vast te houden. Als dan ook nog een presentatie in de vorm van een hand-out, overheadprojectie of powerpointpresentatie ontbreekt, is het voor velen niet meer te volgen. Met name jonge onervaren sprekers wilden teveel hun overigens interessante informatie kwijt in de twintig minuten die daarvoor gereserveerd werden. Sommigen kwamen zelfs tijd te kort en konden helaas hun conclusies niet meer samenvatten. Een veelvoorkomende beginnersfout. Het meest bleven mij de rustig uiteenzettingen bij, ondersteund door goed verzorgde powerpoint-presentaties en/of overheadprojecties. Hoewel sommige deelnemers van mening waren dat je van de aanwezigen wel wat mag verwachten en dergelijke presentaties de aandacht van de spreker afleiden, zou het zeker voor een groot aantal deelnemers een welkome aanvulling zijn.

Is deelname aan het colloquium aan te bevelen? Ja en nee. Deelname is zinvol als men minstens twee van de drie voertalen (Frans, Duits en Engels) goed beheerst. Enige kennis van het Latijn is handig en voorkennis van de dierenepiek, fabels en fabliaux een voorwaarde wil men ten volle de vruchten plukken van dit colloquium. Ik heb genoten, veel nieuwe ideeën opgedaan en nieuwe contacten kunnen leggen. Ik kijk uit naar het volgende congres al zal ik dan wel mijn beperkte schoolfrans een flink eind moeten opkrikken.

■ Kenneth Varty

Een Reynaert in Crieff, Schotland

Onlangs is een bijzonder – misschien zelfs uniek – Reynaerdiaans voorwerp met een bijzondere iconografische getuigenis opgedoken in een klein museum van een klein marktstadje in centraal Schotland. Het voorwerp, een doosje ('vesta-box' / luciferdoosje) met Reynaerdiaans motief, werd in 1989 tijdens een veiling in Perthshire door het Highland Tryst Museum in Burrell Street, Crieff, aangekocht (afbeelding 1). Het werd onder mijn aandacht gebracht door de conservator, Dr. M.A. Eslea MacDonald.

Reynaert wordt afgebeeld op het lederen deksel van een klein doosje van circa 9,8 x 5,4 cm met een diepte van 2,5 cm (inclusief het dekseltje). De curator beschrijft het doosje als volgt: 'Het deksel en de zijanten hebben een toegevoegde laag van gedecoreerde schapenvacht (vellum), wat een biscuitleurig effect geeft, vergelijkbaar met [een bewerkingsproces dat typisch is voor] de lederbewerking in Italië en Spanje van de zestiende, zeventiende en de achttiende eeuw. Het werk op de voorzijde van het deksel, waarop de vos is afgebeeld, is [...] hoogstwaarschijnlijk van schaaps- of kalfsvacht. Het aangebrachte leder op de doos bestaat uit een gedetailleerde scène met dierenfiguren (zie illustratie 1) op het deksel, met een fries van een gevlochten eikenbladmotief van ongeveer 2,2 cm breed en werd aangebracht op de omtrek van de doos. Als het velum verwijderd zou worden, zou het een band kunnen vormen van ca 11 x 14 cm, wat precies het formaat is van middeleeuwse volksboeken met vertalingen van Esopische verhalen. De scharnieren van de doos verwijzen naar een datering van circa 1670.'

Dr. MacDonald beschrijft de Reynaerdiaanse scène als volgt: 'De versiering is complex en gedetailleerd en vertoont twee zoömorfie karakters in de hoofdrol. De scène doet onmiddellijk denken aan middeleeuwse interpretaties van de fabels van Aesopus, zoals bijvoorbeeld die van Behn uit het Grieks van 1666, of de tekeningen van Virgilius Solis uit de *Aesop Fabulae* van 1574 of de fabels van La Fontaine (1621-1693). De twaalfde-eeuwse satirische vertelling van de *Roman de Renart* portretteert op suggestieve wijze het duel van scherpzinnigheid tussen de held, voorgesteld door een sluwe vos, en de jonge haan Cantecleer. De scène op het deksel van de doos toont een jonge haan, pronkend met een pruik met lange staart en omgord met een zwaard in de schede in zeventiende-eeuwse stijl, staand op een omgedraaide rieten mand, een proclamatie of een gelijkaardig document voorlezend. Verschillende hennen lopen ordeloos rond, terwijl ondertussen bovenop een nabijgelegen muur, een hen en een andere jonge haan copuleren – een aardse karakterschildering die geliefd was door artiesten. Voor de haan staat een vos met een dikke, pluizige staart, gekleed in monnikspij, de kap achteruit gezwaaid, zodat het hoofd zichtbaar is; een bijbel aan zijn riem en een rozenkrans in zijn poten. Details in de achtergrond, zoals bijvoorbeeld de klimop op de muur, zijn nauwgezet geaccentueerd.'

De conservator gaat verder met de volgende hypothese: 'Ongeacht de oorsprong van de fabel die de eeuwenoude krachtmeting tussen de vos en de haan te boek stelt, speculeren wij dat de doos met zijn zeventiende-eeuwse hengsels een uitbeelding is van de strijd tussen kardinaal Mazarin als de sluwe vos in monnikspij en

Afb. 2

de burgerij, protesterend tegen de maatregelen die zouden leiden tot de absolute macht van de eerste minister tijdens de regering van Louis XIV. De pruik en de proclamatie verwijzen naar een gemeenteambtenaar of parlamentslid, die door pamphletschrijvers graag geridiculiseerd werden, samen met Mazarin tijdens de Fronde (1648-1653). Misschien zelfs nog meer waarschijnlijk is de identificatie van de arrogante haanfiguur met Le Grand Condé, de leider van de 'Fronde of the Princes' tegen Mazarin. De haan op de dekselscène vertoont veel van de visuele trekken en de persoonlijkheidskenmerken van Le Grand Condé, prins Louis II de Bourbon. Een beschrijving uit die tijd refereert aan een gezicht dat hebzucht suggereert, knokig, met wijd uitpuilende ogen. Verder een eigzinnige mond die een terugwijkende kin overschaduwet en een prominente, neerwaarts gebogen 'Bourbon'-neus! De Great Condé was een grote mecenas van de kunsten en een weldoener van Molière, Boileau en Jean de la Fontaine in het bijzonder. De aanwijzingen suggereren dat de decoratie op de doos refereert aan een satirisch portret van zeventiende-eeuwse politieke personaliteiten.'

Afb. 3

De conservator vervolgt: 'Een andere, alternatieve hypothese houdt verband met de Schotse context, met name daar waar de doos is opgedoken. Het fries aan de zij-kanten van de doos vertoont een motief van ineengevlochten eikenbladen. Dit zijn de plantensymbolen van het House of Stuart. Daarom denken sommigen dat de 'omhooggevallen' jonge haanfiguur prins Charles Eduard Stuart, de jonge troonpre-tendent van Groot-Brittannië zou kunnen geweest zijn, en zijn jongere broer, de prins-kardinaal Henry Benedict of York'.

Helaas zijn de veronderstellingen onjuist, zoals kenners onmiddellijk constateren. Deze doos kan uit de zeventiende eeuw dateren, dit als de hengsels inderdaad uit die tijd blijken te zijn. Maar de scène met de vos en de jonge haan moet na 1846 gemaakt zijn. Dit is het tijdstip waarop de illustraties van Wilhelm von Kaulbach voor Goethes *Reineke Fuchs* voor het eerst gepubliceerd werden. Het is immers zon-neklaar dat deze illustraties de bron zijn van de lederen vos. Een vergelijking van deze scène op het deksel met Kaulbachs kopergravure-illustratie bij een fragment uit het *Erster Gesang* (zie bijvoorbeeld p. 23 van de editie door de Hasso Ebeling Verlag uit 1973, afbeelding 2) laat geen ruimte voor twijfel. Het gaat om een getrouwe kopie, maar dan wel via een zeer ongewoon medium. Kaulbach volgt op zijn beurt natuurlijk een veel oudere traditie, die begonnen is bij de Haarlemmer meester, die G. Leeus editie van het dierenverhaal (in het Nederlands) uit 1487-1490 illustreerde. Deze werd op briljante wijze gevolgd door de cyclus van de Wynkyn de Worde

Meester circa 1495 en vervolgens door nog vele (vaak minder briljante) boekillustratoren doorheen de eeuwen heen. Van bij Wynkyn de Worde (afbeelding 3) tot bij Kaulbach veinst de vos, vermomd als heremiet in religieus habijt de jonge haan een koninklijke boodschap voor te lezen met daarin een vredesboodschap voor en tussen alle dieren. Kaulbach laat de haan de boodschap zelf lezen voor de schijnheilige vos.

Dr. MacDonalds suggestie dat deze scène mogelijk deel uitmaakte van het omslag van een lederen boek en vervolgens verwijderd werd om te worden aangebracht op het doosje, lijkt aannemelijk. De andere suggesties zijn die niet. Misschien dat een dergelijk boek of een verwijzing ernaar, of een boek met een lederen Kaulbachband van na 1846, ooit nog aan het licht komt.

Vertaling: Lieve van Daele

■ Paul van Keymeulen

Kattenfabel

Fabel in balladevorm

De muizen in het muizenland
kwamen eens op een zondag samen
om zich ernstig te beramen
hoe zij met list en met verstand
kat en kater, aartsvijanden,
uit hun land zouden verbannen.
Toen iemand vroeg zonder verpinken
'Wie zal de kat de bel aanbinden?'

Veroordeeld werd 't kattenbestand
met woest gepiep tot 't pierenland.
Elk trok weer naar zijn muizengat.
Onderweg, een rat van 't land,
hen vroeg hoe 't in Brussel was gegaan.
'Een kattenbel zal nu voortaan
ons rust en vrede laten vinden.
Wie zal de kat de bel aanbinden?'

'Da's goed besloten', zei de rat
en vroeg hen leukweg en gevat
door wie dit werk wordt opgeknapt.
Men excuseert zich en vertrekt,
geen muizenzoon maakte zich sterk.
Van hun besluit kwam niets terecht,
't was goed bedoeld, maar waar te vinden
wie aan de kat de bel zal binden.

Prins, goede raad geeft men vaak zat;
men kan dus zeggen als de rat
van raad die geen uitvoer kan vinden:
'Wie zal de kat de bel aanbinden?'

Eustache Deschamps (ca. 1340-ca. 1407)

Steunabonnee 2005

Minstens 25 euro. U ontvangt dan:

- (1) vier *Tiecelijn*-nummers;
- (2) uitnodigingen activiteiten vzw Reynaertgenootschap;
- (3) een Reynaertdruk van de litho van B. Wierink uit 1910;
- (4) de halfjaarlijkse *Nieuwsbrief van Het Land van Reynaert*;
- (5) vermelding van naam en woonplaats vanaf de betaling.

Voor 2005, betaling tot 1 september

Antiquariaat Erik Tonen, Antwerpen (B)	Willy Feliërs, De Klinge (B)
Antiquariaat Schoon Lier, Lier (B)	Chris Ferket, Deinze (B)
Antiquariaat Secundus, Peter Everaers, Ter Hole (NL)	Gemeentebestuur Lochristi (B)
Lucien Bats, Sint-Niklaas (B)	Wim Gielen, Hulst (NL)
Ivan Bernage, Berchem (B)	Em. prof. Jan Goossens, Heverlee (B)
Prof. dr. A. Berteloot, Ostbevern Brock (D)	Green Center Select Delforge, Belsele (B)
Prof. dr. Bart Besamusca, Utrecht (NL)	Piet Hageman, Hulst (NL)
Karel Boeckx, Hoogstraten (B)	Hakkemars, Uithoorn (NL)
A. Boeren, Rijswijk (NL)	Yo Heyse-Herman, Stekene (B)
Em. prof. J. Boets, Schoten (B)	Peter Holvoet-Hanssen, Berchem (B)
Ir. Karel J.J. Brand, Hulst (NL)	G. Jansseune, Oostduinkerke (B)
R. Breukers, Bree (B)	Kerckhaert, Hengstdijk (NL)
Broeders Hiëronymieten, Sint-Niklaas (B)	C. Ketele-Engelen, Antwerpen (B)
Stanny Bruyninckx, Stabroek (B)	Horst Klitzing, Düsseldorf (D)
John Buyse, Stekene (B)	André Lampaert, Houthulst (B)
Jan Buytaert, Sint-Niklaas (B)	F.J. Lodder, Ridderkerk (NL)
Felix Claessens, Tienen (B)	Dr. Nard Loonen, Boxmeer (NL)
Jeffy Crauwels-Costeur, Antwerpen (B)	R. & M. Malfliet-Lehembre, Stekene (B)
Chris de Beer, Sint-Niklaas (B)	Leon Matthijs, Lochristi (B)
Annemie de Brabandere, Waasmunster (B)	Peter Melis, Sint-Niklaas (B)
Ivo de Cock, Stekene (B)	Marie-Jeanne Moors-Peeters, Aalst (B)
Wim de Cock, Belsele (B)	Dirk Naudts, Proefbrouwerij, Hijfte-Lochristi (B)
Juliaan de Cuyper, Burcht (B)	Simone Nonneman, Borgerhout (B)
Ineke de Deckere, Clinge (NL)	Armand Onghena, Brasschaat (B)
T. de Geeter, Puurs (B)	Pijp- en Tabaksmuseum, Sint-Niklaas (B)
Guido de Graeve, Merelbeke (B)	Richard Pooth, Bocholt (D)
Maurits de Jonghe, Assebroek (B)	Philip Proost, Deinze (B)
Ignace de Kesel, Stekene (B)	Reineke Fuchs-Museum, F. von Fuchs, Linden/Hessen (D)
E. de Koning, Hulst (NL)	Restaurant Reinaert, Sint-Niklaas (B)
Yvan de Maesschalck, Sint-Niklaas (B)	Restaurant Tiecelijn, Daknam (B)
Marcel de Meyer, Rupelmonde (B)	Prof. dr. Joris Reynaert, Drongen (B)
Maria de Rooze, Lokeren (B)	Em. prof. J.-J. Reynaerts, Tienen (B)
Firmin de Vliegheer, Bassevelde (B)	Omer Reyniers, Sint-Niklaas (B)
Firmin de Vos, Destelbergen (B)	Hans Rijns, Leiden (NL)
G. de Vos-Keppens, Mechelen (B)	K. Schreuder, Leiden (NL)
N. de Vries, Veghel (NL)	Prof. dr. A. Schwarz, Lausanne (CH)
Lieven Dehandschutter, Sint-Niklaas (B)	Paul Steuperaert, Le Faget (F)
Lucien Delange, Sint-Baafs-Vijve (B)	Herman Symoens, Sint-Niklaas (B)
Prof. dr. Robert Derom, Destelbergen (B)	Elze ter Harkel, Groningen (NL)
Ingrid Desmedt, Knokke-Heist (B)	Th. Thiels, Beers (NL)
Willy Devreese, Marke (B)	Richard Thiron, Sint-Niklaas (B)
Lutg. D'haene, Bissegem (B)	Luc Tirez, Stekene (B)
P.J. Dieleman, Zwijndrecht (NL)	Dr. Veerle Uyttersprot, Dendermonde (B)
H. Elst, Kalmthout (B)	J.J.M. van Acker, Westdorpe (NL)

René van Bogaert, Kruikeke (B)	H.G. van Otterloo, Houten (NL)
Freddy van Bogget, Kapellen (B)	Marinus van Reeth, Niel (B)
W. van Cannegem, Wambeek (B)	H. van Winckel, Lokeren (B)
Gustaaf van Daele, Sint-Niklaas (B)	Jozef Verbraecken, De Klinge (B)
Prof. dr. Baudouin van den Abeele, Brussel (B)	Johan Vercruyse, Willebroek (B)
Lutgart van den Broeck, Sint-Niklaas (B)	Drs. Erwin Verzandvoort, Rosmalen (NL)
Wout van Dinther, Vught (NL)	Patricia Visscher, Veldhoven (NL)
Georges van Dooren, Stekene (B)	A.M.H. Vos, Breda (NL)
Octaaf van Duffel, Zaffelare (B)	J.W. Walgien, Oldenzaal (NL)
P.H. van Gemert, Bunnik (NL)	M. Wassenburg, Hulst (NL)
Em. Prof. Jozef van Haver, Zellik (B)	Prof. dr. Frank Willaert, Antwerpen (B)
Roger van Huffel, Sint-Niklaas (B)	Arco C.J. Willeboordse, Aardenburg (NL)
M. van Kerchove-Mariman, Sint-Niklaas (B)	M.A. Winkelhuysen, Beverwijk (NL)

Jaargang 18 nummer 3

177	Rik van Daele	Uitdoven?
179	Rik van Daele	De robotfoto van de Reynaertdichter. Bricoleren met de overgeleverde wrakstukken: 'cisterciënzers', 'grafelijke hof' en 'Reynaertmaterie'
206	René Broens	Diet verstaen met goeden sinne
218	Paul van Keymeulen	Reynaert de tovenaer (branche XXIV)
244	Hans Rijns	Zestiende colloquium van de Société Internationale Renardienne – International Reynard Society (Münster, 1-5 augustus 2005)
249	Kenneth Varty	Een Reynaert in Crieff, Schotland
254	Paul van Keymeulen	Kattenfabel

Illustratoren

Wim de Cock (omslagillustratie), Wilhelm von Kaulbach, Wynkyn de Worde

Foto's

Rik van Daele, Kenneth Varty. Met dank aan de Stedelijke Musea Sint-Niklaas (foto's tegelvloer) en het Highland Tryst Museum Crieff.

Medewerkers aan dit nummer

René Broens, Zwartzustersstraat 44, 2000 Antwerpen, rene.broens@pandora.be;
 Rik van Daele, Nijverheidsstraat 32, B-9100 Sint-Niklaas; rik.vandaele@online.be;
 Paul van Keymeulen, de Zevenster 41, B-2970 's-Gravenwezel;
 Hans Rijns, Maresingel 15, NL-2316 HA Leiden, hans.rijns@planet.nl;
 Kenneth Varty, kvarty@onetel.com.
 Lieve Van Daele, Marcel Ryssen, Willy Feliërs, Peter Everaers, Hilde Reyniers en
 Els Wauters.